

tiszatáj

1990. NOV. * 44. ÉVF.

11

Czine

Mihály

és Sütő

András köszönti Dobos Lászlót;

Bajor Andor, Gömöri György,

Sárándi József versei; Alföldy Jenő,

Borbándi

Gyula

tanulmánya

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE

Belső munkatárs: RADVA LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)

GREZSA FERENC (Szeged)

TADEUSZ NOWAK (Varsó)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Kispál Antal — 90-4523 — Szegedi Nyomda.

Felelős vezető: Kónya Antal megbízott igazgató.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknel, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-98-636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLIV. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1990. NOVEMBER

BAJOR ANDOR: Marasztaló	3
GÖMÖRI GYÖRGY: Egy élet hozadéka; Weöres- mozaikok; A nyár foglyai	4
TADEUSZ NOWAK: Péteriben virágzik a cseresz- nye (Baka István fordítása); Pléhkakukk (Sze- nyán Erzsébet fordítása)	6
HÁY JÁNOS: Ítélet Emil fölött (avagy mi történt a Kancsóka nevű férfival)	13
KURDY FEHÉR JÁNOS: A császár éneke 1114-ből	17
SÁRÁNDI JÓZSEF: Hát igen; Illemkódex fuldok- lóknak	20
GÉCZI JÁNOS: Játék, két hangra	22
EUGENIA BOGDAN: Magyarország (Farkas Árpád fordítása)	27
HUSZÁR SÁNDOR: Egy mesehős utóélete	30
<i>Köszöntjük Dobos Lászlót</i>	
CZINE MIHÁLY: Levél Dobos Lászlónak	41
SÜTŐ ANDRÁS: Dobos Lászlónak születésnapjára	43

NÉZŐ

ALEKSZANDR SZOPROVSZKIJ: A „Moszkovsz- koje vremja költőiről” (Szőke Katalin fordítá- sa); * * * ; (Baka István fordítása)	45
TATJANA POLETAJEVA: Ballada a XVIII. századi ismeretlen költőről (Baka István fordításai) ...	49
SZERGEJ GANDLEVSZKIJ: Ma éjszaka; Megigé- zve (Cseh Károly fordításai)	50

ALEKSZEJ CVETKOV: Elrozsdáll végül (Cseh Károly fordítása)	51
ÁRPÁS KÁROLY: Nyelvrokonság — sorsrokonság (Tünődések a debreceni finnugor kongresszusról)	51

TANULMÁNY

BORBÁNDI GYULA: Hiedelmek és tények a harmadik útról	57
ALFÖLDY JENŐ: A jobb sorsra érdemes ember Kertész Ákos regényeiben	67
SZERDAHELYI ZOLTÁN: Posztmodern kompozíciós jegyek Hajnóczy Péter műveiben	73

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Sándor Iván: A föld alá vitt tények üzenete	85
GREZSA FERENC: Egy barátság levelekben	94
MONOSTORI IMRE: Párhuzamos életrajzok (Németh Magda: Levelek apámnak; dr. Lakatos István: Németh László betegsége és halála)	97
BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Mit jelent lengyelnek lenni? (Kovács István „Hamuban csillagló gyémánt” című esszéjéről)	100

MŰVÉSZET

BANNER ZOLTÁN: Erdélyi magyar művészet a 20. században	105
SZÜROMI PÁL: Mélyrepülésben (Temesvár képző- és iparművészei Szegeden)	109

Szerkesztői asztal a borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Válogatás a Kortárs temesvári képző- és iparművészek szegedi kiállításának anyagából a 84., 104. oldalon, a borítón és a műmellékleten

Marasztaló

Maradj ha tudsz kőménymag-
leves jut még neked is föltéve
ha folyik a víz a csapból de ne légy
pesszimista mert nyilván folyik sőt
el sem lehet zárni mi tékozló
fiúk így mulattuk végig az
életünket tömítés híján fölemelt
helyárrakkal ne kérdd kiért zokog
a vízvezeték hanem maradj
ha tudsz és egyél velem esetleg
ígyál jövőt mert nem gyaníthatom
a jövőt eszik-e vagy isszák
azonban mindig fényes
volt a jövő a múltban (azaz
az elmúlt jövő illetve a
jövő-menő múlt) maradj ha
tudsz a mérsékelten emberi
Közép-Kelet-Európa csökkentett
kényelmű garzon otthonában
hová a lelketlenség is csak
hálni járt maradj ha tudsz
a lelketlenség helyett s amikor
újra jönne többé ne ereszd be
avval hogy én vagyok itt a lakó
e zugolyt nekem utalta ki a
történelem és maradok
főként ha tudok eredeti
nézeteim körében bár lehet
a nézeteink messze vándoroltak
észak felé mint a viharmadár
de te maradj ha tudsz mert kiutalják
újabb nézeteid és te maradj
ha tudsz az újabb nézeteknél
hiszen a tieid akár hajdani
zászlaink a fénylő szelekkel
együtt fakultak együtt rojtosodtak

amíg kísértet járta a világot
mert addig járt a kísértet
a Földön míg egyszerű
lidércnyomásnak bizonyult
maradj ha tudsz az ékes képzavarnál
melyre mindenki dülledt szemmel
bámult háta borsózott és vacogott
a foga jaj prikulics lett a kísértet végül
és mi a lepedőjén osztozunk
kockát vethetnénk rá mint hajdanán
az Üdvözítő véres köntösére
a megfeszítést végző katonák
de hajh sehogy sem egyezik a szó
hisz a kísértet volt a megfeszítő
s keresztet vállalt az egész lakosság
állítólag önként elvszerűségből
szenvedését epével enyhítették
kísértet járta be az emberöltőt
lényeges láncszemeket csörgetve
huhogva siratják árva fűtőtesteink
gyáraink gyászos korma folyóink
fekete szalagjai bányák vak omladéka
maradj ha tudsz dühvel és kiraboltan
érted is zokog a vízvezeték
sorsodat megkönnyezik a falak
az ablakok görbült fáikkal havazáskor
mégis maradj ha tudsz mert
van rá bizonyosság
hogy kísértetek pedig nincsenek

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy élet hozadéka

azt mondják részben török származék
de azért erdélyi is az istenadta
és az anyja az derék bábaasszony
Enyeden tógás diákként tanít
majd bujdosni indul tudományokért
ez az „igen olvasott és legtudósb” ifjú
ki jól forog a német udvarokban
s bejegyzí neki nevét a kis Frigyes
(a majdani Nagy) meg az angol érsek
sokféléit próbál szóval kereskedik
aztán meg borral (ál-tokajival)
emellett Vitringa „Lelki életét”
fordítja Francofurtumban hol tékája

nagy volt s háza fényűző
(kölcsönpénzen) E nyughatatlan
ember ezután visszatér és módosabb
urakat próbál levágni Még
szóbaáll vele mindkét könyvgyűjtő Ráday
de azután a dicsőségnek vége
évekig koplal és szűkölködik
magában lappang tollatlan bagoly
míg végül Pápán kegyelemkenyéren

Weöres-mozaikok

kő virág állat
manó tündér angyal
néma angyal alszik a kőben
lelkes kő repes az angyalban

hová lett a viharosan vidám
Gondvána
a mélyen töprengő
Atlantisz
a hasznosan cselekvő
Európa

az új aranykor megálmodója
nyakig ül a Vaskor sarában
és menüetteket fűtyörészik

A nyár foglyai

rácsos ablaknál állok ritka eső neszez
megcsap a nedves toboz fanyar illata és
hol van a forró nyár? hol a fügeevés?
maholnap minden csak az ősz emléke lesz

vallat fukar idő: hol van tálentomod?
hová dobálsz el aprópénz-perceidet?
már-már álladig ér a derűs semmittevés
ki költi ki helyetted megfogant verseidet?

mint Adynál e tájon is átsuhant az ősz
tompán dörög az ég most is Mougins fölött
s míg kártyavárait építgeti az ész
a félelem előnti hús-vér-csont börtönöd

La Roquette sur Siagne, 1990.

Péteriben virágzik a cseresznye

Szenyán Józsefné,
Erzsébet és Viktória édesanyja emlékére

*Péteriben virágzik a cseresznye,
s jóéjt kíván az alkony a világnak.
Korán van még. Erzsike, ne fekjüdj le,
szól Apa. Ki rakja rendbe a házat,
serce moje, duša moja.**

*Ki tölti ki a bort a poharunkba,
megfőzve már a krumplit estebédre,
s ki mondja nékem: hiszek csillagodban,
és minden magyar paraszti reményben,
serce moje, duša moja.*

*Ki vallatja titkairól a szőlőt,
barackot ki szakít a garabolyba,
s ki éneklí egész utcát betöltő
hangon a dalt, mely házunk hírbe hozta:
serce moje, duša moja.*

*Péteriben rég elnyílt a cseresznye,
s az alkonyat piros gyümölcse érett.
S mit egykor hallgatott a holdas este,
egy hangon szól csak sajdulón az ének:
serce moje, duša moja.*

*Elmehetünk innen, de soha végleg,
s ha útra is kelünk, soha örökre.
Lehunyt szemhéjon át is látlak Téged,
közös édesanyánk, s kegyesb időkre,
férjeddél, amily halkán csak tudom ma,
éneklek immár utolsó utadra:
serce moje, duša moja.*

BAKA ISTVÁN fordítása

* A refrén magyarázatáként: a „Serce moje, duša moja” egy apám által gyakran énekelt szlovák dalocska visszatérő sora. A dalocskát Tadeusz is megtanulta apámtól. (Szenyán Erzsébet)

Pléhkakukk

Mindenkire hasonlít. Vagyis senkire. A szeme a tied, a tied és az enyém. Szinte ugyanaz az áll és ugyanaz a száj. Ugyanaz a szőke, sötétbarna, vörös haj. Fölfelé fésült, jobbra vagy balra választott frizura. Kerek, széles, keskeny és hosszúkás arcában nem találjuk a reggeli nyugalmat, esti csöndet, a neonok, kirakatok, pályaudvarok és repülőterek, az egyetlen, kövel még szét nem vert utcai lámpa visszaverődő fényét. Arca a köves udvarra hasonlít, a fémkukákra, a patkánylakta pincékre, amelyekben üvegekbe rakott uborkák savanyodnak, lekvárok érnek, éjszakánként pedig szétszáradt bútorok, gyerekvizelettel átitatódott matracok, széttört vécécészsék recsegnek; és régi tükrök, amelyekről lassan lemállik a városba telepített, a keskeny kórházi folyosóra kitett vaságyban nyomorultul meghalt falusi nagymama és nagyapa arcának nyoma.

Mindenkire hasonlít. Ő és te és én, amikor járni kezdünk a börtöncellányi szobákban, a folyosókon, amelyekről mindig ellopták a villanykörtéket, a lépcsőkön, amelyek meredeken rohantak lefelé a nyúlketrecekkel, szemet és gyújtóst őrző kalyibákkal, magasra emelkedő drót galambdúccokkal övezett udvarra, egyesével, kettesével jöttünk vakolt téglaházakból, cseréptetős, fából épült kalmárházakból, téglá, fa, rozsdás pléhdarab, fagytól, melegtől foszladozó kátránypapír keverékéből összetákolt munkássorházakból. Megjelentünk, egymást nem ismerve, a köves udvaron, a sáros utcán, a virágcserepnyei kertben, a széles úttesten, ahol autó és villamos és szénnel megrakott lovas kocsik közlekedett, ahol néha egy-egy eltévedt falusi szekér kotyogott végig rémülten, kikopott kerékaggyal.

Kinyúltak a fehér, a szeplős kezecskék, a fehér, piros, világoskék harisnyába bújtatott, angolkórtól görbe lábacsok. — Szevasz! Szevasz! — visszahangozta a köves udvar kútmélye föl egészen a tetőig. És kezdetét vette a tapicskolás a bőrből, vászonból, skaiból varrott cipőcskével a mélyedésekben összegyűlt esővízben, a sáros pocsolyákban, kezdetét vette a focizás rongy- és gumilabdával, pukkadásig fölfújta a labdát. Csöpögött a sár a házfalokról, csörömpöltek a betört ablaküvegek, recsegtek a zöldre mázolt padok, amelyeken öreg csontjaikat melengették a bagyadt napsütésben a faluról fölköltözött, kötött szvetterekbe, divatjamúlt falusi kabátokba, a havasi legelők illatát őrző bekecsékbe, vállkendőkbe, sálakba, áll alatt megkötött fejkendőkhöz, ünneplős kalapokba, bárányszőrű süvegekbe, féltve őrzött, valamikor részletre vásárolt békebeli gyapjúöltönyökbe bugyolált nagyszülők.

Megtelt az udvar nevetéssel, visítással, kiáltással, amely visszaverődött a málló vakolatú falakról, az elfintult ablakkeretekről, ha betévedt köztünk egy gazdátlan, levágott farkú kutya, egy vedlett szőrű macska, egy fiatal patkány, amelyik óvatlanul épp akkor akart a szemeteskukákban garázdálkodni. Azokba a szeméttárolókba, amelyekben patkány, egér, veréb és néha törött szárnyú galamb is lakott, nap mint nap beleszóródott egész világunk. Vagyis annak hulladéka. Vodkás-, ecetes-, hígító-, lekváros-, mustáros-, uborkásüvegek. Üres konzervesdobozok, tubusok. Széttaposott cipők, elhordott ingek, bugyik, harisnyák, zoknik. Krumplihaj, hagymahéj, zöldség hulladék. Nem volt ritka a kenyérszelet, megpenészedett egész vekni, a megavasodott süte-

mény, megzöldült kolbász, kukacoktól hemzsegó hús, gumiként nyúló sajt sem. Néha a kukákban faluról hozott szentképeket, régi időkből származó, meztelen kisasszonyokat ábrázoló fényképeket, kicsorbult sarlókat, lópatkókat, bödönöket és szilkéket, rostákat és szitákat, lószerszámokat és nyergeket is lehetett látni.

Feleslegessé váltak ezek a tárgyak, útban voltak, árván maradtak a faluról könnyőrelesen városba hozott, elhalt öregek után. Néha, különösen a falun, erdőben, tóparton, tenger mellett eltöltött vakáció után előszedtük az ilyen szentképeket, sarlókat, kaszadarabokat, meggyfaágból, almatörzsből faragott pipákat, bödönöket, lószőr szitákat, tejesibrikeket, rozsdás patkókat, és az udvar egyik szegletében, ahol az ereszcsonatorna kifolyója alatt egy kis füves folt zöldellt, posztumusz kiállítást rendeztünk. Falusi templomokban, útszéli kápolnáknak hallott imákat suttogtunk. Aratási, lakodalmi, ünnepi dalokat, rigmúsokat énekeltünk. Így bővültük: a rohanó időt, hogy posztumusz kiállításunkhoz jöjjön el egy ló, tehén, kecske, birka, ólján ugrádozó kutya, háztetőn lopakodó macska, a hajnalpír kellős közepében kerítés tetején kukorékoló kakas. Voltak köztünk olyanok, akik, lehunyva szemüket, látták, hogy a kiállításon patak folyik keresztül, a csatornából csöpögő víz tavat alkot, a fűcsoomá rétté terebélyesedik, a szemétkupac mellett árválkodó satnya kis nyárfa pedig erdővé, szinte őserdővé sokasodik.

Amikor aztán a türelmetlen felnőttek hívogatni kezdtek bennünket haza a nyitott ablakokból, leromboltuk a kiállítást, összetörtük, amit lehetett, és fölgújtottuk. A halomba dobált ócskaságokból füst és tűz csapott a magasba. Körbe-körbe táncoltuk, és üvöltve énekeltük: Ég a tűz! Ég! Ég! Káini szerzemény a káini tűzben! És néztük, hogy legfiatalabb társunk, a postafőnöknek, Adam úrnak a fia hogyan rohangál az udvaron, kezében a fabölcsőt fabrikáló Szent Józsefet, a hét tőrrel kinlódó Szűzanyát, a kenyeret és halat osztó Krisztust ábrázoló, lángoló képpel. Vékonyka, talán tűzálló anyagból való kezeckéje csak akkor engedte el az égő képeket, amikor Szent Józsefnek már elégett a haja, a Szűzanyának a fejkendője, Krisztusnak pedig, mivel fejfelé lefelé lógott a kép, a mezítelen talpa.

Napsütéses tavaszi napokon, amikor a csatornákból már nem csordogált víz, amikor abbamaradt a bugyogás, amely olyan volt, mintha egész tavasz-előn Bogus, a naponta egy üveg denaturált szeszt magába töltő, mesebeli törpe lakott volna a csatornában, kiszedegettük a szemétből a külföldi italok után maradt mutatósabb üvegeket. Tiszára mostuk mindet a csap alatt, és New York-i felhőkarcolókat, lengyel kultúrpalotákat, de főleg óvodákat és iskolákat építettünk belőlük. A New York-i felhőkarcolóban Janek lakott a hetedikről, mert ő angolt tanult, s mi csak Johnnak szólítottuk. — I'm milliomos — mondta nekünk. — Good bye, tetvesek! — és egy whiskysüveggel védte az arcát. A sztolicsnajas és ararátos üvegekből épült kultúrpalotában az ötödiken lakó Jaś ücsörgött, akit mi csak Ivánkának csúfoltunk. Az üvegek mögül ezt kiabálta: — Zdrasztvujtye rebjata! Siroká sztraná mojá rodnája!

A hetediken lakó szeplős kislány, akinek óvónő volt a mamája, egy szemétből kihalászott ábécéskönyvvel a kezében bevonult az üvegekből épített óvodába. Köréje sereglettünk, ő pedig sorbaállított bennünket A-tól Z-ig. A felnőttek, akik az ablakokból figyelték játékunkat, tapsolva olvasták az általunk bemutatott élő ábécét. Szép sorban, a kislány óhaja szerint alakítottunk élő szavakat: VÁROS, VILLAMOS, AUTÓBUSZ, KENYÉR, TEJ, PÁRT, KORMÁNY. Nagyon ügyesen raktuk ki élő ábécénkben a FASÍRT szót, ahol

az „f” ékezeté Piotruś volt, a csapat legidősebb tagja, aki már az udvar szegletébe kergette a kislányokat, s ott csipkedte őket. Ezzel szemben valahogy mindig szétesett a SONKA szó. Igaz, mindig a játék vége felé építettük, amikor már éhesek voltunk. A jobb családból való funkcionárius gyerekek óvatosan kilopakodtak az ábécéből, így aztán vagy az első két betűhöz nem volt elég ember, vagy a sereghajtó záró betűk maradtak csonkák.

Néha a felnőttek megengedték, hogy a köves udvarból kirohanjunk a közeli templomot övező térre. Azon a téren, amelyet soha le nem kaszált gaz borított, ahol kutyák hemperegtek, ahol a füves mélyedésekben, kis árkokban egész évben tócsák bűzlöttek, ahova az emberek kidobálták az olajos- és vegyszeres üvegeket, mi, gyerekek kormányosdit, rendőrségesdit, pártosdit játszottunk. Úgy alakult, hogy apáink többsége vagy fekete öltönyben, fehér ingben, nyakkendőben, vagy zöld, esetleg világoskék egyenruhában parádézva indult reggelente munkába. Ezért aztán minden különösebb nehézség nélkül tudtuk, hogyan kell kormányülést, szem-ülésszakot, plénomot, sőt, kongresszust szervezni. Legtöbb gondot a rendőrségesdi okozott. Igaz, volt néhány társunk, akinek apja magas beosztásban őrizte lankadatlanul a rendet, de ezek a gyerekek az apjuk által nadrágszíjjal, ököllel megerősített tilalom miatt nem akarták elárulni, hogyan szervezik a rendőrségen a tanácskozásokat, a bevetéseket, razzáikat, kihallgatásokat. Arról volt csupán némi fogalmunk, hogy hogyan kell tolvajokra vadászni. Erről azonban nem kellett beavatott társainkat faggatnunk, mert pár hónappal korábban saját szemünkkel láttuk, hogyan kergették a rendőrök a háztetőkön a lakótelepi tolvajt, Michaśt, aki a pincéket és a parkoló autókat fosztogatta.

Legjobban a pártplénomok sikerültek. Általában azt vitattuk meg, hogy kinek mennyi jegyes csokoládét, töltött cukorkát, nápolyit utaljunk ki. Az ilyen viták során lehurrogtuk a plénomot levezető első titkárt, és egymás után szót kértünk, mint a titkárság, a politikai vagy központi bizottság tagjai. Az egyetlen munkás, aki nem is nagyon akart fölszólalni, a fejlődésben visszamaradt Oleś volt. A plénom után kézen fogtuk őt is, és a templomhoz vezettük, ahol egy csörgedező erecske alján barna agyagot találtunk, abból formázott nekünk Oleś csokoládétáblácskákat. A munkát nagyon ügyetlenül végezte, de egyikünk sem sietett a segítségére. A csokoládé sehogy sem akart sikerülni. A templomkert falára száradni tett táblácskák egy-két óra múlva szétporladtak a júniusi nap melegében.

Egy júniusi napon, amikor senki sem számított rá, mivel nagy meleg volt, s lekíváncozott rólunk az ing is, Oleś sztrájkba lépett. Sötétkék öltönyben, fehér ingben, csokornyakkendőben és szorosra fűzött Adidas cipőben jelent meg a téren. Amikor az agyagos medrű erecskéhez akartuk vinni, hogy csokoládét készítsen nekünk, ökölbe szorított kezecskéjét a feje fölé emelte, és magas hangon visítani kezdte: — Sztrájk! Sztrájk! Többet nem csinálok nektek csokoládét, rohadékok, nem tömlek benneteket édességgel! — És inge alól egy hurkapálcára erősített kis vörös zászlót húzott elő, és menetelni kezdett az összeverődött gyerekcsoport körül. Az egyenruhások gyerekei Oleśre akarták vetni magukat, hogy könnygázzal szétoszlassák, rabomobilba tuszkolják, ám az okosabb, megfontoltabb kormányzatiak visszatartották őket.

Oleś a lötyögő külföldi Adidas cipőben, a kaszálatlan gaz között botladozva vagy öt percig menetelt körülöttünk, s közben el-elcsukló, vékony hangon egy régi, legtanultabb társunk, Giének szerint több évszázados forradalmi dalt énekelt. Amikor pedig már megizzadt, amikor az Adidasát már

zöldre festette a fű, inge alá dugta a kis zászlót, levette fejéről gyapjúsapkáját, és a kerítésfalhoz ment. Zakója zsebéből kivett két tábla külföldi csokoládét és egy csomag rágógumit. A csokoládét kis darabokra tördelte, a rágógumi zacskóját széttépte. És egyenként magához szólítva minket, dadogva és akadozva mondta: — Egyetek, egyetek! Vegyetek bátran! A bácsikám egy egész zsákkal küldött külföldről. — Erre még az egyenruhások is megbocsátották neki az időszerűtlen sztrájkot, a piros zászlócskát és a régi-régi forradalmi dalt. Csak a rendszerint kíváncsi kormányzatiak faggatták Oleést, tele szájjal majszolva a csokoládét, gömböket fújva a rágógumiból, hogy hol dolgozik a bácsikája, mikor ment külföldre, és mennyit keres. Oleés a kerítésfalhoz ragasztotta rágógumiját, és szégyenlősen elpirulva ezt dadogta: — Ugyan hol dolgozna? Egy vasgyárban.

Igaz, pár évvel korábban, Oleés előtt láttunk sztrájkolókat a lakótelepen, de azok nagy tömegben, zászlókkal vonultak, és nem osztottak sem csokoládét, sem rágógumit. A tüntetésben nem akadályozták őket egyenruhás apáink, amit rossz néven is vettek tőlük a kormányzati szülők, akik otthon csücsültek hét lakatra zárt ajtók mögött, vagy éjszakákon át irodáikban, a magas hivatalokban gubbasztottak. Minket pedig, időtlen idők óta először, istentiszteletre küldtek, Szűzanyát ábrázoló ezüstkeresztet akasztottak a nyakunkba. Anyáink, akik nemrég még órákat töltöttek a fodrásznál, egyik áruházból a másikba rohagáltak, fogadásokra, vacsorákra jártak, nagy hirtelen előszedték a fehérneműs szekrényekből a régi, faluról hozott imakönyveket, énekeskönyveket, rózsafüzéreket. Tanultuk a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Mária-énekeket, koldákat. A sánta Marianek anyja, aki esténként társadalmi munkában a tisztí klubban dolgozott, és a klub énekkarában tágas, végeláthatatlan sztyeppe-i dalokat énekelt, úgy elfeledkezett magáról, hogy oroszul tanította imádkozni a kisfiát. Azt mondogatta, hogy ha majd megjön a nagy hadsereg, elég lesz leterdélni az út mellett, s háromszor keresztet vetni, azok ebből tudni fogják, hogy mi hűségesek voltunk végig. Más anyák ezzel szemben angolul tanították csemetéiket imádkozni, a legelőkelőbbek pedig, akik Párizsban varratták ruháikat, franciául.

Lakásainkban a legfeltűnőbb, legláthatóbb helyekre szentképek, töviskoronával övezett kereszték kerültek. Az íróasztalokon, polcokon, ahol azelőtt a nagy klasszikusok művei hivalkodtak, most a Biblia, a Szent Evangélium, a Szentek Élete feküdt. Ahogyan Tereska apja, az elegáns autón közlekedő igazgató mondta: — Akármilyen erős is egy zár, ha feszítővassal nekimennek az ajtónak, darabokra török. Ám egy valódi, búcsúhelyről hozott szentkép, egy feszület, egy jól látható szent könyv többet ér, mint ezer zár, mint a leg-tömörebb páncélszekrény. Megvédi a felbőszült tömegetől éveken át csiszolt gyémántunkat, a meggyőződésünket, az eszmét, mely kihúzott minket a trággyából, föllállított a parasztdikórol, a sötét pincelakásból a napfényre csalt, s miénk lett az, amit a versbéli Jasio már nem érhetett meg. De te, kislányom — tette hozzá Tereskához fordulva —, te megéred, és megint fehér harisnyában, ezüstcsatos lakkcipőben, gyapjúkabátkában, irhabundácskában fogsz járn.

Oleést próbáltuk még néhányszor rávenni, hogy sztrájkoljon. Amikor nem segített a kérés, rimánkodás, amikor nem hagyta magát megvesztegetni még a legjobb csúzlival, sasos katonagombokkal, piros csillaggal, húsos szendvics-csel sem, akkor lökdösni kezdtük, a sípcsontját rugdostuk, ököllel ütöttük. De a mulya, félresikeredett Oleés, akinek folyton tátva volt a szája, mintha a magasban elzúgó repülőgépet készülné lenyelni, többé nem volt hajlandó sztráj-

kolni. Újra a régi, foltozott kordnadragját, kopott ingét, ócska tornacipőjét viselte. A piros zászlócskát a kapujuk fölé erősítette, s menekülve előlünk, a kapuból kiáltozta felénk: — Sztrájkoljatok magatoknak, funkci csemeték! Most aztán féltek, mi? Apukám azt mondja, hogy még álmotokban is reszkettek, izzadtok, mint a ló. Hát, amikor majd megszárad rajtatok az izzadság, ha megfürödtök, gyűljetek össze, csináljatok magatoknak zászlót, és gyerünk, meneteljetek végig a lakótelepen, az egész városon apáitok hivataláig, ha csokoládéra, rágógumira, déligyümölcsre fáj a fogatok!

Arra se tudtuk Oleést rávenni, bárhogy akartuk, hogy csokoládét csináljon agyagból. Igaz, nem sok hasznát vettük az agyagcsokoládénak, de azért jó volt látni, mert felidézte a régi szép időket, jókat lehetett vihogni azon, hogy az ügyetlen ujjak hogyan küszködnek az agyaggal. A sztrájk után ugyan rajta-kaptuk néhányszor Oleést, amint agyagozik, de ő, mintha ott se volnánk, nyugodtan emberkéket gyúrt az agyagból, menetet állított össze belőlük, transzparenseket, zászlókat feszített fölējük. Mivel pedig nem tudott írni, a transzparensek, zászlók alakja kenyérveknire, mortadellára, disznósajtra emlékeztetett, meg folyóra, tóra, amelyeknek partján meztelenre vetkőzött munkások ugráltak a vízbe, napoztak, horgásztak, bámulták, kezükkel ernyőt formálva, a fölöttük röpködő galambokat, fűvel etették a drótketrecekből kifelé szimatoló nyulakat, mellettük pedig a fűvön heverték a franciakulcsok, kalapácsok, gyaluk. Próbáltuk lerombolni, széttaposni Oleés vonuló figuráit, de ő, mintha mi sem történt volna, türelmesen gyúrta az újabb emberkéket, szépen sorba állította, és agyagos kezével indulásra ösztökélte őket a kerítésfalon. Végül aztán békén hagytuk Oleést.

Akkoriban egyébként is másfajta fölvonulások kötötték le figyelmünket. A föld mélyéből, a templomkerítés alól, a pincékből hangyák serege masírozott lakótelepünk felé. Apró élőlények zászlóaljai, dandárjai, hadtestei, hadseregei vonultak megállíthatatlanul, mint az iskolai olvasókönyvekben Dzsingisz kán harcosai. Átkeltek az agyagos erecskén, bevették a templomkerítés falát, a földkupacokat, szétszéledtek a szeméttárolókban, a füves téren. Egy nap aztán megtámadták a lakótelep egyetlen élelmiszerboltját, az újságosbódét és a postát. Egy hónap múlva a kenyérrel, liszttel, újságokkal, levelekkel együtt bejutottak a lakásainkba is. Észbe sem kaptunk, s már tele volt velük az uzsonnánk, ruhánk, cipőnk. Az egyenruhás és hivatalnok szülők azt állították, hogy a hangyákat a föld alatti mozgalom küldte ránk. Délutántól késő éjszakáig tartó értekezleten próbálták fölvenni a harcot a betolakodókkal.

A hangyasereget rovarölő szerekkel locsolták, benzinnel égették, ám mindez nem sok eredménnyel járt. A hangyák visszatarthatatlanul vonultak lakásaink ellen. Ellepték a szemétdobókat, a lépcsőházakat, konyhákat, ágyakat. Hosszas tanácskozások után végre olyan döntés született, hogy egy helyre kell a hangyákat csábítani cukorsziruppal, kenyér- és süteménymorzzával, s aztán szirupösvényeken azokhoz a gyanús lakásokhoz kell a betolakodókat irányítani, amelyeknek még az ajtaja is azt nyikorogta, hogy nem és nem. A hangyák ugyan valamelyest elcsöndesedtek, megnyugodtak, lehiggadtak, ám rögtön utánuk a svábbogarak indítottak támadást. Nem tudni, hogy a sors rendelkezésként-e, vagy valakinek a biztatására, rábeszélésére, de az egyenruhások és kormányzati lakásaiban volt a legtöbb svábbogár. Így aztán újabb tanácskozások kezdődtek arról, hogy miként lehetne a kártevőket azokhoz a lakásokhoz irányítani, amelyeknek még az ajtaja is azt nyikorogta, hogy nem és nem. Kiderült azonban, hogy ez nem is olyan egyszerű dolog. A nem és ne-

met nyikorgó lakásokba a svábbogarakat nem engedték be a korábban odavezetett hangyák. Olyan elszántan harcoltak a svábbogarakkal, mintha egy láthatatlan valaki fizette, irányította volna őket.

Néhány hónap, egy év múltán hozzászoktunk a hangyák és a svábbogarak meneteihez. A nem és nemet nyikorgó lakásokban élő és az egyenruhás, kormányzati szülők még elégedettek is voltak. Azt mondogatták, hogy a természet, minden teremtmény és bölcsesség anyja lám, kibékítette a két oldalt. Az egyikre vörös hangyákat küldött, a másikra barnásfekete svábbogarakat.

Lakótelepünk elcsendesedett, megnyugodott. Csak néha, általában éjjel zörgettek valamelyik nem és nemet nyikorgó ajtón, olyankor zajt hallottunk a lépcsőházból, majd nemsokára egy rendőrautó motorjának zúgását. Reggel aztán láttunk két-három fekete fejkendős, beesett szemű asszonyt, néhány gyereket, akik a templom felől étolajat, néhány kocka margarint vittek hazafelé. Az egyenruhás, kormányzati szülők pedig betanított kutyákat uszítottak a nem és nemet nyikorgó lakásokra. Hajnalban, úgy két órával az ébresztőóra csörgése előtt ezek a kutyák a nem és nemet nyikorgó ajtókhöz rohantak, leültek a lábtörlőre, fejüket a plafonra emelték, és mintha csak az erdőben volnának, öt-tíz percen át ugatták, hogy igen, azért is igen. Válaszul a nem és nemet nyikorgó ajtók mögött lakók a saját kutyáikat, általában tacsokkat, küldtek az egyenruhások és kormányzatiak ajtajához. A kutyák illegális újságokat, röplapokat tartottak szájukban.

Oleś apja viszont, aki egyik csoporthoz sem tartozott, a gyárban egy bádogkakukkot fabrikált. Reggel, munkába indulás előtt az ablakpárkányra tette, és fölhúzta. A kakukk, mintha kivirágzott volna a lakótelep egyetlen meggyfája, negyedórán át rikoltozta: kakukk!, kakukk! Ahogy végetért a kakukkolás, kibújtunk emeletes ágyainkból, bepakoltuk iskolatászkánkba a füzeteket, könyveket, a hangyalepte sajtos vagy keménytojásos szendvicset, s a konyhában szaladgáló svábbogarakon tapodva indultunk az iskolába. Az őszi, nedves aszfalt, a szeméttároló mellett leveleit hullató, satnya nyárfa, a hulladékkal agyontömött kukák szaga, galamb- és kutyaürülék bűze töltötte meg a levegőt. Fölöttünk a vakáció idején falun látott trombitáló faangyalkák röpködtek. Amikor pedig megálltunk az iskola lépcsőjén, hogy alaposabban szemügyre vegyük őket, Oleś oldalunkat böködve suttozta: — Halljátok? Halljátok? Repülés közben ezek is ugyanazt trombitálják, amit apám plémadara: Kakukk! Kakukk!

Fordította: SZENYÁN ERZSÉBET

Tadeusz Nowak, a kiváló lengyel költő, író, lapunk főmunkatársa hatvanéves. Az expresszionizmus, szürrealizmus és népi hangvétel sajátos ötvözetét kialakító költőt, a nálunk is népszerű regények (*Ha király leszel, ha bakó leszel, Ördögfiak, Próféta*) íróját, a magyar költészet lengyel tolmácsolóját szeretettel köszöntjük — jó egészséget és sok sikert kívánva. Most közölt verse és prózája itt jelenik meg először magyar nyelven. (A szerk.)

Ítélet Emil fölött

(avagy mi történt a Kancsóka nevű férfival)

Jaj bizony, gyalog a sivatagban lassabb a járás, mint tevéen vagy troli-buszon. Nagyon lassan és szenvedve közelítjük meg a távoli oázist, s magam szólok: Ne kínozzon ezzel a tötyögéssel, mutassa ki végre a fogak fehérjét, mert különben magára hagyom. Ballaghat egyedül, nem szólhat majd senkihez, mert én felülök Gusztáv mellé, s inkább vele robogok, a sivatagi gusztibuszon.

Nem kéne így beszélnie. Mindenki számára egyértelmű, hogy szellemiségünk e határkövére érdemes hosszan tárgyalni, mert benne rejlik szemléletünk modernségének kezdete. Emil volt az első ember, aki rájött, hogy minden a feje tetejére állt, bár élete végéig hitt abban, hogy létezik magyarázat, csak mi nem bírjuk azt feltárni. Higgye el, Emil megér egy hosszú gyalogtúrát, mert pillanatok alatt túllépünk az unalmon, s élvezettel olvassuk majd a hosszadalmas leírásokat, mikor Gusztáv buszán csak a párbeszédrek recsegnek a hangszóróból. Maga Emil mondta nekem tavaly, egy szombat esti bulin, amikor még élt, hogy érdemes türelmesnek lennünk, mert lassan minden dolog visszakanyarodik az élvezethez. És akkor indultam Afrikába, pontosabban másnap reggel, a sivatagba, ide magához, a kő, a mocskos por, s a levegőben lebegő kiszáradt teveszar birodalmába.

Emil egy héttel később már halott volt. Szombat éjjel adta át lelkét a teremtőnek, éppen ott, ahol egy héttel előtte beszélgettünk. Lassan távoli múlttá válik a pusztulása, de megfeledezni róla nem tudok. Egy sláger járta akkor Budapesten, egy jó kis laza dal a szerelemről, mármint a testi szerelemről, az erotikáról. Ebben a dalban nyilvánult meg a kor döjfe. Minden fiatal férfi ezt duruzsoldadogta a kiszemelt női test fülébe.

*„Ha jóhóhó a kedve,
akkor szohohombat este
várom a száját,
hogy ráhajoljon
a férfitestre.”*

Emil utálta ezt a dalt, akárcsak azokat a nőket, akik bedőltek az efféle primitív szövegeknek. Nekem stílusom van — mondta egyszer. Én ezt nem engedhetem meg magamnak. És valóban: Emil megadta a módját.

De térjünk a tárgyra, mert amott messze látok valami homályos tömörülést, ez nem lehet más, csak az oázis. Tudja, Emilnek igaza volt, végül csak oda kell érkeznünk. Ha az oázisban leszünk, már bizonyára nem fogja magát érdekelni, hogy mit tudok Emil haláláról, maga akkor biztosan csak inni fog, vedelni, s a történet esetleg befejezetlen marad, azt mondja majd, elég volt már az unalomból: Elég! De megnyugtathatom, az oázisban nem fogunk találkozni a gusztibusz derűs utasaival, csak azok lesznek ott, akik nehéz és fárasztó gyaloglás után érkeztek, akik nem sajnálták az időt, hogy megismerkedjenek Emil halálának körülményeivel. Látja ezt a sok porladó csontot itt

a homokban? . . . Ez Emil büntetése. Igen, ők a gyilkosok helyett bűnhődnek. Az Emil-ellenes kommandók kegyetlenségei miatt. Ám, térjünk vissza a történethez.

Akkor már mindenki utált mindenkit, de az egymást utálókat még jobban utálta egy harmadik, akinek kilétéről sajnos nincsenek pontos adataink. Csak a mindenben megnyilvánuló kegyetlen gyűlölete volt tettenérhető. Na, ne rohanjunk előre. Alljunk meg egy pillanatra és hallgatózzunk, mi történik szombat este. Mivel is töltik idejüket az élvezet harcosai, fiatal barátaink. Az általános zajból és tartalmatlan locsogásból, mint egy vízből kifelé bújó majomfej hallik ki Emil hangja. Egy szőke nő mellett áll, és hevesen magyaráz. Stílusosan, nehézkesen:

*„Asszonyom, viseli magán, amit én magamon
a kopott ruhát, s alatta az objektív
célszerűség fogalmát, a legelemibben
kellemeset tárgyiasult formában.
Ne higgye, ha már eléggé ismeri,
megszűnik lényege,
vagy, hogy minőségi kifogásai lehetnek,
mert a minőségről alkotott ítélet
bizony nem része e tárgynak.”*

Ilyen srác volt Emil, akit a társaság csak Kancsókanak becézett. Hogy mit szimbolizált ez az elnevezés, nem lehet pontosan meghatározni. Talán a nagyképű szoknyavadászok ezzel akarták mindenki tudtára hozni, hogy az Emil is akar, csak nehezen jön össze neki, mert utálja a primitív dumákat, a durva letámadást. Tudta ő jól, hogy mitől döglük a lény, hogy mi van a szép nők lába között.

Ám kanyarodjunk vissza a témánkhoz, az élvezethez, mert utunk oda vezet. Mi minden lehet egy szombat esti városban . . . Elsősorban a város, amit nem írok le, mert biztosan maga is látott már várost. Tudja, azért vagyok ilyen zavaros és bonyolult, netalántán homályos, mert ezt a történetet nekem többen is elmesélték, akik hallották valakitől, maguk sem tudták, hogy kitől, és mindenki — nem nagyon — csak egy kicsit másképpen mondta. Én ezekből a különböző történetekből állítottam össze a szerintem leginkább reálisat. Ami a legvalószínűbbnek tűnt, azokat az elemeket építettem be az elbeszélésembe, s mindent kihagytam, ami valószínűtlen: a kitalációkat, a fantazmagóriákat.

Megjegyzem, egy logikátlanságot mégis kénytelen voltam elfogadni, mert az minden általam hallott verzióban szerepelt: a napsütést. A nap kiemelt szerepéről számol be minden mesélő, bár tudjuk, az eset csak szombaton este történhetett. A környezet rendkívüli megváltozása, a szöveg esetleges szimbolikussága indokolja, hogy ez a motívum az elmondottak szerint maradjon meg az én történetemben is. Kihagytam az arra vonatkozó részeket, hogy Emil esetleg dadogós lett volna, s az ellentétek ezért robbantak ki. Nincs realitása azon megállapításoknak, hogy Emil nem csak dadogva beszélt, hanem dadogva hallott is, sőt az egész élete a kozmikus dadogásra épült. Következésképpen, hogy ő lett volna a született túlélő, aki a többiek halála után még csak a ha-ha-ha-lál első szótagjának kimondásával küszködik. Én ismertem őt, s állíthatom, nem beszélte rosszabbul a nyelvet, mint bármelyik társa. Tehát, csak a pontosság kedvéért hívom fel a figyelmét arra, hogy efféle változata is létezik az Emil-történetnek.

A szöveg hosszas gondolkodás után verssé ötvöződött bennem. Ritmusa nehezen követhető, talán nincs is, de a sorokat csak röviden, megbotlasztva tudom elképzelni. Mert a hév, amit vonz a tartalom, szükségessé teszi, hogy 4-5 szavanként mély levegőt vegyünk, hogy felkészüljünk a következő szavakra: Ott volt már mindenki az utcán, hevesen kiabáltak. Nem hiányzott közülük a Kancsókának becézett férfi sem. Ha le kéne írnom a helyzetet, így tehetném:

*„Szemüvegesek voltak, meg szemüvegnélküliek.
Meg lehetett figyelni, hogy az utóbbiak inkább
jobblábasak, míg az előbbieket többnyire balosak.
Persze ez részletkérdés, mert levegőt már amúgy
sem lehetett kapni, s mindenki leájult
mindkét lábáról, a kezeiről. A nap vidáman
pásztázta végig a haldoklókat. Itt-ott kisütötte
egyik-másik szemét, s az erősködőknek
felrúgta az állkapcsát.”*

(Mintha Emil mondaná:)

„Nekünk sikerült egy időre megmenekülnünk. Belógtunk”

(nem derül ki, hogy hányan és kik)

*„Belógtunk a szobába, ahol zárva az ajtó, s az ablak.
Leházigáltuk a ruháinkat, szeretkezéshez készülödtünk.”*

(Egyesek szerint ekkor Emil valamiről beszélni kezdett, de a többiek — nem tudni, kik — megvádolták azzal, hogy a dadogással elfogyasztja az összes levegőt. Mint már említettem, ennek semmi realitása nincs.)

„Asszonyom” (mintha Emil mondaná)

„Asszonyom, ne vegyén bármit a nyelvére”

(a helyzetből adódóan ez szexuális utalás)

*— Hadd menjek haza! — Ugyan, ugyan! megőrült!
A haza nevét sem. Azt pláne ne, mert
megrothadnak tőle a fogai, szétroppan a torka porca,
plusz bűdöset fog lehelni. Tehát, nem.”*

(Ezért nem lehet ezt a történetet csak itt, az oázis felé vezető úton, gyaloglás közben elmesélni. Ha ott beszélnék róla, ahol meghalt, megszenteltelenítenék a nevét.)

*„A rádió Ábúdábi mágyár nyelvű adása következik.
Kint mindegyik meghált. Hármán mégménekültek,
eltórlászták mágukát, de mi...”*

(Hogy valójában hányan menekültek meg, hogy ketten, hárman, esetleg többen voltak-e, és kicsodák, azt csak találgatni tudjuk. Emil és a nő biztosan ott volt, s talán még egy szemtanú, az Emil barátja. E kétségbeejtő helyzetről egyébként nem csoda, hogy nem maradt megbízható adatunk. A továbbiakban felületesen bár, de utalni fogok arra, miképpen módosul a szöveg akkor, ha Emil barátja is ott volt, illetve célzást teszek Emil dadogására is, bár ez utóbbi nem érdemel túl sok figyelmet. A szövegben különben nagyon nehéz tetten érni Emil pusztulásának pillanatát. Én tapssal fogom jelezni — írásban egy csillaggal —, hogy szerintem itt távozott el Emil szerény szépségű testéből fenséges lelke.)

(Mintha Emil mondaná: [Az Emil dadogását alapul vevők szerint itt már Emil nem mert megszólalni, de ez helytelen állítás.]

„Azt hiszem bébi, a haldoklás most, egy ideig helyettesítheti a székszet, aztán a túlvilágon ott majd folytatjuk. Meg különben is: Tegeződjünk. Szia, az Emil barátja vagyok.”

(Sokan állítják, hogy a fentebbi változat az igaz. Véleményem szerint ez a sor így hangzik: *„Tegeződjünk. Szia, Emil vagyok, akit Kancsóknak is neveznek.”* Többen ellenemben érvként azt hozták fel, hogy ilyen szavakat, mint szia, bébi, széksz, Emil sosem ejtett volna ki a száján. Nagyon különös helyzet volt az a szombat esti. Bárki bármit mondhatott, olyat is, amit addig az alattas én titkolt a külvilág elől.)

*„Iszunk valamit?
Kávét? — Nincs. Tea? — Nincs.”*

(Némelyek szerint így folytatódik a szöveg: *„Emil eldadogja az összes levegőnket.”*)

*„Rostos üdítő van a hűtőben.
Ugye felállni már egyikőnk sem tud?
Nem baj, célba veszem a bumeránglelvő fegyveremmel.”*

(*)

„Tudod, mi jutott eszembe, így, a meghalásunk előtt?”

(Bár feltételeztem, hogy Emil már halott, ezt a mondatot csak ő mondhatta, senki más. Valószínűnek tartom, hogy a még hátralévő két sor is a halál bekövetkezése előtt hangzott el. Vagyis a halál a bumeránglelvő elsütése után, de nem a három utolsó sor előtt következett be. Ebből arra következtethetünk, hogy a költemény sorai nem követik a valóságos eseményeket. Más variációk szerint az utolsó sorok Emil barátjának szájából hangzottak el. Ezt látszik igazolni az utolsó sor szójátéka. Akkor azonban azt kell feltételeznünk, hogy Emilt a saját barátja ölte meg. Szerintem Emil csakis önkezeléssel vethetett véget tragikus életének. Elsütötte a bumeránglelvőt, s a lövedék visszaújtján, amikor hozta a rostos üdítőt, megcsúszott a levegőben, éppen az Emil feje előtt, belehatolt a koponyába, s ott végzetes sérüléseket okozott.)

*„Egy vidéki történet még az általános harmónia korából,
hogy Öcsödön veréb ül a csöpögő pöcsökön.”*

Hát ezt mondta Emil vagy a barátja, hogy valójában ki, arról nem szerezhetünk bizonyosságot. De itt az oázis, megérte a beszélgetés. Nézzen körül, Gusztáv nincs itt. Csak fáradt, kimerült emberek bóbiskolnak az árnyas fák alatt a forrás mellett. Látja, megmenekült, itt az oázis, itt társakra lelhet, beszélgethet a meggyötört utazókkal. Mindenki tud Emilről, de vele sajnos egyikőjük sem találkozhatott. Igyon! Nahát, maga útközben elhányta az ivóedényét? Itt az enyém. Igyon!

A császár éneke 1114-ből

Ajánlás: *Eszternek és Jánosnak*

EGY KÖNYV TÖRTÉNETE. ÉRTHETŐ ELŐTÖRTÉNET

1989 februárjában, a Kozmosz Könyvek sorozatában megjelent Háy János *Gyalog megyek hozzád a sétálóúton* című verseskötete. Hogy milyen a kötet, (jó) nyugalommal az olvasóra bízhatjuk (kirándulhat egy GAZDAG RÉTEN), és mi megpróbálunk választ adni egy kérdésre:

„Kicsoda Ő?”

Önmaga szerint ő, azaz Háy János, egy „kitalált név”, egy „létező személy”, önmaga „idősebb pályatársa”, egy „bérgyilkos”, Paskievics herceg volt személyi titkára, felesége felvett nevén Bezdarkov, és ma a Szovjetunióban él, a „microscope-poetry” amerikai nagysága, Bowie-nál jobb és szebb rockzenész, hivatalos vélemény szerint pedig GAZDAG RÉT-i lakos. Szóval ennyiféle volna? Valaki, akiről nem lehetne határozottan megmondani (pl. irod.), hogy ez és ez, vagy innentől idáig terjed, hat. A Könyvvilág szerint (1989/2. 18. l.) pl. nem verseskötetet, hanem prózakötetet írt. A Magyar Írók Szövetségének Tájékoztatója (1989/5. 5. l.) Háy Lászlónak nevezi. A Szegedi Egyetemből tudhatjuk, hogy volt már Hály János, s egy kritikusa után pedig Háry János.

Annyi biztos, János. Bár én így mondanám: Janóka.

EGY „SZEMÉLY” TÖRTÉNETE. IRODALMI TÖRTÉNET: MEMOÁR

Először is, mit tehet a memoáriró, különösen, ha alkalmi és provinciális. Ötöl, hatol, égbe küld és levesz, jelzőket használ és kijelent, egyszóval már nem nagyon tudni, kiről beszél, egy „ürgéről” vagy Homéroszról, Hölderlinről, hogy csak maradjunk a H-knál. Változatos és bonyolult, akár az élet, s akként egyszerű egy személy története is. Hozzáteszünk egy érzést, s kellően olyan lesz, mint életünk, s mint a H-k. Füst Milán azt javasolja a *Konkrétumok, melyek az ideára tesznek figyelmessé* című írásában, hogy „ne azt ird, Zsubovics János rendőr ősszel öngyilkos lett, hanem Zsubovics János rendőr főtörzsőrmester szeptember 19-én, pontban egy óraker pisztolyával főbe lőtte magát.”

Kalandra fel!

Egy nem létező személy története egy létező személy köntösében. Rilke szerint: változtasd meg élted!

KÉPEK A TÖRTÉNETBŐL

1.

Természetünknel fogva képesebbnek érezhetjük magunkat, hogy a dolgok középpontjához eljussunk; alig remélhetjük, hogy kerületüket átfogjuk; mert a világ látható kiterjedése kétségtelenül meghalad bennünket. Mivel azonban

a kisebb dolgokat mi magunk haladjuk meg, azt képzeljük magunkról, könnyebben meg tudjuk ragadni őket: jóllehet, semmivel sem kevesebb képesség szükséges a semmiig, mint az egészhez való eljutáshoz — végtelen nagy kell az egyikhez is, másikhoz is. Véleményem szerint az, aki érteni tudná a dolgok végső elveit, képes lenne végül megismerni a végtelent is.

2.

Volt egy város, volt egy élettér, ami egy város és egy élettér volt.

3.

Végül is megoldódott valami, de csak az, ami utal, s nem az, amire. Itt most beindul valami: egy tényfékező. „Fényképezőgépre hasonlítasz, valami nagy akármilyen, meg bármi és micsoda, és szavaidban benne vagyunk mi és a csoda.” Valaki eldadogta tegnap, jó ezt visszadadni, hogy egy illető, egy osztály tagja, hogy szerinte M. Duchamp a világ egyetlen fegyvernek számítható biciklikerekével föbe lőtte magát. Aztán ez a férfi német neve volt: ERICH, egy konstruktív fordulattal ácsúszott „mi”-be és változtatgatott valamit.

Beleharapott a farkába. „Nagyon fájdalmas volt neki, mondta M., közös ismerősünk, én a Doktorhoz irányítottam: végezne fogalmazási gyakorlatokat. Azt mondta nekem a Kígyó, magyar neve volt a Doktornak, tanuljam meg, mi az elsődleges: a dolgok vagy a neveik.” Nagyon örültem neki, kicsit sírtam is, áztak a szaros gatyáim a feltétlenítő szerben, szóval jókat röhögtünk a német férfivel és a magyar doktorral az erkélyen: alattunk lent valami város akart élni, ezen is jókat kuncogtunk, hogy az élni akar.

4.

A múltkor is, mikor egy volt város polgármesterének a fia felkeresett, s miután körbeérdeklődtük egymást, hogy ő is evett abból az almából a Doktornál (méséli: Éva kapta ki az utolsót, de nem bírta egyedül megenni, elhajította), szóval ő is panaszkodott az ellenségekre, kik meggyalázták és éhezettették a város népét, a lakosokat. Végül, ha jól emlékszem, saját lakos voltára hivatkozott és úgy nevetett, hogy nagyon szomorú maradt.

5.

A történet szereplői (amikor egyáltalán alkalmuk van találkozni, s nincs ott a német férfi átkozott nagy ellenségével, ki piszok nagy revolverrel fenyegeti), úgy számolnak be egymásnak amatőr fényképész tevékenységükről, hogy kívülrekesztik a profi nyelvet és személytelenkednek.

6.

A damaszkuszi úton, a Piszácia Beton- és Fagyaltgyár mellett halomra lövik egymást az emberek. ERICH arról számolt be, hogy Füst rendőre is itt zuhant rá és tiszta vér lett tőle, még jó, hogy halott volt, s nem látta őt semmilyen élő valami, pl. egy macska, aki a vérszagra harapva esetleg illetlenkedett volna vele.

7.

Négy-öt személynél többen nem szoktunk összegyűlni. Nem akarunk brancsot. Így is eléggé remeg a találkozások után mindenki, és csak negyed-

vagy ötödnap vesszük észre a másnapos makarónit, ami úgy bűzlik a nyakunk körül, akár valami kötél. Barátok vagyunk, és utazgatni szoktunk a világban. Mit nekünk Málmó, Márszej, Mátészalka. Kizárólag Írországba nem megyünk, túl zöld, és félünk a fűtől. Azóta félünk, mióta ERICH egy ír lánnyal csókolódzott, ki fűnek nevezte magát, és érezte is ERICH, hiszen ott volt a szájában, s ő azt gondolta, hogy neve kettészakadt két személyre (ER ICH), két különböző emberre, de az is lehet, hogy csoportra, az egyik közelebbi volt, a másik távolabbi, attól függ, honnan nézzük.

FÜGGELEK A KÉPEKHEZ: VALÓSÁGISMERET

Annyira sokat utazgatunk szerte a világban, hogy elfelejtjük egymás nevét, s úgy kezdjük egymást nevezni, mint a Csontbrigád tagjai.

Holnap, amikor felébredtem volt, ébren voltam már, gyorsan a telefonhoz rohantam, és felhívtam ötönmöt, és sorról sorra bemutatkoztam nevemen.

Most itt van a kezemben az a fénykép, amin egymásnak telefonozunk mind az öten, különböző városokból, lakásokból, de egyképpen. Elteszem. Biztos sokat fogunk rajta röhögni. Nevet-ni.

FÜGGELEK AZ ÍRÁSHOZ: A CSÁSZÁR ÉNEKE

Amikor 1976 és 1980 között mintegy két évet töltöttem Kínában és rengeteg foglalkoztam az ország korai történetével, a pekingi központi könyvtárban találtam egy francia nyelvű kis könyvecskét, melyben egy igen szép történetre bukkantam. 1114-ben történt, a Kígyó évében. ER L' Ich, a furcsa nevű kínai császárral esett meg mindez.

Egy napon ER L' Ich a Tiltott Város falain túl sétált álruhában, amikor is úgy érezte, hogy le kell feküdnie a földre, a porba, mert valami igen földi dolog szállta meg: a fájdalom. Nehéz volt a lelke, úgy érezte, mellében egy hatalmas és súlyos, egyre növekvő fájdalom-labdát hord, mely megbénítja és tehetetlenné teszi őt. Oly erős volt a fájdalom-labda nyomása, hogy ER L' Ich, az isteni eredetű császár, feltépte önnön kezével mellkasát, és kilökte magából azt.

Gurult a fájdalom-labda, szörnyülködve nézték az emberek, s a császár ott feküdt a porban, a rongyos nép lábainál, és kiszállt belőle egy jajszó: „Nincs semmim többé!” A labda pedig gurult, gurult előre, az emberek félreálltak, de egy foltozóvarga lábának nekipattanva irányt változtatott gurulása, s egy vak koldushoz ért, ki nagy erővel dühödten belerúgott a császár fájdalom-labdájába. Az pedig, mintha isteni kezek vezérelnék, egyenesen visszarepült a császár nyitott mellkasába, s abban a pillanatban nyomtalanul összezáródott ER L' Ich hatalmas sebe. A császár szemébe visszatért az élet, s rohanna megérkező testőreire támaszkodva, a nép ámuló kettős sorfala között visszaindult palotájába.

ER L' Ich történetéről rengeteg értelmezés született. Magyarul is megjelent egy, az év februárjában. Nagy szeretettel ajánlom az Olvasónak.

(Háy János: *Gyalog megyek hozzád a sétálóúton*; versek, Kozmosz Könyvek első kötetének sorozata, 115. l., ára: 25 Ft.)

Kelt: május 12-én, egymást követő 25 napon.

Hát igen

Megöregedtél Casanova
pedig legénykorodban
gőzölgő billével furdancsoltál
Alkalmasint párosával hoztad a nőket
s aléltra ölelve őket
merted csak megkérdezni:
kik vagytok tulajdonképpen?

„Élmunkás” — ne légy kíváncsi
Mondunk egy nevet telefonszámot
A többi nem érdekes

Szépfiú? Sohasem voltál
mégis kajáltak a nőneműek

Minden színt árnyalatot kipróbáltál
Csupán az aranyszőke hajszál
hiányzott a gyűjteményből

Prágában majdnem összejött
egy angol lánnyal
de ott volt vőlegénye
s akkori menyasszonyod

Nem tudtátok lerázni őket
Fogaitok ajkatokba mélyedt
szemezés tánc fölkholtóság közben

Ma sem érted
mért nem vágtad korsód
a bárt étteremtől elválasztó
üvegfalhoz
Levezetve elfojtásod

(Csak emlékezz vén ficsúr
Lassacskán minden mögötted
amiben kapaszkodhatsz
Előtted áll az egész múlt —
mondaná Huszárík)

Később levelet küldött Engin
Gyöngybetűkkel írta
egyetemista kacsójával
Az oxfordira járt?
A kembridzsire?
Hívott magához Angliába

*Csóróként tengetted életed
az idő tájt is
Miből mehetnél volna?*

*Hiányzik az az Aranyszőke
Vigasztal némelyest
a hiánytalan vágyakozás*

Leányvár, 1990. VI. 17.

Illemkódex fuldoklóknak

*Nem illik
segítségért kiabálni
Megzavarnád
az amúgy is mentőképtelen
felszínen lebegőket
biciklizőket
evezőket
szörfözőket
és hangoskodásodtól
a napos oldalon
hőfürdőzők
játsszók
hancúrozók
nyugalma is odalenne*

*Ha valaki mégis...?
Megúsztatd
Semmi szenzáció
Egy hullá viszont: esemény
Napokig rólad
beszélne a környék
Talán a helyi újság is
közölné
halálod hírét*

*Fuldokolj
s fulladj bele
föltűnés nélkül
Utolsó pillantásod
vesd az égre
és képezd le
a fölötted vicsorgó
felhőállatokat*

Leányvár, 1990. VII. 2.

Játék, két hangra

(Zene: lágy, amint ilyenkor szokásos. Valahonnan ismerős, valójában azonban feldolgozás, innen otthonosságérzetünk. Kis idő múltán a zene elhalkul. Telefontárcsázás.)

NŐ: Tessék. Cím szerinti tudakozó.

FÉRFI: Jó estét.

NŐ *(ingerülten)*: Parancsoljon. Cím szerinti tudakozó.

FÉRFI: Igen, ezt már mondta.

NŐ: Ha nem parancsol semmit, leteszem a kagylót.

FÉRFI: Az istenért, én nem parancsolni, hanem tudakozódní szeretnék. És ne legyen velem ilyen goromba, ma este én is ingerlékeny vagyok.

NŐ: Parancsoljon.

FÉRFI: Legyen kedves megmondani, hogy az Albert utca háromban lakó...

NŐ: Százhuszonöt-hatvankettő-tizenegy.

FÉRFI: Honnan tudta ilyen gyorsan?

NŐ: Az Albert utca háromban csak egy telefonkészülék van felszerelve.

FÉRFI: Valami komputeren kereste ki? Mondjuk, ami a hangomra azonnal betáplálta a címet, és máris megjelent maga előtt a képernyőn...

NŐ: Nekem ez a szakmám. Fejből tudom a számokat.

FÉRFI: Irigylem.

NŐ *(kedvesebben)*: Mások is mondták. FÉRFI: És mindenben ilyen jó a memóriája?

NŐ: Ezt hogy érti?

FÉRFI: Hát, öő, szóval, tud egy csomó dátumot, születési adatot, és még talán arra is emlékszik, mi volt, mondjuk száznolcvannégy nappal ezelőtt?

NŐ: Ezerkilencszázhetvennyolc augusztus nyolcadikán a szokásosnál és a prognosztizáltnál tizennégy Celsius fokkal magasabb volt a napi átlaghőmérséklet, a hőhullám több ember halálát okozta. Név szerint Lökösön

Nagy Sándor hetvennégy éves lakos, Főlegyházán Krajovác István tizenkilen...

FÉRFI: Hagyja abba!

NŐ: Hiszen maga kérdezte!

FÉRFI: Nem ijeszti meg néha, hogy ennyi mindenre emlékezik?

NŐ: Megszoktam. Ez a szakmám.

FÉRFI: És tényleg nem segít magának egy komputer?

NŐ: Én gyorsabb vagyok egy számítógépnél.

FÉRFI: Nem irigylem a férjét.

NŐ: Semmi köze hozzá.

FÉRFI: Bocsnát. Nem akartam megbántani.

NŐ: Nem bántott meg.

FÉRFI: De én például nem nagyon viselném el, ha a feleségem mindenre emlékezne, természetesen, hogy mikor lyukadt ki a zoknim, vagy mikor maradtam ki otthonról...

NŐ: A zoknija négy napja lyukadt ki a jobb lábán, éppen a nagyujjánál. Egyébként pedig azóta is ebben a zokniban jár, még csak ki sem mosta. Meglehetősen nagy a lábszaga, valami szerrel kellene kezelni a gombáit. Vagy kevesebbet innia, az is okozhat talpverítékezést. Legutoljára tegnap maradt ki otthonról, az egyik kocsmából a másikba rohant; bár a kimaradása senkit nem érdekelt, hiszen nincs felesége.

FÉRFI: Nem fél, hogy feljelentem?

NŐ: Hiszen maga hívott fel!

FÉRFI: Ez igaz.

NŐ: Akkor ne fenyegetőzzön.

FÉRFI: De annyi mindent tud, hogy akár besűgő is lehetne.

NŐ: Nem vagyok besűgő. Én a cím szerinti tudakozó vagyok.

FÉRFI: A telefonszámokon kívül anynyi mindent tud...

NŐ: Ilyen a memóriám.

FÉRFI: Aludni tud?

NŐ: Magánjellegű kérdésekre nem vagyok köteles válaszolni.

FÉRFI: És ha nagyon szépen kérem?

NŐ: Akkor sem.

FÉRFI: Ha már ilyen jól elbeszélgetünk!?

NŐ: Elég undorító, ha egy férfi könnyörög.

FÉRFI: Akkor ne hagyja! Mondja meg!

NŐ: Tudok.

FÉRFI: Édesen, mint a tej?

NŐ: Édesen és mélyen, mint a tej.

FÉRFI: Az jó lehet.

NŐ: Ja, ha nem inna annyit, mélyebben lenne az álma.

FÉRFI: Maga beleszólhat a mások életébe?

NŐ: Tudja, ilyenkor van egy kis időm. Éjfél előtt nem sokan szoktak telefonálni. Inkább hajnalban. De akkor is csak orvosok, kórházak, laktanyák, ápolónők és pszichiátriák telefonszáma iránt érdeklődnek. Maga is fel fog hívni egy hajnalon.

FÉRFI: Nem csak azt tudja, ami volt és van, hanem azt is, ami lesz?

NŐ: Többé-kevésbé.

FÉRFI: Akkor mondja meg, hogy mi lesz a maga férjével?

NŐ: Jó. Megmondom. Semmi.

FÉRFI: Olyan mintaférj?

NŐ: Így is mondhatni.

FÉRFI: Pedig egy férfi néha nagyon magányos tud lenni. A férjének is lehetnek olyan pillanatai, amikor nem tudja, mi a jó és mi a rossz, mit kell tennie.

NŐ: Ő nem ilyen.

FÉRFI: Akkor nem férfi.

NŐ: Természetesen!

FÉRFI: Buzi? Meleg?

NŐ: Mit képzelsz!

FÉRFI: Elvesztette a potenciálját?

NŐ: Potenciáját, nem?

FÉRFI: Persze. Azt. Vagy hermafrodita?

NŐ: Egyik sem.

FÉRFI: Nő a férje? Hallottam már ilyesmiről, de nem tudtam, hogy már nálunk is szabad az azonos neműek házassága.

NŐ: Ne szemtelenkedjen! Leteszem a kagylót!

FÉRFI: Asszonyom, csak azt ne! Olyan jó a hangját hallani!

NŐ: Tudom. Maga alig szokott beszélni.

FÉRFI: De még mindig nem válaszolt! NŐ: Arról a bizonyos férjről?

FÉRFI: Egy férj miként lehet bizonyos? Mit gondol, mit szólna hozzá, ha hallaná?

NŐ: Hallja.

FÉRFI: Ő is cím szerinti tudakozó?

NŐ: Tudja, én a magányomat hívom a férjemnek. Az olyan férj, amilyenre maga gondol, nekem nincs.

FÉRFI: Nem is volt?

NŐ: Ki venne feleségül egy tudakozót?

FÉRFI: Akadna elég férfi.

NŐ: De ha megtudja, hogy mindent tudok, hogy nem lehetnek titkai, hogy bármikor lelepleződhet, ha hazudik...

FÉRFI: Elmenekülne.

(Hosszú csend. Egy kicsit fölerősödik a zene.)

FÉRFI: Miért hallgat?

NŐ: Hallgatom ezt a zenét. Nagyon kellemes. Luxemburgból újabban csak ilyen zenét sugároznak. Magam is szoktam hallgatni.

FÉRFI: És most miért nem azt teszi?

NŐ: Munka közben nem lehet zenét hallgatni.

FÉRFI: Na, ne butáskodjon.

NŐ: Csak ritkán kapcsolhatom be a rádiót. Ha már egyedül maradtam.

FÉRFI: Látja, össze-vissza hazudozik, és rögtön lelepleződik.

NŐ: Aludjon jól. És ne hívja azt a számot.

FÉRFI: Tehát elköszön.

NŐ: El.

FÉRFI: Untatom?

NŐ: Nem.

FÉRFI: És még ez a zene is szól. Hallgassa!

NŐ: Nekem is van a magnón. Meg kapcsolhatom a zsebrádiómat.

FÉRFI: Nem kellemesebb így, háttérzeneként?

NŐ: Ebben igaza van.

FÉRFI: Végre valamiben nekem is lehet.

NŐ: Megbántódott?

FÉRFI: Nem.

NŐ: Vagy nem nagyon. Jó, akkor beszélgethetünk.

FÉRFI: Mások nem hívják?

NŐ: Látnám a pulton kigyulladó lámpácskából.

FÉRFI: Ó, ez nagyszerű.

NŐ: És egyébként se szeretném, ha valami ostobaságot csinálna.

FÉRFI: Ne beszéljen bolondságokat.

NŐ: Nem szokásom. De maga telefonálni akart az Albert utca háromba, mert azt hiszi, ott az a nő, akit néha-néha már menyasszonyának nevezett, de elragadta az az Albert utcai férfi. Higgye el, maguk nem egymáshoz valók. Szóval ne telefonáljon.

FÉRFI: Nem akarok könyörögni neki!

NŐ: Annak sincs értelme, hogy fenyegetse. Vagy hogy elátkozza. Annak az asszonynak minden mindegy. Ő csupán jól akar élni. És hát, vallja be, maga mellett ezt nem tehetné. Sosem fog leszokni az italtól. Amikor megszületett, és szoptott, olyan vehemensen szopikázott, mintha bor bugyogna anyja melléből. Ezt az orális kötődést semmi sem fogja feloldani.

FÉRFI: Milyen kötődésről beszél?

NŐ: Orális. A szájához kötődik minden pozitív élménye.

FÉRFI: Ezért nem beszélgetek?

NŐ: Nem, nem ezért. Maga egyszerűen csak unja az embertársait.

FÉRFI: Ebből elég! Könyékig vájkál bennem, túrnöm kell?

NŐ: Ha nem akarja azt a telefonálómást fölhívni, akkor igen.

FÉRFI: Nyert. Talán ha megmondaná, hogy a Széchenyi utca tizennégyben lakó ismerősöm...

NŐ: Abban a házban négy telefonkészülék van. Melyik tulajdonosára gondol?

FÉRFI: Aha, megfogtam! Mégsem tud mindent!

NŐ: Nem lenne nehéz visszapörgetni a napokat, így, gondolatban, de hát miért fárasszam magam, amikor ilyen jól elbeszélgetünk. És egyébként is, majd megmondja, hogy az első vagy a második emeleti lakóról van szó.

FÉRFI: A második emeletiről.

NŐ: Százhuszonöt-hatvankettőtizenegy.

FÉRFI: Az előbb is ezt mondta?!

NŐ: Nocsak! Ilyen jó az emlékezete?

FÉRFI: Nem.

NŐ: Tehát fölírtá.

FÉRFI: Föl.

NŐ (*hosszan kacag*).

FÉRFI: Most meg miért röhög?

NŐ: Ezt kikérem magamnak!

FÉRFI: Pardon, Mademoiselle.

NŐ: Madame!

FÉRFI: Tehát több mint harminc!

NŐ: Hogyan?

FÉRFI: A magányos asszonyok harminc fölött szégyellik a kisasszony megszólítást. Végére is, jogukban áll asszonynak szólítani magukat, ha biológiailag nem is azok.

NŐ (*hosszan kacag*).

FÉRFI: Mi ezen a mulatságos?

NŐ: Hát maga!

FÉRFI: Miért nem mondja meg az Albert utcai és a Széchenyi utcai számot?

NŐ: Ha nem hagyta volna el a noteszát, vagy megvette volna azért a két nyamvadt százasért a telefonkönyvet, most tudhatná. És nem hajigálná ki a pénztét az ilyen hosszú telefonbeszélgetésekre.

FÉRFI: Tudni akarom a két lakás hívószámát! És azt is, hogy miért mondott mást!

NŐ: Aha! Tehát emlékszik, hogy egyik lakás hívószáma sem lehet a százhuszonöt-hatvankettőtizenegy. Talán töltsön magának.

(Egy pohár megtelik, hallható a csobogás. Majd az is, hogy az üveg hozzákoccan egy foghoz.)

NŐ: Érdekes. Nem tudtam, hogy prófézia van.

FÉRFI: Nagyokos!

NŐ: Vagy új lenne?

FÉRFI: Mondja meg a számokat, és tűnjön el a vonalamból!

NŐ: Egy: azt a számot, amit akart, már megmondtam. Kettő: a vonal nem a magáé, hanem a postáé. Három: igyon még egy keveset, utálok, ha kiszaradt szájjal beszél valaki. Olyan gombócosak lesznek tőle a szavak.

(Italtöltés hangja. És még mindig ugyanaz a zene.)

NŐ: Egészségére.

FÉRFI: Ezt komolyan is gondolja, vagy csak úgy megszokásból?
NŐ: Megszokásból.
FÉRFI: Magába se szorult sok jó-neveltség!
NŐ: Ne mondja! Akkor mit szólnak én, aki tudja, hogy egy félig részeg, holtfáradt, de elaludni képtelen alkoholistával beszélek, aki mindenáron meg akarja tudni volt menyasszonya jelenlegi tartózkodási helyének telefonszámát, hogy fölhívja a kisasszonyt, jól összeszidja, s a veszekedéssé fajult vitában a telefonkészküldet a falhoz vágja, a Posta tulajdonát!, de mivel átlátok a térvén, a haverja lakását akarja föltár-császni, hogy ott érdeklődjék meg a lányka telefonszámát, miközben arról sincs fogalma, hogy ezzel a haverjével is megcsalta ama ominózus menyasszony ...
FÉRFI: Nem igaz!
NŐ: Most meg mit sikongat? Tíz óra után csöndnek kell lenni. Alszik az egész város.
FÉRFI: Hazudozik össze-vissza.
NŐ: Jó ez magának?
FÉRFI: Piszkos feminista! Védi azt a szukát, holott nem a kölyke!
NŐ: Én? Feminista? Elitta az eszét!
FÉRFI: Locsogó vénasszony, aki mindenbe beleüti az orrát!
NŐ: Akkor se teszem le a kagylót. Akárhogy is sérteget.
FÉRFI: Ribanc!
NŐ: Csak káromkodjon. Adja ki a dühét. Még mindig egészségesebb, mintha belülről emésztené most is magát. Előbb-utóbb mégiscsak talpára fog állni!
FÉRFI: Telefonbetyár!
NŐ (*kacag*): Één tuuudaakozóóó vaaagyooók. U]
FÉRFI: Tudakozó? Kukkoló! Telefonkukkoló!
NŐ: Imádnivaló! Olyan élénk lett hirtelen a fantáziája, hogy még ilyen képtelenséget is ki tud találni. Hogyan lehetne telefonon keresztül kukkolni? Ismeri a fizika törvényeit? Egy drótszál végénél ülök, és átnézek a fémen, hogy a másik végénél ki mit csinál? Ne nevetteszen! (*Kacag.*)

(*Kacag. És megszakad a zene. Magnószalag-surrogás — és ismét megszólal az előbbi melódia.*)

NŐ: Nocsak? Fölvette magnóra a zenét?
FÉRFI: Föl.
NŐ: Igaza van. Nekem is tetszik. Csak engem nem emlékeztet senkire. Én magáért a dallamáért szeretem.
FÉRFI: Akkor jó.
NŐ: Nagyon durcás lett.
FÉRFI: És fölvettem a beszélgetésünket is!
NŐ: Magnóra?
FÉRFI: Magnóra.
NŐ: Nos, följelentem. Bizonyosan tudja, hogy az érintett beleegyezése nélkül rögzíteni egy beszélgetést, az törvénybe ütközik. Lévén postatitok és személyi jog megsértése, s korlátozása. De azért nem haragszik, ugye?
FÉRFI: Legalább kiderül, hogy milyen információkkal rendelkezik! Gondolom, ehhez is lesz néhány szava a bíróságnak.
NŐ: Kétlem. A bíróság nem hallgatja le a kazettát. A kazetta meg fog semmisülni. Bár attól a feljelentés áll: én kérem, hivatalos személy vagyok — elég, ha szavamat adom, hogy rögzítette a beszélgetésünket. Bár még mindig jobb, ha egy-két hónapra becsukják, mint az, amire készül.
FÉRFI: Mire készülök?
NŐ: Tudja azt nagyon jól. Amint én is tudom.
FÉRFI: Akkor mondja.
NŐ: Valóban gyerekes. Így vitatkozni! Nem hiába hagyta ott a menyasszonya. Megértem. Se anyagi biztonság, se béke az ágyban, és egy meglehetősen korlátozott intellektus!
FÉRFI: Nekem ugyan beszélhet. Nyilvánvaló, hogy módszeresen összegyűjtött minden információt rólam, ki tudja, hány emberrel követtetett, talán éppen annak a kérésére?
NŐ: Annak?
FÉRFI: A volt nőm fizeti meg!
NŐ: Marhaság. Inkább keressen egy másik nőt. Vagy szedjen össze egy kurvát. Elég van még mindig belőlük az utcákon.

FÉRFI: Annyi tisztességes nőt szedek össze, ahányat csak akarok. Nincs szükségem kurvára.

NŐ: Ne hazudjon magának! Életében eddig csak egy nője volt. Az is egy kiköpött utcasarki. Hát nem nagy eredmény a maga korában.

FÉRFI: Lenne a szeretóm?

NŐ: Klimaxos férfiakkal nem kezd ki az ember lánya.

FÉRFI: Még akkor se, ha olyan vénecske, mint maga?

NŐ: Én magához képest nem vagyok vén. De a volt nője az volt! Letagadott egy tízest! Még csak észre sem vette! Mert bamba! A menyasszonya volt?! Nevetnem kell! Vén kecske!

FÉRFI: Ki maga?

NŐ: Már mondtam.

FÉRFI: Nem hiszem el.

NŐ: Más magyarázattal nem szolgálhatok. És ne igyon megint.

FÉRFI: Akkor iszok, amikor kedvem tartja.

NŐ: És addig, amíg van pénze.

FÉRFI: Ha elfogy a fizetésem, veszek ki a bankból.

NŐ: Csak szeretné! Kisasszonykája magával vitte a betétkönyvet!

(Feldől egy szék, nyikordul egy szekérenyajtó, s ruhák tömege landol a padlón. Férfiszuszogás és zene. Aztán kortyolás.)

NŐ: Nyugodjék meg. Hiába keresi.

FÉRFI: A francba!

NŐ: És ne káromkodjon.

FÉRFI: A büdös francba!

NŐ: Még káromkodni sem tud egyénien! Valami sajátost kellene a mondataiba lopni.

FÉRFI: Hagyjon!

NŐ: Ilyen feldúlt állapotban? Az embertelenség lenne!

FÉRFI: Miért szól bele az életembe?

NŐ: Én? Maga hívott!

FÉRFI: De csak egy telefonszámért!

NŐ: Kettőért.

FÉRFI: Kettőért! Így már jobb?

NŐ: Előbb-utóbb úgyis kiderült volna, hogy magát csúnyán átverte az a nő. Nem érdemes öngyilkosnak lenni miatta. Nem érdemli meg. És higgye el, nem olyan jó halottnak lenni.

FÉRFI: Ki beszélt erről?!

NŐ: Én!

FÉRFI: Maga egy jós!

NŐ: Nem. Téved. Én csak szerelmes vagyok.

FÉRFI: És egy szerelmes asszony mindent megtesz...

NŐ: Mindent. Látja, már le is csillapodott. Kiadta a mérgét. Holnaptól könnyebben viseli a sorsát. Rádásul már tudja, hogy van, aki szereti.

FÉRFI: Maga? Engem?

(Hosszan szól a zene.)

FÉRFI: Itt van még?

NŐ: Itt.

FÉRFI: Hogy szeretne engem — maga?!

NŐ: Ne legyen ilyen kishitű! Magát nem lehet szeretni?

FÉRFI: Micsoda behízalgő hang! Fordul a gyomrom! Ha pasit akar magának, akkor rossz helyen kereskedik.

NŐ: Nem kereskedik. Keres!

FÉRFI: De pedáns.

NŐ: Baj?

FÉRFI *(üvölt)*: Én utálok a pedáns asszonyokat! Papucsban kellene a lakásomban járni! És köpenyben! Mikor én mezítláb szeretek! És meztelenül.

NŐ: Azért ilyen közvetlen viszonyban még nem vagyunk!

FÉRFI: Na, tűnjön! Jó éjszakát.

NŐ: Leteszi?

FÉRFI: Le.

NŐ: Szóval nem szeret.

FÉRFI: Nem.

NŐ: Annak ellenére, hogy megmentetem az életét? Hogy visszahoztam az öngyilkosságból?

FÉRFI: Ezért meg pláne nem!

NŐ: És nem is tudna szeretni?

FÉRFI: Hiszen ha a jövőbe lát, akkor ezt is tudnia kell.

NŐ *(sír)*: Igen. Tudtam. De azért nem baj, hogy megpróbáltam?

FÉRFI *(fáradtan)*: Legyen boldog!

NŐ: Az leszek.

FÉRFI: És ne hallgassa le a telefonjaimat.

NŐ: Kikérem magamnak! Ez összeférhetetlen lenne a munkámmal.

FÉRFI: Persze. Tapasztalom!

NŐ: Akkor nézzen ki az ablakon! Mit lát?

FÉRFI: Semmit.

NŐ: Pedig én itt vagyok.

FÉRFI: Na, hagyjuk abba. Unom.

NŐ: Nem kíváncsi rám?

FÉRFI: Biztos púpos.

NŐ: Ezért?

FÉRFI: Ezért.

NŐ: Megértem. Búcsúzzunk!

FÉRFI: Jó éjszakát!

NŐ: Ne, ne tegye még le. Ígérjen meg valamit. Hogy nem hívja fel azt a számot!

FÉRFI: Ha elmondja, miért, akkor nem hívom.

NŐ: Nem fog örülni.

FÉRFI: Az már az én dolgom.

NŐ: Most ott van a menyasszonya.

FÉRFI: Százhuszonöt-hatvankettő-tizenegy!

NŐ: Megígéri?

(A férfi lecsapja a kagylót. Szuszog. Aztán fölveszi, hallani a vonal hangját. Társcsász. Hosszan kicsöng, mire fölveszi valaki.)

FÉRFI: Te vagy?

(A telefonkagylóból finom női, izgatott légzés hallatszik. Majd megszakad a vonal. Fölerősödik a zene. Majd üvegcsörömpölés, a magnót kihajították.)

FÉRFI: Te vagy?

(Szék borul. Női sikoly az utcáról: a NŐ hangja. Majd hosszan kicsöng a telefon, de nem veheti fel senki.)

EUGENIA BOGDAN

Magyarország

I.

*A Pannon Pusztá
suttog a magyar lélekről valamit:
szomját a tágas tér iránt,
lovások ősi emlékeit,
amint a láthatárba ütődnek,
mintha álomba, mely fölhogad
a fényben . . .
A szabadság
egy templomba falazva,
a tér helyén idő az úr,
a kereszt
zászló az értelem fokán.
A szél házassága a fűvel
ezer év nyugati harangjainak
hangjára köttetik.
A mező fürgé lesz,
a menyasszony asszony,
s igavonó barom a ló.
Hej, miként változik minden
valamiből, amiért életed adtad,
valamivé, amiért immár élned kell.*

II.

*Ki művelte a szőlőt, gyűjtötte a fürtöket,
préselte
és derítette a mustot,
s mikor?
A szőlősök, házak, emberek
az emlékezettel együtt tovatűntek,
csak ez a pince táru
szentélyként
a mező közepén.
Ó, beleng az évek szelleme,
akárha fáklyát, fölgyújt,
hogyan lobogva égj.
Bornak neveztetik ez az erő,
hát tömjén, borostyánkő, ámbrá
a „bor”?
Emeled poharad, de nem ömlik,
szétszórod a dongákat,
s késsel kell szelned a Bort,
falnod.*

III.

*Körbe táncolja az asztalt a menyasszony
s a vőlegény karja
mindegyre sóvárgón torpan a derekán,
fékezvén a pörgést
— a násznép szeme előtt néha csak
a szoknya lebben,
s a következő percben mintha már
mezítlén ropná a menyasszony.
Valaki tányérozni kezd: „Menyasszonytánc”,
harsan, s tülekednek az ifjak
megfizetni a nagy pillanatot.
Gyorsul a ritmus, de mit látni,
mikor az arcokból vérben elúsznak a szemek,
s lábdobogássá dübördül
a muzsika is...*

*Nincs a lagzi végénél lehangolóbb
— evéssel s ivással töltött napok után
kiürültnek érzed magadat,
agyad, akár az orosz rulett,
kínzóan csikorog —
Meghalt a lakodalom.
Éljen a lakodalom!*

IV.

*Azt hiszem, Petőfi földöntúli lény volt,
természetfölötti tekintet által száműzött.*

Petőfi, a gyermek

Petőfi, a költő

Petőfi, a színész

*csak percre hagyta magát megpillantani,
míg új arcba tünt át a kép,
bizonytalanságban hagyva:*

e legyűró fájdalom

valóság-e vajon?

Micsoda erő: szemtől szemben élni,

sugározván léted

a valós életek közé,

míg állnak fényed árnyékában sápatag.

Petőfi, a magyar

Petőfi, a bujtogató —

egyetlen szemrebbenésére

forradalomba robbant a sokaság.

Petőfi, a katona

Petőfi, a halott —

történész sem bukkan már nyomára,

de én azt hiszem, talált végül

egy rést,

s fogai közt a szabadság szerelmével

megszökött . . .

Ó, Segesvár halmai

mosolyként őrzik az üres sírgödört.

FARKAS ÁRPÁD fordítása

EUGENIA BOGDAN 1949-ben született, Brassóban. Költő és prózaíró, román és angol nyelven ír, jelenleg Los Angelesben él. Tizenöt éves kora óta publikál rendszeresen, új s új meglepetésekkel jelentkezően azóta a világ számos lapjában. Összegyűjtött verseit *Alb pe alb* (Fehéren fehér, 1985.) címmel a Dacia kiadó adta ki, visszhangos sikerrel. Megjelenés előtt két regénye és verseskötete: *Patria din mijlocul inimii* (Haza a szív közepén), melyből az itt közölt verseket válogattuk. Eugenia Bogdan versei a román és angol nyelv mellett németül, olaszul, spanyolul is megjelennek.

Egy mesehős utóélete*

Dr. Petru Groza a háború utáni Erdélynek talán a legnépszerűbb román politikusa.

Persze a legszívesebben Groza Péternek nevezném, ahogy a romániai magyar nép szokta, ám az az igazság, hogy így sosem mertem nevezni. Legalábbis írásban nem. Ceaușescu alatt azért nem, mert ezáltal elvettem volna — úgymond — a román néptől a demokratizálás kezdetének e jeles politikusát, és a Péter névvel magyarrá tettem lett légyen. Ennek a külön érdekessége az, hogy március elején — az első „demokratikus” román kormány megalakításának mindenkori évfordulóján — úgy kellett megemlékezni az eseményről — és ezt főszerkesztőként én is parancsba kaptam —, hogy Groza neve ne forduljon elő a szövegben. Mert Ceaușescu olyan volt, mint az a kutya, amelyiknek nem kell a csont, de hogy a másik se egye meg — elássa. El is ásták a Fény Korszakban Grozát tisztességesen. A Csausz az ő sírhalját is felhasználta arra, hogy nagyobbak tűnhessen.

Ám Groza annál nagyobb ember volt, semhogy sorsa annyival beteljesedett volna. Mivel nem kellett Ceaușescunak, a diktátort megbuktató forradalom haszonélvezői ledöntik a szobrát. Ehhez a logikához csatlakoznak azok a romániai nemzetiségi politizálók, akik szélsőbalról — bőrüket mentendő — olyannyira jobbra szaladtak, hogy Grozát is a nagy román sovinizmus tudatos képviselőjének mondták. Lehetőleg itt Pesten, ahol ezért nem kellett semmiféle kockázatot vállalni, ellenkezőleg — némelyek úgy vélték: a magyarságukról tesznek ezáltal tanúbizonyságot.

Nekem megadatot, hogy személyesen ismerjem ezt az emberségében nagy embert. Több alkalommal is vallottam róla, de ez — belátom — egy olyan végzetesen lelkiző paculák részéről, mint amilyenek sokan tartanak, nem egy bizonyító erejű tény. Sokkal fontosabb, hogy az én erdélyi magyar népem mennyi — többé-kevésbé — anekdotikus történetet őriz ma is róla. Hisz az szociológiai tény, hogy az efféle a rokonszenv jele. Sőt, miképpen az itt felsorakoztatott történetekből is kitűnik: több is annál.

IRODALMI ÉRVEK

A háború utáni időkben sok rossz, művészietlen könyv jelent meg Romániában, de ezek között is kiemelkedő helyet foglalt el egy tehetségtelen polgárosszony verseskötete. A könyvet „első fokon” az Állami Kiadó nemzetiségi szerkesztősége visszautasította, de később mégis megjelent. Hogyan eshetett ez meg?

Az úgy hiteles történetét alighanem a nemzetiségi részleget akkor vezető Aszódi János mesélhette el valakinek, és titoktartók hosszú láncán jutott el hozzám. Ugyanis a történet úgynevezett „kényes” ügy volt. Mert a költőnő

* Az Így köttünk — mi! című készülő irodalmi anekdotakötetből.

nem sokkal az elutasítás után visszavitte a kéziratot a kiadóhoz, de a kért javítások, új, tehetséges versek helyett egy névjegyet helyezett a dossziéba, dr. Petru Groza miniszterelnök névjegyét, melynek hátán kézzel írva ez állt: „Kérem a kötetet kiadni.” Persze a szerkesztőkön azonnal úrrá lett a pánik. Aszódi János még aznap felszaladt magas politikai fórumokhoz, hogy segítséget kérjen.

— A miniszterelnök elvtárs bizonyára megsajnálta a költőnt, de a könyv botrányosan rossz — magyarázta.

Senki sem akarta az ügybe beleártani magát.

— Ha az elnök kéri, ki kell adni a könyvet — mondták az erre illetékesek.

Végül Aszódi elhatározta, hogy tesz egy utolsó kísérletet. Megkéri Alexandru Tomát, a nagy tekintélyű agg költőt, az Állami Kiadó akkori vezérigazgatóját, Caragiale hajdani barátját, hogy próbálja mégis megmagyarázni az ügy botrányos voltát Groza Petrunak.

Alexandru Toma el is vállalta a feladatot, kihallgatást kért Grozánál, s a szívélyes beszélgetés végén rátért jövedele céljára.

— Elnök elvtárs, annak a költőnek a könyvét mégse kéne kiadni...

— Ó, hát miért ne! — fogta kéréslőre a miniszterelnök.

— Nagyon gyenge... bizonygatta Toma.

— De ha egyszer az a nő olyan roppant sokat szenvedett... meg kell tennünk érte, s az ügyért.

— Tudom, hogy szenvedett — próbált vitatkozni az ősz költő —, láttam a karján a tetoválást...

Groza hirtelen közbeszólt:

— A karját? Az semmi! Láttá volna a mellét!

DR. PETRU GROZA ÉS A KÖVETKEZETLEN GYÁRIGAZGATÓ

Dr. Petru Groza nem csak nagy hazafi, széles látókörű és mélyen demokratikus érzületű államférfi volt, de hallatlanul érdekes egyéniség is. Egy alkalommal, az ötvenes évek elején, egy választási kampányban — fiatal újságíróként — magam is elkísértem, és tanúja lehettem annak, milyen finom érzékkel találja meg az utat az emberek szívéhez. Kifogyhatatlan tréfálkozásaival hogyan varázsol az emberek arcára jó érzést, mosolyt. És hogy tud örüdeni, ha sikerül felderítenie a kemény vonalú arcokat.

Mindez számomra elsősorban azért tűnt csodálatosnak, mert tudtam róla, hogy gyáros is volt, meg polgári politikus, és ezt akkori eszemmel összeférhetetlennek tartottam azzal, amit láttam.

De nem csak az én proletkultos agyamban fordult meg a múltja s jelene közti „ellentmondás”. Sokszor az volt az érzésem, ha valaki feltenné neki a kérdést: Miniszterelnök elvtárs, hogy alakult így a sorsa? — maga sem tudna minden vonatkozásban pontos választ adni. Nem, mert a felelet nagyon egyszerű. Csak annyit kellett volna mondania: szeretem a népetem. És talán még ennyit fűzhetett volna hozzá: és nem mások ellen szeretem. Ez a magyarázata mindennek. De éppen mert ő erre a bővített mondatra az életét tette fel, sose mondhatta ki. És ezért a „megmagyarázhatatlansága” — szerintem — kicsit mindig emésztette. És ahol csak lehetett, előhozakodott a múltjával.

Kolozsváron, az akkori Unirea gépgyárban egyszer elébe járult egy ősz munkás. Nem is ment, munkatársai hozták, azt mondhatnám, lökdösték a miniszterelnök színe elé. Az öreg restellkedve, megtörtén panaszolta, hogy negyven éve dolgozik a szakmában, túlhaladta a korhatárt, de nem vonulhat nyugalmába, mert nem akarnak neki nyugdíjat adni.

Groza meglepetten, s kérdőn fordult a társaságában levő Fischer Albert igazgatóhoz, a hajdani illegalistához.

— Nyilas párttag volt... — magyarázták többen is. Volt itt akkor egy nyilas művezető, aki, hogy a pártja vezetőinél jó pontot szerezzen, a legjobb munkásokat beíratta a pártba, s a tagdíjat egyszerűen lecsípte a fizetésből. A munkás ugye mindig ki van szolgáltatva egy vezető beosztásának, s ezért legtöbbször nem tiltakoztak. Pártéletem azonban egyik sem élt.

Groza, aki olyan finom érzékkel és humorral tudott reagálni a kényes kérdésekre, kérdőn nézett az igazgatóra. Persze ő nem volt olyan naiv, mint én, és jól tudta, hogy a hibát nem Fischer Albert követte el. Egyebek között azért sem, mert ő nem is adhat nyugdíjat. No de hát kit bíráljon meg? A minisztert? Azért, mert éber volt? Hát az most nem megy. Ezért az igazgatóhoz fordult, és szigorú volt.

— Igazgató elvtárs. Én, jól tudja, a gyáriparosok szövetségének az elnöke voltam. Gyáros voltam, földbirtokos, burzsoá kormányban miniszter, satöbbi. Maga mégis mellettem korteskedik, hogy válasszanak meg nemzetgyűlési képviselőnek. Angyal bácsinak — így hívták az öreg melóst —, akit behúztak a fasiszta pártba tömegnek, de aki nem úgy néz ki, mint akit a kalapácson kívül más érdekelt volna, nos, neki nem ad nyugdíjat. Ön nagyon következetlen!

A munkások lelkes éljenzésbe s tapsba kezdtek. Tapsolt Fischer is, és szívből nevetett, hisz, mint később megtudtam, ő már jelezte Grozának a problémát.

KI ISMERI A PARASZTOT?

Én még megértem azt az időt, amikor — igaz, hogy főleg az úgynevezett Ókirályságban — a magyarokat szerették Romániában. Megbízható, komoly népségnek tartották, akikre — nem úgy, mint az oltyánokra — alapozni lehetett. Nos, innen indul ki a jelen történetem is, amely úgy kezdődik, hogy a sziki legény bevonul katonának, és minden magyarsága ellenére, a háború utáni román hadseregben őrmester lesz. Úgynevezett géhás őrmester. Raktárfőnök. És a parancsnokai az említett okok, sőt egy bizonyos társadalmi közhangulat alapján is szeretik és megbíznak benne.

Szerencsésen és jó emlékekkel le is szolgálja a katonaságot, és eljön az ideje a leszerelésnek, ami egy géhás őrmester esetében erősen hasonlít a leltározáshoz. Mert a kezelésére bízott leltári anyagot most már át kell adnia egy másik sarzsának, aki azt tovább adminisztrálja.

Ment is minden rendesen, csupán annyi volt a hézag, hogy az egész hatalmas raktár átvizsgálása után hiányzott hét kincstári gatyá és két ing.

Baj azonban ebből sem lett, mert — mint említettem — a parancsnok megszerette a magyar gyereket, s tudta, hogy az ezt el nem lopta, s ezért a hiány láttán így szólott hozzá:

— Eredj fiam a rongygyűjtő központba, s végy hét rongyos lábravalót, meg két inget, és a többivel ne törődj.

Azért volt ez nagy és igazi gesztus, mert a ronggyűjtőben az említett fehérneműket potom pénzért megszerezhetette. Ha viszont kincstári áron kellett volna a holmit kifizetnie, bizony sok pénze bánja, mert a szabályzat értelmében minden darab reális árának tízszeresét kellett volna leszurkolnia. A leszerelő katona örömmel vette a tanácsot, meg is úszta huszonöt lejből, ami potom pénz. A rongyos gatyákra, ingekre rányomták a katonai pecsétet, és épp zárni akarták a jegyzőkönyvet, amikor megérkezett a mosoda küldötte.

— Őrmester elvtárs — mondta az illető —, a legutóbbi mosatásból véletlenül nálunk maradt hét gatyá és két ing, s ezt most visszahoztam. — A rejtély tehát megoldódott, ám az igazi bonyodalom csak most kezdődött. Ugyanis a paraszt csak paraszt marad mundérban is, és azt mondta: ha már ő egyszer a gatyákat meg az ingeket kifizette, az ügyet annyiban nem hagyja, és egy beosztottjával visszaküldte a rongyos alsóneműt a gyűjtőbe, hogy adják neki vissza a pénzt.

Igen ám, de bármilyen okos és ügyes volt a sziki altiszt, arra nem gondolt, hogy a rongyos fehérneműkön kincstári pecsét van. Márpedig a kapuőrség azonnal lefülelte a küldöncét, és hogy a dolog még szabályosabb legyen, jegyzőkönyvet is felvettek azonnal a lopási kísérletről.

Később az ügy megoldódni látszott, mert a szolgálatos tiszt, aki elé a feljelentés került, rögtön tisztázta, hogy valójában mi történt. A rongyokat szállító katonát szabadlára helyezte, csak egy dologról feledkezett meg: a jegyzőkönyvről. De kit érdekelt akkor már a jegyzőkönyv!

És úgy tűnt, hogy minden rendben is van. A sziki legény hazament, megházasodott, házat épített, az első gyerek is megszületett, amikor egy szép napon idézést kapott az ezredétől: azonnal jelentkezzen.

És a férfiú mit sem sejtve el is utazott, hogy aztán pár nap múlva, Turós Marci bá címére távirat érkezzék Szikre: „Jöjjön azonnal, a fiát a hadbíróság ötévi börtönre ítélte lopási kísérletért.”

Az előzmények ismeretében azonnal sejthetjük, hogy a katonai bürokrácia rejtekhelyeinek valamelyikéből épp akkor bukkant fel az elhanyagolt jegyzőkönyv, és annak alapján akasztottak a sziki férfiú nyakába csekély öt esztendőket.

Az öreg Turós régi antifasiszta harcos és határozott, bátor ember volt, s nem hagyta a dolgot. Felutazott Bukarestbe, és jelentkezett a Kommunista Párt központi apparátusánál. Elmondta, mi történt, és kérte a párt segítségét. Az apparátcsikok valóban beszéltek az ügyességgel, ahol el is rendelték a per újratárgyalását, és ahol ifjú Turós, hajdani őrmester büntetését egy évre mérsékeltek. Sőt, az egyik hadbírószági fennforgó azt mondta Turós bácsinak, hogy ennél többet az Isten sem tud tenni a fia érdekében.

Visszament tehát az öreg harcos a pártjához, hova is mehetett volna? Ott is szörnyülködtek egy darabig, míg aztán valamelyikük kitalálta, hogy itt most már nincs más megoldás: kegyelmet kell kérni az Államtanács elnökétől, aki akkor dr. Petru Groza volt.

Dictum factum: meg is csinálták a kérvényt, át is küldték, Groza elnök meg is kapta, és másnap fel is mentette a tolvajlással vádolt sziki legényt. És az ügy olyan drámai gyorsasággal történt, hogy — feltehetően a politikai következményektől tartva — a főügyész magyarázatot kért ebben a kérdésben Grozától.

Groza pedig a rá mindig jellemző volt kedélyességgel világította meg a kérdést:

— Barátom, aki az ítéletet hozta, annak fogalma sincs a paraszti lélekről!

— Minek alapján mondja ezt, elnök elvtárs? — kérdezte a főügyész, akinek kilétét nem őrizte meg az erdélyi emlékezet.

— Nézze — válaszolta Petru Groza —, ha Turós Pista lopni akar, akkor nem hét gatyát lop és két inget, hanem legalábbis fordítva. Ugyanis az ing látszik, abból kell a több, a gatyá nem látszik.

És ebben maradtak.

KINEK MARADT KOLOZSVÁR?

Olvasom, hogy már a forradalmat követő második hónapban ledöntötték Bukarestben is, Déván is dr. Petru Groza szobrát. Engedjenek meg egy helyesbítést: az úgynevezett forradalom másnapján. Mert ez most már egyre inkább nyilvánvaló. Az áldozatok nem beszélnek, annál beszédesebbek a hullákon felkapaszkodottak. A Ceaușescu által létrehozott óriási apparátus úgy akart változtatni a helyzeten, hogy elvesse a kommunizmus látszatát is, de épségben megőrizze a történelem e nagy, elvtelen akarnokának fő művét, a fasizmuson edződött bizantin nacionalizmust. És, hogy ez így volt, ennek bizonyítéka ez a szobordöntőgető nagy buzgalom is. Az a román, aki ma azt mondja — mert mondja! —, hogy Petru Groza el akarta adni az országot a magyaroknak és az oroszoknak, az lehet, hogy ki akarja vezetni Romániát a Ceaușescu okozta katasztrófából, de az bizonyos, hogy az irány, amit követ, nem Európába vezet.

Mint említettem, 1945-től haláláig személyesen ismertem Petru Grozát. Tapasztaltam tehát, hogy mint minden igazi erdélyinek, neki is a vérében volt a másik nemzet iránti figyelem és tisztelet. Ez kötött hozzá egy életre.

Doktor Kahána Ernő, a személyi orvosa mesélte, sőt, valahol meg is írta, hogy mikor Groza beteg volt, akkor vele Arany János-verseket olvastatott. Mert imádta a nagy magyar költőt. Legalább annyira, mint Eminescut.

Tehát amikor a kolozsvári főtéren, román miniszterelnöki minőségében és a háború utáni feszült légkörben így kezdte egy beszédét: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!” — így, magyarul —, az nem egyszerű választási kortesfogás volt. Groza tudatosan kereste magyar honfitársai bizalmát.

Ő maga mesélte az alábbi történetet, és én, aki — mondom — ismerem, pillanatig sem kételkedem abban, hogy ez megtörtént és pont így történt meg. Akkor volt, amikor megalakult a főleg székely megyéket magába foglaló Magyar Autonóm Tartomány. Kocsival utazott végig az elnök a Székelyföldön — melleleg ő is így nevezte a hajdani Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vidékét — és ahogy egy falun áthaladt, megpillantott egy kedvére való éltesebb székelyt, aki a kapu előtti kis padon kedélyesen pipázott. Rögvest megállította hát a kocsit, s leült a szikulus mellé. És beszélgettek. A székely azonnal felismerte, hogy a látogató Groza Péter személyesen, meg is süvegelte tisztességesen, de attól kezdve emberszámba vette, mint akármelyik falujabelijét. És hát mondta, ahogy gondolta. Egyszer — Groza tudósítása szerint — azt kérdezte volt az öreg székelytől:

— Mit szól, barátom, a Magyar Autonóm Tartományhoz?

Merthogy az éppen akkor volt újdonság.

Az öreg székely megszívta vagy kétszer a pipáját, talán sercintett is egy diszkrétet, és csak azután válaszolt.

— Hát az jó dolog . . . De Kolozsvár nekik maradt!

Nekik. Mármost a románoknak.

*

Nos, ha ezt én mesélem, akkor ez egy gyenge adoma. De mivel Groza szájából tudta meg az esetet az erdélyi magyarság, és tehát azt is, hogy ettől nincs mindenki elragadtatva — mert nem csak a Székelyföldön élnek magyarok Erdélyben, hisz a replikában ez is benne volt —, nos, ez bizony már olyan adat, ami igaz fényt vet a román politikus arcára.

Különben azt is a maga idejében hallottam, hogy nem sokkal a háború után az akkor épp miniszterelnök Groza kíséret nélkül sétált Kolozsvár utcáin, házasságon kívül született, de soha meg nem tagadott lányával, Bisztrai Máriával, és valaki leszólította az utcán.

— Miniszterelnök elvtárs, nem fél? Sok még az ellenség, valaki esetleg az életére törhet.

Groza szélesen elmosolyodott, és így válaszolt:

— Drága barátom! A háború alatt a Gyáriparosok Szövetségének elnöke voltam, és mint ilyen, próbáltam hazámon segíteni. Ma egy demokratikus kormány miniszterelnöki székében próbálok megtenni ugyanezt. Ha jól megnézi, valóságos hegycsúcsokat köt össze az a kötél, amin én járok. Na mármost, ha valaki megölne, előrelépnék: népem mártírja lennék. Hát akkor miért félek?

Olvasom, hogy a szobrát ledöntötték. Emlékezem, hogy akkor ő számunkra mit jelentett. És azt mondom: teljesült a kívánsága. Mártír lett. Nem is csak a román nép mártírja.

MAJTÉNYI, A TITOKZATOS

Mert Majtényi Erik számomra mindig kicsit titokzatos figura volt. Saját műhelyemben, saját műszeremmel sohasem tudtam teljesen kielemezni. Az összerakásnál — mint az általam javított órák esetében — mindig maradt egy-két alkatrész, amivel már nem tudtam mit kezdeni.

A bonyodalom mindjárt ott kezdődik, hogy nem emlékszem, miként kerültem a Majtényi-hotelbe. Mert ha cégér nem is függött az ajtó fölött, a cég működött. Régebben ugyanis még kevesebb szálloda volt Bukarestben, és ügyes-bajos dolgokkal talán még több magyar író volt kénytelen a román fővárosba utazni. Mit tegyen az ember, ha az akkor jobbra — és főleg erdélyiek számára — ismeretlen nagyvárosba megérkezik? Hajnalban vagy éjfél után, ebédidőben vagy az ebéd utáni nyugvás órájában egyként, sőt egyemberként, de sokszor tizedmagával becsenget Majtényiékhez. Ott aztán leszedi magáról a valamelyik szekrény tetejéről nyakába pottyanó Ildikókat, gondosan kikerüli és megdicséri a Pepi névre hallgató tengeri malacot, a ki tudja már minek keresztelt teknősbékát, diszkrétén félrerugdossa a gömbölyűre hízott kutyafalkát, és máris szék van a fenéke alatt, tető a feje felett. Erik pedig rendezi is a patáliát, amely jobbra így kezdődik:

— Ollikám, édes, hát nem látod a Huszárurat? Hát megjött! Hozzál neki kávéét!

Persze a műsor állandóan változik. Mert ha netán Fodorúr érkezik meg, akkor Erik azonnal kizavarja a gyerekhadat a dolgozószobából. Előszedi az évek óta általa könyvelt eredménylistát, bejelenti, hogy hány ponttal veri a vendéget, és máris oszt. És máris megváltozik. Mert az addig jószívű Erik hirtelen kegyetlen lesz. Úgy kiáltja be a kaláberjelentéseket, mint háborús vezényszavakat. Őrjöng, ha veszít. Tombol, ha zavarják. És másnap elnézést kér, ha bármelyik kedves barátjához képtelen volt akár egy szót is szólni a kártyaparti négy-öt órája alatt.

— Lásd be — mondja ilyenkor —, Fodorurat móresre kellett tanítanom.

Bajor, az egy külön szám. Kártya persze ott is van. Bajor pizsamában ül, székre felhúzott csőré lábakkal, mert utál öltözni. Borzos. És minden kérdés után, mintha akkor ébredne, azt mondja: mi? A kártya azonban nem akadályozza meg őket abban, hogy efféle vicceket csináljanak:

Bajor (miután az osztást követően a lapjait megnézte):

— „Téged dalollok: vasderekú lator, / jéggé fagyott dac, szótalán óriás”.
Család, összes adu, Hindenburg, Fedák Sári!

Majtényi (gondolkodás nélkül):

— „Ki meghaltál szégyen-keresztfán / s nem hajlottál meg a gyáva kín-
nak”. Kontrajáték, Uhu!

Én, aki feltettem Eriknek egy kérdést jó órája, de még nem válaszolt:

— Ez micsoda? — természetesen a Kosztolányi-versre értem, amelyet nem ismerek fel, mert ez az egymás ellen való szavalás állandó.

— Valóban, Erik, ez micsoda? — gusztál tovább Bajor. — Régiebben: mi dolog? — és kivágja: — Rekontra előlről!

— Mondhatná szebben is, kislovag! — feleli Erik. — Szubkontra hátulról!

Szász János — akivel évtizedek óta egymáshoz meghatóan ragaszkodó barátok — viharfelhőkben érkezik, és egyenesen a tárgyra tér: Erik, te tiszta hülye vagy! És ha ez délután van, mert rendszerint akkor van, a vita a Berlin bárban ér véget hajnaltájt, amikor a körülöttünk tornyosuló asztalok és székek, seprűk és sepregetők gyűrűjében egy-egy gin fizzre támaszkodva mondják, hogy miért igen és miért nem; és én hallgatom.

Szóval, titokzatos világ. Mitől viseli el ez az Erik ezt a szédületes cirkuszt, amit mi barátság címén neki — a lakásán! — rendezünk? Honnan ez a félelmetes memória? Mikor hagyja abba az állandó, szinte gyerekes és mindenre kiterjedő játszadozást? Hogy tudja elolvasni a kortársak könyveit, amire más képtelen? És hogy tudja megszelídíteni, élvezni, sőt, komolyan szeretni ezt az áldott gonosz Szócs Pistát, aki sokak szerint a légynek sem használ?

Akkor hagytam abba a magyarázatok kutatását, amikor kiderült, hogy édesapja, Bandi bácsi, a bukaresti rádió hajdani bemonzója — illuzionista volt és zsonglőr. Dél-Amerikában.

Kész, mondtam, Eriket úgy kell elfogadni, ahogy van. Az ilyen-olyan pepceselést az ő robusztus figurája el sem viseli. Mert ő egyszerűen nem magyaráz. Azt se magyarázta — például —, csak bejelentette, hogy ő Kolozsváron miért lakik kizárólag nálam. Igaz, hogy a mintegy ötven, rendszeresen Bukarestbe járó korozvári író bármelyike szívesen látja, sőt, hívja, de ez nem érdekes. Ő nálam lakik és kész.

Mondanom sem kell, hogy ez számomra milyen súlyos feladat volt. Mert nekem a többi ötven helyett is igyekeznem kellett. Erik pedig a többi ötven

nála tanúsított felszabadultságát igyekezett egyszerre produkálni. Reggel például — Bajor legjobb alakításait is felülmúlva — az istennek nem akart felébredni. Ha felvertem, nem nyitotta ki a szemét, hanem hosszú verseket szavalt fektében, vagy évekkkel előtte történt viták nüanszkérdéseire keresett feleletet: — És te miért mondtad azt 1956. november 5-én, hajnali három órakor a bukaresti Continental bárban, hogy totál mátyó? Ez, ez mi? Ezt nekem hogy kell értenem? Beszélj, Huszárúr!

Ha nem beszéltem, aludt tovább.

Egy alkalommal hatalmas bögre kávéval nyomultam be a szobába, ahol aludt, és kegyetlenül közöltem vele, hogy kilenc óra.

Erik felém fordult, de — mondom — nem nyitotta ki a szemét, hanem valami utánozhatatlanul álmos, de lehet, hogy sírós hangon ezt mondta:

— Szervusz, Huszárúr! Mondd: szereted te Szabó Gyulát?

Azt hittem, kiesik a kezemből a bögre. De hiszen ez az én egyik nagy kérdésem. Együtt indultunk. Nagyon tehetséges. Rendes. De valahogy velem szemben furcsán tartózkodó ez a tempós járású paraszt, amit nem értek.

— Miért — kérdem izgatottan —, te szereted?

Erik erre mélyet lélegzik és kivágja:

— Hát nem hagyja.

PÉLDÁZAT A LOGIKÁRÓL

A Ceaușescu-rendszerben nem csak a hús volt hiánycikk, de maga a józan éssen alapuló logika is.

Pontosabban mindkettő létezett, ám nem olyan primitív, egyszerű formában, ahogy némely helyeken fogyasztják. Itteni megjelenésének lényege ugyanis a sokoldalúság volt. A szalámiban például a hagyományos sertés- vagy marhahús valóban elenyészően kevés, ám annál több benne a nutria, vagy ahogy magyarul nevezik: pézsmapatkány húsa. Persze ez így még nem lett volna elég sokoldalú, s ezért keverték bele rengeteg zsírt, és ami azt köthette: szójalisztet.

Nos, az Aranykor hivatalos logikája is valahogy ilyen recept szerint készült. Az élet különböző követelményei itt is kötődtek egymáshoz, csakhogy itt a ráció törvénye helyett a törvény rációja fogta össze őket. Példát is tudok mondani. No nem szalámival kapcsolatosat, mert az történetünk időpontjában, 1988 tavaszán már nehezen volt beszerezhető. Az egy főre eső Ceaușescu-logika viszont bőven termett.

Mint már máshol elmondottam, 1987 decemberében jól szervezett rendőrhorda támadott meg a nyílt országúton, és elvette minden magyarul írt könyvem, újságomat, kéziratomat. Mert furcsa módon én, a magyar író-újságíró csak efféléket hordoztam magammal. Különösen a naplóm, regényem és készülő szindarabom kézírata érdekelte őket. Mondták, hogy ők ugyan nem tudnak magyarul, de elolvastatják szakértőkkel, és ha politikailag helyes, amit írtam, akkor majd visszakapom. Jelentkezem utánuk a ploesti-i rendőrségen.

Csakhogy én nagyon nehezen kezelhető alak vagyok. Az is voltam világéletemben. Mitől változtam volna meg egyik napról a másikra? Tehát ahelyett, hogy másnap rohantam volna Ploestire, vagy ki tudja hová, kunyeráltam, de főleg meghunyászkodtam volna, fogtam magam és újságírói igazol-

ványommal együtt visszaküldtem szeretett pártomnak a tagsági könyvemét. Ami — belátom utólag — felesleges duplázás volt, hisz Romániában aki nem volt párttag, újságíró sem lehetett.

A detonációt persze letompították, de a robbanás bekövetkezett, és megrezgettette környezetemben a levegőt. No, nem mintha valamilyen szempontból pótolhatatlannak ítélt volna bárki is. Különbösen is gondosan kényszerpályára irányítottak már évek óta. A probléma az volt, hogy korábban, főszerkesztői állásomból való durva kirúgásom idején engem a nyugati sajtó a romániai magyarság egyik szellemi vezetőjének nevezett el. És ez nagyon súlyos dolog volt. Mert ha a Főnök, vagy pláne a Főnöknő megtudja, hogy tettesei megint ujjenyomatokat hagytak, akkor abból baj lesz.

És most tessék figyelni, mert most következik a logika:

Ülök, még inkább gubbasztok sorsomra hagyottan bukaresti otthonomban, várván, hogy most már mi lesz velem, amikor nyolcvannyolc januárjának vége felé felhív telefonon Temesvárról régi barátom, Toró Tibor egyetemi tanár.

— Na hát megjelentél! — mondja.

— Meg-e? S hol? — kérdém.

— Hát az Eminescu könyvkiadónál...

— Valami tévedés van: nekem ott nincs könyvem.

— Nem érted! A Ceaușescu születésnapjára kiadott emlékkönyvben!

Ledöbbsentem.

— Megállás! Én nem írtam semmit Ceaușescu születésnapjára!

— Öregem — válaszolta a sok üldözést elszenvedett barát —, írtál, nem írtál, megjelentél.

— De hiszen tudod, hogy visszaküldtem a pártkönyvemét is!

— Én mindent tudok, azt nem tudom, hogy ők mit tudnak.

És ők valóban sok mindent tudtak. Emiatt mártíromságom tökéletesen füstbe ment. Ugyanis én egy kis pária voltam azok sorában, akiket Ceaușescut köszöntő cikkügyben megtiszteltek. Kiderült ugyanis, hogy Angliai Erzsébet királynő hasonlóképpen járt, mint én, csakhogy — furcsa — az ő esete nagyobb port kavart. Utána további reklamációk jelentkeztek Európából ebben az ügyben, szinte valamennyien koronás, de legalábbis babéros fők, úgy-hogy az én esélyeim egyre csökkentek. Ennek ellenére tiltakoztam.

És most tört ki újra a logika. *Így láttam a trapézról* című regényem román fordítása, amely kézirataim elkobzása óta — tehát immár két hónapja — várta, hogy mint egy előző négyszáz oldalas publicisztikai munkám, papírmalomba kerüljön, hirtelen megjelent. De olyan váratlanul, hogy magam is csak mintegy két héttel utána szereztem tudomást az eseményről, amikor a tiszteletpéldányokat kiküldték.

Nosza, elindultam tehát, hogy vásároljak még néhány darabot, mert a tiszteletpéldányok számát román barátaiméval összevetve nagy hiányt állapítottam meg. Csakhogy effélel elhatározni könnyű, ám magyar szerző könyvét keresni ilyen mesterségesen felszított magyarellenes hangulatban nem olyan egyszerű. Ősi ösztön, hogy a kis ember arra haragszik — akire szabad. Vagy akire a figyelmét mesterségesen ráirányítják. És engem, abban a hangulatban már egy felületes, vagy bántóan lebecsülő gesztus is megsebzett volna, márpedig az efféle a megnyomorított, sőt lelkileg eltorzított (amúgy sem túl erős gerincű) bukaresti embernél könnyen állt.

Tehát tudtam a veszélyt, amikor elindultam. Először a lakásunkhoz közelebb, a szekuritáté központjával szembeni boltba mentem be, s halkán azt kérdeztem, hogy egy Huszár Sándor nevezetű szerző könyvét megkaphatnám-e.

Az eladónő — igaz, sokan is voltak — csak a fejét rázta tagadólag. Utána bosszankodtam a kishitúségemen. Lehet, hogy nem is hallotta abban a zajban a nevet. És ha igen, hát nem mondott neki semmit. Mitől emlékezett volna egy ilyen idegen, teljességgel ismeretlen névre?

A következő üzletben, az Egyetem tér sarkán lévő Eminescuban, ahol egy külön részlegen magyar könyveket is árulnak, már bátrabb voltam. Ott sem magyaráltam sokat, de a nevem mellé a könyvem címét is bemondtam.

— Nincs — felelte a kiszolgálónő röviden.

— Nem is volt? — kérdeztem gyanakodva.

— De volt — válaszolta és továbbment.

Na ez már biztató! — vigasztaltam magam. — Tehát volt, de elfogvott. Persze nem kell ettől a kalapokat a levegőbe dobálni. Bizonyára csak néhány példányt küldhettek ide. A könyvterjesztő vállalatnak ez a taktikája: olyan helyre, ahol a nem kívánt könyv esetleg eladható, keveset küld, nagy példányszámokat a hegyi falvakba irányít, ahol senki sem vásárolja. Magyarul megjelent könyveimet is így szereztem be többnyire, mert a magyarlakta városokban hamar elfogytak. Viszont így, hogy a falvakban a kutya se vette, jelenteni lehet a stokkot és tehát azt is, hogy nem keresik az országban a magyar könyveket.

Tehát, ha eddig nem, most talán megérti a magyarországi olvasó a gyámoltalanságomat, amit a könyvvásár kapcsán olyan élethűen alakítok.

Ehhez még azt kell hozzászámítani, hogy az államhatalom fizetett ügynökei — úgy, mint a nép képviselői — ilyen alkalmakkor lépnek fel határozottan, sőt olykor egyenesen tettelesen. Mert ez az állampolitika leglényesebb és lépten-nyomon közölt tartalma, hogy engem a román nép gyanakodva figyel, és az első gyanús lépésnél azonnal le is tapos. Különben ezt játszották el a forradalom után, Ceaușescu szellemi gyermekei, például Marosvásárhelyen.

De — mondom — az előzmények után némiképp felbátorodva léptem be végül a Kriterion Kiadó — Domokos Géza által jobb időkben kierőszakolt, de távolról sem nemzetiségi jellegű — üzletébe.

Mondom a kék köpenyes, amúgy tenyeres-talpas, nagymama korú, hangos beszédű kiszolgálónak, hogy mit keresek.

— Trapéz? — kérdezte majdhogynem dühösen. — Nincsen, uram! Egy darab sincs.

— Pedig mostanában jelent meg — mondtam, hogy valamit én is mondjak.

— Azt én nagyon jól tudom, hogy mikor jelent meg — válaszolta enyhén fölényesen.

— Keveset kaptak? — érdeklődtem halkán.

— Dehogy, ugyancsak sokat kaptunk — mondotta félvállról, merthogy én őt teljesen feleslegesen tartom fel.

— És ilyen hamar elfogyott?

— Uram — fordult meg, lehet csak azért, hogy a további kérdéseimnek véget vessen —, ez egy jó könyv, ezt az emberek azóta is keresik.

Te jó ég — mondtam magamban —, itt valakivel összetévesztettek. Lehet, hogy a könyvemet angolnak nézték? Huszár — Hunter, nem nagy a különbség.

— Hiába is jár — folytatta a bukaresti eladó —, én a központi raktárban is kerestetem már, mert van egy régi kliensem, akit ki akartam szolgálni, de ott sem volt.

Néztem a nőt, aki amúgy meglehetősen elutasító stílusban szónokolt, mint minden egyszerű ember, aki sokszori kiszolgáltatottságát így s ilyenkor szokta kompenzálni, és mikor a szövegelést befejezte, enyhén meghajoltam, és ezt mondtam:

— Köszönöm, asszonyom, a hízelgő véleményt.

— Mit? — kapta fel a fejét ijedten, mintha attól tartott volna, hogy esetleg megbántott.

— A sok jó szót, amit a könyvről mondott — válaszoltam.

— A könyvről? — kérdezte vissza.

— Igen, azt a könyvet én írtam, magyarul. Azért kerestem a román fordítását, hogy a román barátainknak is adjak belőle, mert én is mindig kapok tőlük.

A kiszolgálónő ekkor nagyon szomorú arcot vágott.

— Jaj, de sajnálom a dolgot — mondotta nagyon őszinte hangon. — Tudja, ezekkel a Kriterion-könyvekkel nagyon tájékozatlanok vagyunk. Jön egy, kapkodják, azt mondja: Petjofi. Jön a másik, azt is elkapkodják, annak meg a neve Jokáj. Aztán jön egy harmadik, arra a kutya se néz rá, de a szerző már másnap reklamál, hogy miért nincs a kirakatban. Na már most az ember sosem tudja, hogy a Kriterion szerzői közül ki az eleven, ki a holt.

— Hát én még élek — mondtam mosolyogva.

— Ennek szívből örvendek — mondta a hölgy, és most már ő is mosolygott. — Azt sajnálom, hogy én ezt nem tudtam, mert különben tettem volna félre a könyvéből.

Megköszöntem a kedvességét, és boldogan hagytam el a könyvesboltot. És valósággal magamhoz szorítottam az ott szerzett zsákmányt, az élet igazi logikáját. Nem a törvényét, nem is valamiféle politikai öntudatét. Az életét. Az úgynevezett egyszerű emberekét, amely uralkodna is — ha hagynák.

U. i. Lévén ez a könyv utolsó írása, elkövetek még egy műfajtalanságot. El kell ugyanis mondanom, hogy a fenti esetet követően Magyarországra érkeztem, mint politikai emigráns. És itt is kiadták egy könyvem. Erdélyről szóljon — kérte a kiadó. — És Erdélyről is szólt. Ennek is csak később jutott el a híre hozzám, és ez sem találtam már meg az üzletekben.

Né csak! — mosolyogtam büszkén — milyen kelendő szerző vagyok itt is.

Am később lehervadt ajkam sarkáról a mosoly. Kiderült, hogy ez az én magyar népemnek, magyarul, legfájdalmasabb problémájáról, Erdélyről kiadott könyvem mindössze egyharmad példányszámban jelent meg, mint egy nem fájdalmas kérdésről, románul, románoknak kiadott másik munkám.

Azóta tépelődöm. No nem csupán a tényen. Hanem az élet logikáján. Mert ilyen azért állítólag van.

Levél Dobos Lászlónak

Kedves Laci,

nehezen, nagyon nehezen kapom a szavakat, nem, nem akarom hinni, hogy már Neked is hatvanat mutat a naptárad. Most is olyanak tudlak, mint első találkozásunkkor: erősnek, biztosnak, kinek a kezébe a magam életét is nyugodtan tenném. Feledhetetlen képeket őrzök Rólad. A kéméndi, a gombaszögi seregléseket, ahol Téged szinte Kossuth Lajosként vártak, az első pesti találkozást, mikor kis csapatoddal először szólaltattad meg a Kisebbségi Géniust, Pozsonyból a Madách Kiadó indulását, és mikor újra magyar színháza lett Kassának. Meg azt a téli éjszakát a Kiskárpátokban, mikor minden utat befújt a hó, s az ottrekedt fiatalok Hozzád fordulva kérdezték: „Nem Dobos László író tetszik lenni?”

Az voltál. Az vagy: Dobos László író. Csehszlovákiai magyar író. A vox humana harcosa, a mindenütt és mindenkire kiterjesztett emberség szószólója. Írásaidból kezdettől egyfajta karácsonyi zengést hallottam: Ne féljetek! Mesz-sze voltak a csillagok? Közelebb lehet hozni a ragyogásukat. Földönfutók voltunk? Életre rendeltettünk. Egy szál ingben is keressük a magasba vezető utakat. Ne féljetek! Lehet élni. Még a sír széléről is újra lehet indulni. Azt találtam Benned, az emberben is, akit mindenütt kerestem. A zoltáros szívűt. A szolgatörténelemmel szembefordulót. A kis dolgokhoz is lehajlót. A kedves regényhőseimhez hasonlatos élő embert. Aki vállalt ügyet nem hagy cserben soha.

Régóta mondom, hadd mondjam most is: történelmi jelentőségű, amit cselekedtél. Esméltettél, tetemre hívtad a történelmet, mozgósítottad és összefogtad a jó célra törekvő erőket. Ha van irodalomszervező, irodalomalapító a második világháború utáni időben, Te az vagy. Olyanféle alapozó munkát végeztél a harmadszor is induló csehszlovákiai irodalomban, mint korábban Kós Károly és Kuncz Aladár a romániai magyar irodalomban, meg Csuka Zoltán és Szenteleky Kornél a vajdasági magyar irodalomban. A kisebbségi regénynek Te vagy az egyik megteremtője. Műveid ama nagy közép-kelet-európai könyvek sorába tartoznak, amelyek a szóértés élő igazságát keresik.

Rólad szólva nemzedékedre is gondolok. Évjáratodra — Duba Gyulára, Veres Jánosra, Török Elemérre, Szeberényi Zoltánra — s mindazokra, akik Veled együtt vállalták és vállalják a szlovákiai magyar író örökös küzdelmeit. Nem volt még nemzedék, amelyik nagyobb feladatot és tördelőbb időt kapott volna a sorstól. Még az első világháború után indulóknak sem volt ennyire lehetetlen a helyzetük, pedig akkor is leomlott bástyák, vesztett küzdelmek után kellett egy népet talpra állítani, illetve a más csillagokra került népcsoportoknak irodalmat teremteni. Nektek csakugyan a semmi talajáról, elárvtan, szinte gyermekfővel kellett indulni, s alig emelkedett fel a fej, máris suhogott újra a kasza. Neked például jó tíz esztendeig még a nevedet sem írták le; ácsolták számodra talán már a koporsót is. Micsoda hit és elszántság kellett ahhoz, hogy bele ne roskadj a Neked szánt sírba! A *Hólepedő* a beszédes példa: diadalt tudtál venni még a poklokon is. Életed, munkásságod, a csehszlovákiai magyar irodalmat — s minden kisebbségi irodalmat — a hűség és emberség diadalmának látom. Már pusztá létezése okán is. Mert bármennyire is „a nagy próbák és nehézségek, az akarások és gátlások halmaza” volt

a csehszlovákiai magyar irodalom — ahogy Fábry Zoltán mondta keserűen —, de létezik, mégiscsak létezik, egyre bővülő látóhatárral, s már nem csak a pillanatnyi időt, de az idő folyamatát is mondja, „az elmondás — hadd kölcsonozzék Tőled szavakat — epikai gondolkodássá, történelmi szakasz epikai rekonstruálásává” változott. Jórészben éppen a Te munkásságod eredményeképp.

Nálad következetesebben senki sem küzdött a „kicsinyesség és törpülés” kísértő veszélye ellen; a történelmi jelenlétért és az irodalom egyidejűségéért. Adtad a példát: elhallgatások, átlépések, taktikázások nélkül beszéltél életről, sorsról, vágyakról, reményekről. Ne ismerd ezután sem a „megrostált” beszédet. Igazad van: „a dolgok kimondhatósága nem kivárás és irodalmi becsúszó szerelés kérdése”; a kimondhatóság ideje az íróban van. S Neked, kedves Laci, még tömérdék a mondanivalód: a magyar és szlovák társadalom szinte minden rétegéről, az emberség embertelenséggel szembeni küzdelméről. Ahogy valamikor Móricz Zsigmond, Te is ismered, szinte még rokoni alapon is, a Kárpátok ölelte világot, a magyar, sőt a kelet-európai lét sok-sok változatát. Ama kevés jelenbeli írók egyike vagy, akinek még zsúfoltan teljes az életrajza, személyes sorsodból is egész emberi történelmet teremthetsz.

Teremtettél eddig is. Megírtad a csehszlovákiai magyar nemzetiség hetvenesztendő életútját. A szomorú „bakatörténelmet”. Benne a szülőföld, Bodrogköz énekét. De még ezt is lehet tovább mondani, új dallamokkal gazdagítani. Mert úgy van, ahogy Te mondtad: szülőfölded a folyamatos változások földje, a hongfoglalástól szinte napjainkig. A rajta élők a folytonos változás részesei; századok, sőt évezred történelmi tapasztalatait és vágyait őrzik. Műbe, öröklétbe emelésük folyamatos feladat. Úgy, ahogy érzed: fel kell mutatni a lehető legteltjesebben Magadat és népedet, az emberi-erkölcsi magasságok felé irányulást. Ez nem csak a szülőföld, nem csak a szívednek oly kedves világ ábrázolási kérdése, de egy nagyobb közösség, egy nép megmaradásának, emberiséghez tartozásának a munkálása is. Építsd tovább is a nyelvet — megint a Te szavaidat idézem —, „úgy is, mint madár, aki a fészket rakja, úgy is, mint Kőműves Kelemenék” —, százszor is újrakezdve Déva vára falát. S építs népednek hazát, lakhatót, vállalva országod „egy emberre osztható” gondjait, s küzdve a mindenkire egyformán kiterjesztendő jogokért és lehetőségekért. Úgy, ahogy eddig is, elejétől fogva tetted. Mondjad csak tovább, édesanyád nyelvén, néped küzdelmét, a hűség, a küzdő, a mindig feltámadó teremtő ember énekét.

Az idő múlásán pedig ne csüggedj kelleténél huzamosabban. Igaz, lábat már nemigen mosunk többé a hajnali Dunában, lovainkat is ritkábban kötjük dalos kedvvel — de a végeznivalók még mindig nem lettek kevesebbek. A tolat nem lehet letenni, míg csak ki nem esik a kézből, s ama Bethlen Gábori szablyát sem — amellyel ifjan indult az ember népe szolgálatára —, mindaddig, „valamig oldaláról... le nem ódozzák”. Most is, mint korábbi születésnapjaidon, kívánok Néked a régi, fogyhatatlan szeretettel kedvet az élethez, és erőt a küzdéshez. Él a sorsodba írt törvény szerint, a Husz Jánosok, a Fábry Zoltánok, a Sütő Andrások szellemében: keresd az igazat, mondd az igazat mindhalálig. Legyél népednek továbbra is — íróként, emberként — őriző pásztora. S maradj családod s barátaid körében továbbra is kedves „legénynagyapa”. Születésnapodon zörgetünk; s oldozzuk újra lovainkat.

Budapest, 1990. szept. 29-én, Mihály napján

Miska
(Czine Mihály)

Óbuda Lászlónak születésnapjára

- jelszót fordítottam a latinadikora
ünnepi és meleg, kalácselvárti szavakat
kellene Erdélyből Prinsny felle roppenteni.
Éz így igen jó lenne; azt jelentene
magam is, hogy az Ildó, a Helijet
megengedi nekünk az ünnepi, csinos
dírat, sőt a vidám-hangulat is, dallal,
laccakissal.

Amorosságos állapotunk ezt nem en-
gedélyezi. Mi már csak új ünnepeket
László ünnepét az első harai emlékeim a
katonák, amikor két délutáni körít
egyszer megvált a tövisgárdában: előző nap
festve? Hát a levele még? Érték-e vala-
mányien? Hát a levele énekejük el, mint
hajtán karácsonykor: karácsony magbörtje -
ben... de ne túrunk azt a drága dallamot,
jussunk a végére, míg körbénk nem
vagy az az ünnepi
Jó mesélte apám Iszonyt, és

Dobos Lászlónak születésnapjára

— jeles fordulóként a hatvanadikra ünnepi és meleg, kalácsillatú szavakat kel-
lene Erdélyből Pozsony felé röppenteni. Ez így igen jó lenne; azt jelentené ugyanis,
hogy az Idő, a Helyzet megengedi nekünk az ünnepi, csöndes órát, sőt a vidám-
hangosat is, dallal, koccintással.

Szomorúságos állapotunk ezt nem engedélyezi. Mi már csak úgy ünnepelhetünk,
Laci, miként az első harci vonalban a katonák, amidőn két ágyútűz között egymásra
néznek a lövészárokban: élsz-e még testvér? Hát én élek-e még? Élünk-e valameny-
nyien? Hát akkor énekeljük el, mint hajdan karácsonykor: Paradicsom nagykertjé-
ben... De ne húzzuk azt a drága dallamot, jussunk a végére, míg közibénk nem vág
az az ágyúgolyó.

Így mesélte apám Isonzóról, így mondom én is tenéked, Dobos Laci, régi tár-
sam a kisebbségi lövészárkokban. Bizony-bizony, odalett az ünneplésnek minden
alkalma. Ha tiszteletedre dalolni próbálnánk: bizony bánatosra sikerülne, ám az is
lehet, hogy poharunkból az utolsó dalcsöppeket is kiittuk; kedvünk is csak úgy
serked, ahogyan a halott szakállá is nő még egy ideig.

Istenem, miket beszélek, te Laci! Bocsásd meg nekem. Tiszta ünnebrontás ez.
bisz mégiscsak ünnep a születésnapod, fénye messzire vetül, mindenüvé, ahol ma-
gyarok élnek a nagyvilágban; ahol eleven gond a nemzet gondja, a kisebbségbe ta-
szított magyarok reménye és jajkiáltása.

Most, hogy Szegeden, kórházi szobában, éjjel-nappali tűnődésben és gyilkossági
kísérlet okozta betegségben reád gondolok, azt mondom magamban terólad: sors-
társam. Kisebbségi állapotban magad vagy a jajkiáltás is, a remény is. E ketiő
együtti: a kötelező küzdelem a nemzet fészkeből kiesett magyarok élete, fennmara-
dása végett. Ugyanolyan keserves évtizedek hozták el a hatvanadik évedet, akár a
mieink Erdélyben. Azonos sors, azonos hegyek, havasok, s erdőrengetegek mélyén
azonos farkasiüvöltés: a magyarfaló nacionalizmusé. Most úgy tűnik: az ordas vesze-
delem nagyobb, mint valaha volt. Nem tudom, így van-e, apám szavaival mégis
hozzátesszem: üvölt a gyűlölet, mert veszítét érzi. Nem is lehetséges, hogy sokáig
garázdálkodjék még fényes nappal, Európában, új évezred küszöbén.

Lám, születésnapodon nem rólad szólok, hanem csak rólunk, közös, fogcsikor-
gató erőfeszítéseinkről a szelidebb holnapért. Mentségem csak annyi, hogy ha koc-
cintásközélen, kézfogásközélen ülhetnénk itt, vagy akárhol: mindenképpen erről
beszélgetnénk. Így ünnepelnénk mi ketten a lövészárokban.

Hát Isten éltesen, Laci!

Tartson meg téged erőben, hogy okkal biztassuk egymást ilyenformán is: lesz
még ünnep a magyar kisebbségek mai siralombházában.

Öleléssel
Sütő András

Szeged, 1990. szept. 27.

ALEKSZANDR SZOPROVSZKIJ

A „Moszkovszkoje vremja” költőiről

A *Moszkovszkoje vremja* (Moszkvai idő) irodalmi csoport 1974 és 1975 fordulóján szerveződött. Alapítói *Szergej Gandlevszkij*, *Alekszandr Kazincev*, *Bahüt Kenzsejev*, *Tatyjana Poletajeva*, *Alekszandr Szoprovcszkij* és *Alekszej Cvetkov* voltak. Alkotói kapcsolatainkat sokéves barátságunk még szorosabbá tette, s e barátságnak az alapjául a költészet iránti közös érdeklődésünk szolgált.

A *Moszkovszkoje vremja* csoport soha nem gyártott sem kiáltványt, sem deklarációt, mivel úgy gondoltuk, hogy a versnek kell önmagáért beszélnie. A csoporton belül az egyes szerzők világfelfogása és stílusa nagyon is különbözött egymástól. Például *Szergej Gandlevszkij* szomorú iróniája és nemes individualizmusa eléggé távol áll *Tatyjana Poletajeva* balladáinak a folklórban gyökerező eredőtől, *Poletajeva* az elmúlt korok légkörét szeretné verseiben föltámasztani, újratemeteni.

Viszont valami mégis, kétségtelenül összekötött minket. Most, 15 év elteltével talán föl lehet tární ezeket a közös vonásokat. Legfőképp az orosz költészet hagyományaihoz való vonzódás volt közös jegyünk — bár mi a hagyományokat tágan és minden elfogultság nélkül értelmeztük. Ezen kívül szerzőinket másoktól alkotói elveink makacs védelme és bizonyos agresszivitás különböztette meg.

Az egyes szerzők esetében a hagyomány fölhasználása persze más-más módon történt. *Szergej Gandlevszkij* például a következőket írja:

*És most az ifjúság is véget ér,
Préselt virág a gyűjteményben,
Ki az USA-ban, ki a Komi-földön él,
Ahogy megmondta Szaadi régen.*

Ismeretes, hogy *Puskin Bahcsiszeráji szökőkút* című poémájának a motója így hangzik: „... egyesek már nincsenek az élők sorában, másokat szét-szórt a messzeség. Szádi.” Ezekben a sorokban a cenzúra a száműzött dekabristákra történő utalást vélt felfedezni. A cenzúra gyanúja alaptalannak bizonyult, hiszen *Puskin* a *Bahcsiszeráji szökőkút*at még a december 14-i események előtt írta. A *Jevgenyij Anyegin* utolsó versszakában *Puskin* megtréfálta a túlságosan éber cenzorokat, és újból elismételte ugyanazt: „Kik első strófáim figyelték, / szétszórtá már a messzeség, / vagy már a sírok átölelték, / ahogy megírta Szádi rég.” (*Áprily Lajos fordítása*) S másfél évszá-

zaddal később az ifjú költő mintha újra bekapcsolódott volna a régi játékba, s nem csak Puszkint idézte, hanem hozzá hasonlóan politikai tréfát is űzött.

Tatyjana Poletajeva minden ironia nélkül, egy az egyben fölhasználja versében egy ismeretlen XVIII. századi költő nyolcsorosát:

*„Oly nagylelkűvé tettél,
Hogy nem is búsulok,
S szófogadóvá — menjél,
Szabad utat adok.
S bár sohasem felejttem
Szerelmed, égi szűz,
Könnyem szívembe rejtem,
Szakadjon rád a tűz!”*

Balladájában e sorok költőjének sorsát próbálja fölidézni.

Ugyanakkor mindez nem jelenti azt, hogy a Moszkovszkoje vremja verseit az idézetek és reminiscenciák manapság divatos, céltalan túlszűfolttsága jellemzi. Példáimmal csupán azt akartam megmutatni, hogyan valósul meg költészetünkben a kontinuitás, a költői hagyomány átörökítése. Sőt, bármennyire hihetetlen is, kiderült, hogy Szergej Gandlevszkij nem ismerte a puszkini Szádi-idézet történetét.

1975 és 1979 között a Moszkovszkoje vremja öt szamizdat antológiát adott ki. Kezdeményezéseink mindig, mindenki számára nyitottak voltak. A kötetekben több mint tizenöt szerző vett részt. A Moszkovszkoje vremja földrajzi hatósugara tágabb volt, mint ahogyan ezt maga az elnevezés mutatja. Munkatársaink voltak *Jelena Ignatova* és *Vitalij Dmitrijev* leningrádi költők is. 1975-ben Alekszej Cvetkov az Egyesült Államokba emigrált. Bahüt Kenzejev 1982 óta Montrealban él. A Moszkovszkoje vremja a csoportokra oly jellemző „kirekesztősi” módszerét soha nem alkalmazta. Antológiáinkban például megjelentek a '60-as években nagy hírnévre szert tett moszkvai csoport, a SZMOG költőinek, *Jurij Kublanovszkij*nak, *Arkagyij Pahomov*nak és *Vlagyimir Szergejenkónak* a versei is.

Barátságunk a mai napig megmaradt. Egyedül Alekszandr Kazincev hagyott bennünket cserben, aki a '80-as évek elejétől kezdve eltávolodott a költészettől, és végül a *Nas szovremennyik* (Kortársunk) című irodalmi folyóirat főszerkesztő-helyettese lett. Kazincev a Moszkovszkoje vremja egyik leglelkesebb életrehívója volt. Olyannyira kérlelhetetlen volt a hivatalos irodalommal szemben, hogy még közülünk is többen kérlelhetlenségét túlzottan tartották. Akkor írt verseit is elsősorban a felfokozott szenvedélyesség jellemezte. A *Judeai szél* című versciklusában például Kazincev lírai hőse majdhogynem teljesen azonosul a zsidó nép lelkeségével. A *Versek az Utolsó Ítéletről* című művében pedig a sztalin-i időszak hóhéraitak a megbüntetését követelte. És most a '80-as évek végén nekem — aki valaha a mögötte levő padban ültem az iskolában — nagyon nehéz vele megszakítani a hajdan oly közeli kapcsolatokat.

A hivatalos sajtóval való kapcsolatunk úgyszólván reménytelen volt. Bár Kenzejevet és Cvetkovot úgy látszott a '70-es évek elején, hogy ki fogják adni, de minél érettebbekké és felelősségteljesebbekké váltak a verseik, annál kevesebb esély volt rá, hogy nyomtatásban megjelenjenek. Az akkori idők irodalmának ilyen volt a logikája. Mi nem akartunk az itthoni kiadók-

kal látványosan szakítani. Viszont mindez a dolgok természetéből adódóan mégis megtörtént.

A párizsi *Kontinent* című irodalmi folyóirat 1981. évi 28-as számában a következő cikk látott napvilágot: „A Kontinent vendége — a Moszkovszkoje vremja.” „A csoport több költőjének ez az első publikációja...” — írta bevezetőjében a párizsi lap szerkesztősége. Rögtön ezután a Moszkovszkoje vremja iránt elkezdett érdeklődni a KGB is. Szerzőink ügyészi figyelmeztetésben részesültek, mivel olyan cselekményt követtek el, amely az OSZSZK Büntetőtörvénykönyvének 70. vagy a 190. paragrafusára szerint a bűncselekménnyel határos. Néhányunknak emiatt kellemetlenségei voltak a munkahelyén és a főiskolán. Ám ennek ellenére folytattuk a külföldi publikálást... Majd 1985-ben kezdetét vette a „peresztrojka”.

1987 januárjában a társadalomban és a kultúrában végbemenő változásoknak köszönhetően megalapítottuk a „Moszkovszkoje vremja” irodalmi klubot. A csoportnak Moszkvában maradt régi tagjaival együtt fiatal költők, *Dmitrij Vedenjapin*, *Grigorij Dasevskij* és *Viktor Szancsuk* lettek a klub alapítói. Az átmenet éveiben a klub funkciója az irodalmi érintkezés megteremtésére, hallgatóságunk körének kiszélesítésére, és a hozzánk hasonló gondolkodású új emberek megtalálására szorítkozott. Különböző életkorú és sorsú költők fordultak meg klubunkban, mint például *Jurij Karabcsijevskij*, *Timur Kibirov*, *Natalja Mazo* és *Valerij Slenov*.

A klub a szerzői estek rendezésén kívül a kulturális értékek terjesztésével is foglalkozott. Két Puskin-estet rendeztünk, és megszerveztük a nagy érdeklődést kiváltó „Nyugatosok és szlavofilek” című vitaestet. Az ismert költők, prózairók, énekesek, filozófusok, közgazdászok és újságírók voltak a klub állandó vendégei. Az írók és olvasók egymás között megvitatták az ország sorsát és mindazt, ami kortársainkat foglalkoztatja. 1987 júniusában Moszkvában a klub kezdeményezésére és tevőleges részvételével előkészítettük és megtartottuk *Alekszandr Galics* első, posztumusz, nyilvános költői estjét. Arra is nyílt lehetőség, hogy régi, emigráns barátainkat hazahívjuk. Bahüt Kenzsejev és Alekszej Cvetkov fellépése a klubban nagy ünnep volt számunkra.

A klub két évig működött. 1989 tavaszán úgy tűnt, hogy már betöltötte hivatását, és nincs többé rá szükség. Az irodalmi élet egyre egészségesebbé vált, és ez többünket is érintett. Megjelentek műveink, sőt, emigráns barátainkat is publikálták. Az olvasókkal való kapcsolatteremtés elérhetővé vált, és részt vehettünk az ország társadalmi és kulturális életében.

Az, hogy jobbra fordultak a dolgok, még nem jelenti, hogy az ország problémái és a mi személyes problémáink is megoldódtak. Társadalmunkat mélyen átjárta a kór, s ezért még gondolni sem lehet arra, hogy egy csapásra megváltozik minden. Sőt, azok az erőfeszítések, amelyeket eddig tettünk, korántsem elegendőek. Csak a levegő tisztult meg mára, s ezt jóformán észre sem veszi az ember, holott enélkül szabadon nem lélegezhet. Bármilyen történések is, jól jegyezzük meg egyik társunk baráti figyelmeztetését:

*A sorsra, hidd el, neheztelni bűn.
Bűn és semmi más.*

Fordította: SZÓKE KATALIN

ALEKSZANDR SZOPROVSZKIJ

* * *

*Európában esik (a futballkörképből ítélve)
Egy hete már — az atlanti partoktól az Urálig.
Ilyen időben nem kergeti ki még az ebét se
A jó gazda a házból... (És megrárgult a dohány itt.)*

*Ilyen időben tükön ül, a szobájába zárva
A híres nyomozó — és most a hegedűn fűrészel...
(S a vodka ára felszökött majdnem a duplájára:
Két egész negyvenhárom század 71-hez képest.)*

*És úgy tartja a köz, hogy el nem tűrné sosem ezt
(Sem ezt a vodkaárat, ám az ily pocsekék időt se)
A jó gazda: nem az, ki most kuttyát ki nem ereszt,
Hanem ki zordabb, mint Faustjában leírta Goethe.*

*London, Oslo, Moszkva fölött a felhő-pajzs lebeg,
S a nyirkos fák tarkállva, szétszórt hadrendekben állnak.
Ki tudja, hogy hány napja már — szemerkél, csepereg,
S az Arbat lámpafényei hideg tócsákban áznak.*

*Az égből szeptember szítál. Fejem fölemelem —
Ugyanazok a sárgás-szürke felhők lógaszokodnak.
Ha tudnád azt, hogy egyedül mennyire rossz nekem!
Ha tudnám, nem remélhetek temelleted se jobbat!*

*Más érzések tartoznak a kései szerelemhez.
Az elválás mérgezett szele fúj át a világon.
E levegőbe lépj, szó közben szakíts félbe, kedves,
Amikor minden tönkrement, és csődöt mond az álom.*

*Léptek a lépcsőfordulón. Nyugalmunk szertefoszlik,
S hajnali álmunk épp olyan, mint Isten végkegyelme,
S oly sok emléket őriz még a ládamélyi rongy is,
S nem álmodhattunk annyit, oly sok emlékeink lelke.*

*S én rágyújtok komótosan, nyirkos dohányom ég,
S szólítom múltamat e halk s önkínzó vallomással...
Európában esik. A gazda eteti ebét,
S az, mint a gazda, dölyfösen jár fel s alá a házban.*

(1981)

BAKA ISTVÁN fordítása

Ballada a XVIII. századi
ismeretlen költőről

Nyárvégi nap hevében
Tornác elébe állt
A hintó, útra készen,
S a szép leány beszállt.
Hallgatta elborulva,
S egy szót se válaszolt
Arra, amit búcsúzva
A költő szónokolt:

„Felgyújtottad a vérem,
Elvetted ép eszem,
Isten veled, reményem,
Ki elhágysz hűtelen.
S bár sohasem felejtem
Szerelmed, égi szűz,
Könnjem szívembe rejtem,
Szakadjon rád a tűz!”

Hallgatta, hogy zörögnek
Búcsút a kereknek,
S elfojtva bűt s a könnyet,
Házába visszament.
Elkomorodva álltak
S néztek nyomába ott
— Tizennyolcadik század —
Vénuszok s Amorok.

... Ősz hajjal, elcsigázva,
A Krimben elesett,
S míg haldokolt, a lányka
Szép arca megjelent.
Az alkonyi sugárban
Fölé hajolt a lány,
S hintó ringott a nyárban,
A tornác oldalán:

„Oly nagylelkűvé tettél,
Hogy nem is búsulok,
S szófogadóvá — menjél,
Szabad utat adok.
S bár sohasem felejtem
Szerelmed, égi szűz,
Könnjem szívembe rejtem,
Szakadjon rád a tűz!”

BAKA ISTVÁN fordítása

Ma éjszaka

*Ma éjszaka kétszer is láttam
ugyanazt a rejtélyes jelenést;
s a buzgó álom-cenzúra kimélt:
megmaradt a baljós jel találynak.
Két jármű ütközött a jelképes
város utcáján. Rögtön felborult
a könnyebbik, és oldalára hullt.
Alig farolt meg kissé a széles
teherkocsi, csupán szélvédő
üvege pergett ki; szilánkjai
mégsem tudtak a földre hullani:
lebegtek a légben, idegtépő
csörömpölés nélkül. Járókelők,
piros villamosok, s katasztrófa
roncsolt vasak láncreakciója
zúdult a térre, akár azelőtt;
de lökéshulláma nem törte meg
a csendet. Kannákkal telt szekeret
húzott éppen két ló — s gyeplőt tépve,
riadtan ugrott mindkettő félre,
sínpárokra borítva a tejet.
Ömlött, dőlt az acélvázatokban
hőmpölyögve a fehér zuhatag;
de a kifolyt vér sötéten tapadt
a kövezetre. Álltam csapzottan
ott, lidérces csendben, egymagam.*

Megigézve

*Megigézve nézem, ha egy csillag
fénylő szirmát bontja a kert felett
estelente. A lélek megreteg
ilyenkor; szinte könnyekig meghat
ugatás, madárfüttty, tavi békák
hangja — és a látvány: cölöpökre
csévélnél hínárt a víz, majd hőmpölyögve
zátonyokra szórja hordalékát;
míg húzóháló duzzad és feszül.
Mulanó mindez. Ha összemérem
a hatalmas idővel, kiderül:
szánalmas, parányi semmiségek
áltattak csak. Viseld el, szív: ilyen
túlérzékenyvé tettek az évek.*

CSEH KÁROLY fordításai

Elrozdáll végül

*Elrozdáll végül az idő érce.
Jön a halál — kárt immár nem téve!
Más kezére kerül barátnő, kocsi.
Mint egy attasé, felcicomázva
fekszik a holt. Üdvéért koccintani
ismerős had sereglik a házba.*

*Ringatózó poggyászban elvitték
már a megboldogultat, ki itt élt.
Véle egykorúak mind, kik a torra
gyültek; s hiszik: a lét túloldala
csupán az elmúlás, hol besorolva,
visszafelől fut a dolgok sora.*

*Harmonika szól egyre. Bort hoznak
az asztalra. Hajdan volt halottak
gyűlnek szintén: osztozkodni családi
jusson, s vinni; míg a többi mulat.
Miképp az élet, akképp a halál is
megtalálja mindig a kiutat.*

*Fogd a harmonikát, játssz, és dalolj
arról, mily meghitt az élet — a volt.
Dalolj a nőről, ki másnak jut részül,
a házhoz vivő út poros, lila
mályvairól, s a halálról, mely végül
betoppan. És már nem tragédia.*

CSEH KÁROLY fordítása

ÁRPÁS KÁROLY

Nyelvrokonság — sorsrokonság

TŰNŐDÉSEK A DEBRECENI FINNUGOR KONGRESSZUSRÓL

Prém-ben, darócban, perkálban három férfi áll egymás mellett, kéz a kézben. Meg-meghajolnak, karjukat emelgetik, és négy vagy öt hangsorú dalmra dűnyögnek ismerős-ismeretlen nyelven, monoton ritmusban. Műgöt-tük félkaréjban tizenöt asszony ül némán, csak a kezük mozog: varrnak, gyöngyöt fűznek, bőrt dörzsölnek simára. Az asszonyokkal szemben öt-hatszáz főnyi közönség. A férfiak tekintetét követve valamennyien egy pontra néznek: egy arany- és ezüstpénzekkel díszített, ékes kendővel lefedett medve-

fejre, amelynek/akinek ételt, italt tálaltak, s előtte egy kopott kehelyben avar füstölög. Az elrévülő szereplők feje fölött a Sarkcsillaghoz láncolt Nagy- és Kismedve erejétől ott mozdul a csillagos Felső Világ, köröttük a testet testhez szorító gyantaszagot árasztó tajgai házikó vagy a faggyú- és füstszagú sátor, de minket már nem vezet vissza-el oda a medveünnep szertartása; mi, a nézők Debrecenben vagyunk, az egyetem auditórium maximumában, csak a sejtéseink, valamint a zárólakoma kapcsol úgy-ahogy *ahhoz* a valósághoz.

Obiugor nyelvrokonaink, többségükben osztyákok, a legszebb intellektuális ajándékot hozták: abba az ünnepbe avattak be bennünket, amelyről csak kutatói leírások és néhány órás filmszalag tudósított eddig (L. Meri filmjeire gondolok elsősorban). Pedig ez az ünnep sokkal több holmi tornál! A „halzsíros atyafiság” rituális, mitologikus játékának legújabbán Schmidt Éva találta meg filozófiai-teológiai értelmezését (Négykezes 1989/4.). Az öt-hat napig is eltartó összejövétel, mivel improvizációra épül, számtalan műnek és műfajnak, vallásos, művészeti és sportprogramnak laza együttese.

A konferencia lapjának, a Kongresszusi Híreknek első oldalán J. Sesztalov versét olvashattuk:

A 7. nemzetközi finnugor kongresszushoz

(Magyarország, Debrecen 1990. VIII. 27.—IX. 2.)

Torum jot olen! —
mondják a manysik.
Az ég legyen veled! —
Szól a fordítása.
Torum jot olen! —
Élj együtt az Éggel,
Élj együtt a Világegyetemmel,
Élj együtt Istennel,
Élj együtt az Időjárással,
Élj együtt a Természettel.
Időjárás — Természet.
Megtaláljuk-e az összhangot a Természettel?
Természet — manysi nyelven
Mā-wit.
Mā — föld, wit — víz.
És a mā finnül is föld.
És észtil, és udmurtul,
És vepszül, és mariul...
Wit manysiul víz.
És magyarul „víz”,
És finnül „vesi”,
És észtil, és komiul,
És mordvinul, és számiul.
Ó, ha föltámadnának
a Merják és a Vészik,
Ó, ha újra élnének
az Izsórok és a Lívek,
ugyanezeket a hangokat
ejtenék ki ők is

könnyes kinjai közt
az elmúlásnak,
és nekünk ajándékoznak,
mint fölfedezést,
hogy a vízzel kezdődik az élet,
és a Földön
folytatódik az Élet!
Víz — Föld — Természet.
Víz és Föld —
a kezdetek kezdete.
Összhangban élünk
a Természettel?
Vízzel? Földdel?
Az Éggel?
A Világgal?
Istennel?
Ébreszd fel ősi lelkedet,
Idézd meg bátyádat,
Idézd fel mesés zord hazádat,
hogy valaha az Urálban éltél.
Ez nem legenda.
Nem mese.
Egy lélekkel lélegeztünk,
Egy nevünk volt — emlékezz!
Emlékezz! — arra a névre.
Emlékezz a testvéredre,
Emlékezz a Szóra,
Emlékezz Istenre,
Gondolkodj el a Földről és az Égről,
Az életünkről.
Összegyűlünk Debrecenben,
a Zöld városban,
Napfényes Magyarországon.
Mi — a finnugorok.
Tudósok, írók,
Néprajzosok, nyelvészek,
Finnugristák az egész világból.
Ott lesznek köztünk
A bölcsességben megöszült akadémikusok:
Pertti Virtaranta,
Mikko Korhonen,
Kálmán Béla —
a kongresszus házigazdája,
és lesznek ott fiatalok is,
akik tovább szeretnék vinni a fényt,
a finnugrisztika Szellemét.
Erre vágytunk,
áhitottuk a szépséget,
a bölcsességet, a jóságot kívántuk...
Ezért fogunk egyszer a rőt fényben
a debreceni Nagyerdőn
egy tűz köré gyűlni,
melegedni, mint a gyermekek,
és a csendben meghallgatjuk
Gondolatainkat.

A Leningrádban élő költő büszkén mutogatta az általa szerkesztett almanach, a Fehér Daru számait — e verse a késő augusztusi számban jelent meg (elszomorítóan szegényes formában, egy itteni üzemi lap jobban néz ki, és nagyobb formátumú). A 4—6 oldalas újság az 1989-ben létrejött Finnugor Írók Szövetségének a(z egyik) lapja, amely a különböző finnugor irodalmaknak ad teret, többségében orosz nyelven.

Elnéztem a költőt, acélkék loboncos haján nem fogott az idő, szemüvege ugyanolyan hamiskásan csillog — ilyennek láttam őt felvételtől 1975-ben, amikor először megismerkedtem költészetével. Csak az arca, ó, az arcán meglátszik, hogy nem ősei földjén él, mert nem a féltő honi kéz simította, akár az irhát fényesre, hanem a gondok barázdálták. Bár ha *ott* él, ahol a gáz- és olajkitermelés, a katonai kísérletek és az iparosítás tízezer négyzetkilométereket töröl el visszafordíthatatlanul az életet adó tajgából, akkor...?

Hiszen az észtek nem élnek a megsemmisülés, a beolvadás tűzhányóján, de a táj olyan ismerős a szibériaival, embertelensége mélységesen „emberi”:

Szorongás

*magas ég
madárzaj
 sirályok fecskék csérek
ezer szín
 bengék borókák bangiták
ezer illat
 a tenger ölel körül
tajtékcspikék tengerifű-halmokon
hiányzó tanyák bánata
ez minden — mindenütt
 de mégis
 de mégis*

A fiatal észti költőnő, Madli Morell (Jaan Kross lánya) versének befejező szavaiban azonban ott van a dac és a remény, a kék-fekete-fehér akarat győzelemre hívó kitartása, amely ebből az embertelenített világból a természet állandóságát emeli példává, akár Csanádi Imre szép versében, az Észtek címűben.

Ez a tematikus kötődés emelte ki a mordvin témájú előadásokat is. Dugántsy Mária Szegeden végzett filológus a mordvin epikus énekek tipológiai vizsgálatát végezte el. Eredményei és a kongresszusra megjelent válogatása, *Az ezüstoffogó lány* bizonyítja, hogy a *Szijazzsar*, a mordvin eposz még csak nem is a lehetséges legjobb alkotás. S emlékezzünk, a magyar reformkor és romantika egy elveszett eposz hiányától vált gazdaggá, a finnek, az észtek — vagy a lettek — létrehozták a nagy népi eposz köré szerveződő nyelvüket, kultúrájukat, nemzetiségüket megtartó irodalmukat.

Ennél is fontosabb volt Zaicz Gábor előadása, amelyben a két irodalmi nyelv, az *erze* és a *moksa* összehasonlításának eredményeiről számolt be. 1917 ugyanis tetézte a szétszórta élő mintegy másfél millió mordvin megosztottságát azzal, hogy két irodalmi nyelvet bábáskodott össze. A mai adatok azt mutatják, hogy az azonosság 80,80%-os. A cseh és a szlovák, a horvát—szerb—szlovén között nagyobb az eltérés, s ott mégis érvényesülhet az egységes iro-

dalmi nyelv összetartó ereje. A mordvinok problémáiról (amelyek persze nem csak az övék) meglepő hitelességgel számol be a megszűnt Szovjet Irodalom júniusi száma (142—144., 147—154.). A magyar és a világ más mordvinistái felajánlották önzetlen, tárgyilagos és tudományos segítségüket az *egy* egységes mordvin irodalmi nyelv megalkotásához.

A nyelvnek, az irodalomnak ugyanis hirtelen megnőtt a jelentősége. (Gondoljunk csak arra, hogy augusztus 31-én Kazany központtal kikiáltották a Tatársztán Szövetséges Köztársaságot!) A tatáron kívül van még 15 Autonóm SzSzk, 6 Autonóm Terület és 9 Autonóm Körzet — csak az Orosz Föderációban. Az egységes nyelv, a nemzeti kultúra a megmaradás alapja, a fennmaradás záloga.

A későbbiekben aztán lehet majd követni a finn példát. Erre a konferenciára is hatalmas anyaggal érkeztek. A könyvkiadást és a Sillanpää-t bemutató kiállításokon kívül két másik rendezvényük a számítástechnika és az informatika lehetőségeire hívta fel a látogatók figyelmét. A laikusokat játékos csodákkal nyűgözték le, a szakemberek előtt pedig új távlatokat nyitottak.

A majd ezer ember, aki a kongresszusra eljött, elsősorban a tudománnyal kívánt foglalkozni, nem a politikával. Valami változás azonban érzékelhető: a 260 szigorúan vett nyelvészeti tárgyú előadás mellett 103 néprajzi, 81 történelmi és 49 irodalmi témájú előadás hangzott el. Ezekből úgy tűnik, hogy a kutatókat egyre inkább a nyelvet beszélő ember izgatja. Sőt, a kongresszus maga is elfogadott egy nyílt levelet, amelyben felhívja az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Tanácsának figyelmét a lenini nemzetiségi politika és önrendelkezési elv következetes végrehajtására. Félő azonban, hogy ezzel ugyanúgy járunk, mint egy éve Szolnokon, az egyik előkészítő ülészen: akkor azt kértük, hogy támasszuk fel a két világháború között (és Finnországban ma is) élő szép hagyományt, minden október harmadik szombatján és vasárnapján ünnepeljük meg a nyelvrokon népek napját.

Hajdú Péter megnyitóbeszédében jelezte, hogy a zsúfoltság miatt szükség lenne egy másik fórumra, a kérdés csak az, hogy a néprajz és folklorisztika, az irodalom és a történelem—régészet—antropológia melyike marad meg a nyelvészet társaként. Utalt arra a Finnugor Kultúrkongresszusra, amelynek történetét — mert a legális finnugor nyelvtudománynak nem volt célszerű firtatni — a szolnoki üléseken éppen az Észti Kulturális Alapítvány munkatársa, Mall Hellam foglalta össze. 1921 — Helsinki, 1924 — Tallinn, 1928 — Budapest, 1931 — Helsinki, 1932 — Tallinn, 1936 — Tartu — és 15 év után megszűntek ezek az összejövetelek, hogy bűvópatakként újra a felszínre törjenek 1960-ban (1960 — Budapest, 1965 — Helsinki, 1970 — Tallinn, 1975 — Budapest, 1980 — Turku, 1985 — Sziktivkar, 1990 — Debrecen).

A 8. nemzetközi finnugor kongresszust Finnországban, Jyväskyläben fogják megtartani. Kíváncsi vagyok, hogy akkor mivel rukkol majd elő a magyar kulturális élet. Most ugyanis a mordvin meseköteten kívül két tanszéki kiadvány látott napvilágot, a debreceniektől egy minden eddigieknél teljesebb, Rácz István fordította Kanteletár, a pestiektől pedig a Finnugor Életrajzi Lexikon. Viszont megszűnt az egyetlen olyan folyóirat, amelyben — bár orosz közvetítőnyelvvvel — állandóan jelen voltak a szovjetunióbeli finnugor, uráli irodalmak. A magyar szépirodalmi folyóiratok különszámait dicséret illeti, de nem ez a megoldás. Remélem, hogy lesz olyan folyóirat Magyarországon is, amelynek lapjain magyarul olvashatjuk az uráli irodalmak mellett az azokkal

szomszédos népek irodalmát (hatás- és kapcsolatvizsgálat), sőt, kritikákat, tanulmányokat, riportokat is. Voltak és vannak erre kezdemények, de színvonalas, jól szerkesztett, folyamatosan jelen lévő lap nincs, s féltő, hogy olvasói tábora is minimálisra csökken az interregnum következtében.

Pedig Göncz Árpád kongresszusi üzenete is itt, ebben látja a problémát: „Szamba venni — közvetítő nyelveket is használva ugyan — régi hagyományok sorsát, alakulását; számon tartani a szomszéd népekkel való huzamos együttélés következményeit és általában kutatni azokat a kulturális értékeket, amelyeket más népektől átvéve saját arcunkhoz formáltunk. A finnugorság 25 milliós lélekszáma elenyésző ugyan a földabrosz lakóinak tömegéhez képest, mégis az általa teremtett kulturális produktumokat számon tartja a nagyvilág. Ezek felmutatása és elemzése az Önök egyik vállalt kötelezettsége és nemes hivatása.” (Kongresszusi Hírek 2/1990. 08. 28. 1. p.)

Nehéz ma erről írni, hiszen az eltűnő falak és drapériák mögül élénk tárult a magyarság tragikus sorsa is, amely sokkal közelebbről érint mindannyiunkat, és sokkal könnyebb az iránta való érdeklődést felkelteni, ébren tartani (meglovagolni is azt). De talán éppen ez a rettenet tehet bennünket fogékonnyá, ha már egy hazánkba szakadt litván fotóművésznek, Normantas Pauliusnak sikerült — bár nem láttuk kiállítását és albumát, amely az Apadó források címet kapta.

Mit tanulhatunk a nyelvrokon népek irodalmából, kultúrájából? A rácsodálkozás képességét, a világ, az ember értékeinek a felfedezését. Mire taníthat bennünket a kis népek történelme, sorsa? A kitartásra, a szolidaritásra és a toleranciára. Így már nekünk szól az üzenet, hangozzék el bárhol: Hanti-Manszijszkban, Sziktivkárban, Joskar-Olában, Izsevszkben, Szaranszkban, Petrozavodszkban, Tallinnban, Helsinkiben vagy Budapesten.

Néhány sor muzsikál bennem; hazafelé jövet a vonatringás adta ritmusát, még régen:

SÓPRUS

*Eestima on kaugel
Eestima pole kaugel
Eesti elab oma poegade südames
Ja mina laulan koos eestlastega*

BARÁTSÁG

*Messze van Észtország
Nincs távol az Észt-föld
A haza ott él fiai szívében
És én észtekkkel dalolok*

Nekem Észtország, neked Erdély, neki ki tudja, mi . . . , de amíg másokra gondolunk, addig kapcsolatot is tudunk teremteni másokkal, tenni értük valamit. Addig élünk.

BORBÁNDI GYULA

Hiedelmek és tények a harmadik útról

A magyar szellemi és politikai közélet legfőbb törekvéseinek egyike az az igyekezet, hogy elkülönítse magát a marxista eszmerendszertől és minden rossztól, amit a kommunista uralom elkövetett. Az eszmei és gyakorlati politikai tisztulás folyamatának azonban nem szabadna az elmúlt négy évtizedre korlátozódnia. Küzdeni kellene minden olyan nézet és álláspont ellen, amely a gondolkodás és választás szabadságát szűkíteni akarja, arra kényszerítve az embereket, hogy a társadalom sokrétű kérdéseire csak igennel vagy nemmel válaszoljanak, csak két út és lehetőség között válasszanak, a közbülső árnyalatokat mellőzve csak egymásnak ellentmondó szélsőségeket mérlegeljenek.

A gondolkodás és döntés korlátok közé szorításának szándékát jelzi, vagy akaratlanul is azt eredményezi a harmadik út tagadása és elvetése. Lehangozó jelenség, hogy a kommunista rendszer összeomlása és a magyar politikai élet gyökeres megváltozása ellenére is megmaradt némelyek szemléletében és a napi vitákban a harmadik út fogalmának sommás elutasítása. Vannak, akik ezt — vélt érdekektől vezéreltetve — tudatosan művelik, és vannak, akik merő tájékozatlanságból cselekszik. Ma egyformán szembeszökő a megértésre irányuló készség hiánya és a politikai érdekvédelem sugallta tagadás, mint annak a kényelmes álláspontnak a vallása, hogy amit nem ismerünk vagy rosszul ismerünk, az nem is létezik.

A tavaszi választások előtt Szegeden járva, megakadt a szemem az SZDSZ egy plakátján, amely azzal riogatta a város polgárait, hogy a harmadik út 1938-hoz vezet, megválaszolatlanul hagyva a kérdést, hogy mit kell 1938-on érteni: a Márciusi Front gyűlése és más ellenzéki összejövetelek betiltását, az első zsidótörvényt, a népi írók elleni pereket, Imrédy Béla miniszterelnökségét, az Eucharisztikus Kongresszust, a titkos választójogot bevezető törvényt, a müncheni egyezményt és a Felvidék egy részének visszacsatolását, vagy a megélénkült baloldali politikai tevékenységet? Ez mind 1938-ban történt. Kis János július végén a Szabad Európa Rádióban még tovább ment, tisztének és szerepének teljes tekintélyével jelentve ki, hogy „a harmadik út a harmadik világba vezet”. Pontosan hová? Válogathatunk: Etiópia, Jemen, Banglades, Kambodzsa. Ilyen egyszerű a dolog.

Persze, ezek szélsőséges esetek, és komolyabb tudomásulvételt nem is igényelnek, hiszen nincs politikai harc demagógia nélkül. Józanabb és szakszerűbb Györfly György megközelítése. Legutóbb egy tanulmányában azt írta, hogy „mindig tévesnek tartottam és tartom ma is Bibó nézetét a »harmadik

dik út«-ról, mint a gazdasági és társadalmi kibontakozás egyetlen lehetőségéről. Ha átmenetileg van harmadik út, az csak ösvény az Európába való visszacsatlakozáshoz.”

Györfly György fenntartásai érthetők lennének, ha Bibó valóban a gazdasági és társadalmi kibontakozás egyetlen lehetőségének és öröknek nevezte volna a harmadik utat. Nem ezt tette, hanem egy adott gazdasági és társadalmi helyzetben a kínálkozó lehetőségek közül a legrealistábbnak és legtöbb hasznot ígérőnek tekintette, és ennek következtében inkább átmenetinek, mint állandónak.

Értetlenség és idegenkedés jelentkezik a harmadik úttal kapcsolatban olyan helyeken is, ahol a kereszténydemokrácia és a hagyományos magyar szabadelvűség mellett a harmadik út gondolatát is magába foglaló népiség az irányt mutató értékek közé tartozik. Igaz, ebben az irányzatban — nevezzük nevén: a Magyar Demokrata Fórumban — a harmadik út eszméje nem idegen elem és többek részéről kellő figyelemben részesül, mégsem hallgatható el, hogy az MDF elnöke, Antall József miniszterelnök — valószínűleg kormánypolitikai taktikai okokból — többször is kijelentette: nincs és nem is lehet harmadik út.

Úgy érzem, hogy azok esetében, akik nem politikai elvi okokból vagy napi politikai érdekből tagadják létét, az elutasítás vagy idegenkedés a meg nem értésből vagy félreértésből származik.

Különösen két dolgot vélek tisztázandónak. Az egyik, amire Gombos Gyula hívta fel a figyelmet, hogy a harmadik utat annak kell tekinteni, ami, vagyis útnak. Nem célt jelöl meg, hanem hozzá vezető utat. Nem arról ad felvilágosítást, hogy milyen legyen a kívánatos magyar társadalom és állami berendezkedés, hanem arról, hogy milyen úton közelíthetjük azt meg a leg-egyenesebben és a legkönnyebben. A marxisták tévesen emlegették mindig a harmadikutas ideológiát, ami azt sugallta, hogy összefüggő, zárt gondolkodási rendszerről van szó, amely vitatottá tette a marxizmus monopóliumát és hegemóniáját, tehát az ellene folytatott harc a kommunizmus megmaradásának feltételévé vált, és ezért minden eszközt megengedett. A harmadik utat hirdető népiség valóban az úgynevezett létező szocializmus alternatívája volt, amely létjogosultságát és népszerűségét nem azzal szerezte meg, hogy ideológiaként lépett fel, hanem azzal, hogy a magyar népnek a szabadság, az önállóság és a függetlenség kivívásának reális útját és módját, a megvalósulás súlyos áldozatok és érzékeny veszteségek nélküli lehetőségét kínálta.

A másik fontos szempont Bibó Istvántól való, és egyetlen mondatba sűrítethető: a harmadik út attól függ, hogy mit tekintünk első, és mit második útnak. A harmadik út meghaladása annak, hogy csak két út létezik, és az emberek csak a kettő között választhatnak. A valóságban mindig több út és lehetőség kínálkozik, olykor nem csak három, hanem négy, sőt öt. Nincs igazi szabadság többes választási lehetőség nélkül.

Az embert teljesen magának igénylő, őt totálisan hatalmában tartó és neki igazi választást nem engedő világnézetek és irányzatok hirdetik, hogy csak sommásan jónak és sommásan rossznak tekintett lehetőségek között van választási lehetősége, ami magában rejti annak kötelezettségét is, hogy csak a jót — mármint a hatalom gyakorlóit által jónak nevezett lehetőséget — válassza és a másiktól tartózkodjék, mert a rossz választása nem maradhat — a köz érdekével indokolt — következmények nélkül. A harmadik út a két

t elméletének tagadása, és mivel egy harmadik — negyedik, ötödik — választására is lehetőséget nyújt, tágítja az ember döntéshozatali szabadságát, övetkezéséppen személyes autonómiáját.

A harmadik útnak nem kell szükségszerűen pontosan az első és a második között húzódnia. Húzódhat közelebb az elsőhöz, vagy közelebb a másodikhoz. Ez a variációk széles skáláját nyújtja, és bő teret kínál az árnyalatoknak is. A harmadik út politikája feltételezi az árnyalatok iránti érzékenységet és a megegyezésre való hajlandóságot, tehát olyan demokratikus erényeket, amelyek minden társadalomnak csak előnyére és javára válhatnak.

Ebben a megközelítésben érthetővé és elfogadhatóvá lesznek a magyar szellemi és politikai élet múltjának olykor értetlenül fogadott kezdeményezői és vállalkozásai. Ezek történetének még csak vázlatos összefoglalása is több helyet és időt igényelne. Csak címszavakban említhető Ady Endre és Szabó József elképzelése arról, hogyan teremthetne a magyar nép olyan társadalmat és országot, amelyben igényei, céljai és törekvései a legérzékletesebb módon uthatnának kifejezésre. Ebbe a sorba tartozik Németh László „Harmadik Magyarország” eszméje, majd a „harmadik oldal” és „harmadik út” víziója, sőt annak a lehetőségnek a kutatásával, hogyan alakítható át a társadalom és az ország olyanná, hogy a nemzet jól érezze magát benne, és vágyai teljesüljenek. Lényegében az egész népi írói tábor és a falukutató mozgalom is őrre törekedett, hogy a hagyományos jobboldal és baloldal választási és döntési kényszereiből kiszabadulva a magyar nép az idő kérdéseire korszerű válaszokat adjon. Aminthogy ezt megelőzően a századelő polgári radikális szellemű reformmozgalma is valamilyen harmadik utat keresett, amely a korabeli politikai ellentéteken és közjogi vitákon felülemelkedve elvezethetett volna a helyes kérdésfelvetésekhez és helyes feleletekhez. A harmadik utat mint fogalmat és elnevezést a népi eszmekör és mozgalom tette ismertté, de félreismerhetetlenül ott lappangott Jászi Oszkár és társai törekvéseiben is, amennyiben ők sem a hagyományos magyar politika erőterében és az általa kínált alternatívák mentén keresték a jobb és korszerűbb magyar társadalom kibontakozási lehetőségét.

A magyar progresszió együttes és összehasonlító kutatása — amelynek előbb vagy utóbb meg kellene indulnia — minden bizonnyal napfényre fog hozni sok hasonlóságot, így a harmadik út keresésében is, és be fogja bizonyítani, hogy az ellentétek nem olyan erősek, mint némelyek láttatni engedik. A nézeteltérések felnagyítása és dramatizálása hozzájárul az egyezések elhomályosításához, mi több, minden együttműködést megnehezítő légkör teremtéséhez. Jászi Oszkár, Dániel Arnold, Buza Barna, Csécsy Imre munkásságának tanulmányozását a népieknek sem ártana elkezdniök, abban a reményben, hogy ha a polgári radikális kutatók nem tették is meg, ők végbevihetnék a magyar haladás e századi két fő ágának egymáshoz való közelítését és értékeik közös megőrzésének szorgalmazását. A kezdő lépéseket megtette Bibó István, és nyugaton Borsody István. Bár lelnének minél több követőre.

Bibó István populizmusa szerencsés keveréke a nemzeti és szociális elkötelezettségnek, a szabadelvűségnek és a protestáns hagyománynak. Ezek együttesen hatottak harmadikutas elképzelései és példaértékű emberi személyisége kialakulására. Ahogyan ő látta és kezelte a harmadik út fogalmát, eleven cáfolata mindannak, amit azóta jóhiszeműen vagy rosszhiszeműen szerepének, jelentőségének tagadása vagy hitelrontása érdekében mondtak. Bibó

a harmadik utat mindig konkrét helyzetben és bizonytalan időre szólóan emlegette. Főleg válságos időkben vélte hasznosnak, ha más belső fogantatású, vagy kívülről ajánlott utak járhatatlannak bizonyulnak. Vagy azért, mert ellenkeznek a társadalom érdekével, vagy azért, mert követésüknek nincsenek meg a szükséges feltételei. Mind 1945—46-ban, mind 1956-ban azért ajánlott harmadik utat, mert az elsőt külső hatalom kényszerítette a magyar népre, a másodikat ez a külső hatalom minden erejével elzárta. Persze a bibói harmadik útra sem térhetett a nép, de 1945-ben még volt valamelyes megvalósulási esélye, 1956-ban pedig a magyar forradalmat igazolta a kontinens kettéosztását tudomásul vevő és annak alapján életüket berendezett nyugati nemzetek előtt, nem kényszerítván őket a keleti nagyhatalommal való kockázatos szembefordulásra. Az 1945—46-os harmadik út — amelynek egy változatát az ugyancsak populista Kovács Imre fogalmazta meg — persze érvénytelenné vált 1948-ban, amikor már teljesen más politikai erőviszonyok alakultak ki. Az 1956-os harmadik út is érvénytelen lett abban a pillanatban, amikor a nyugati hatalmak a kész tényeket elfogadták, és újból a Szovjetunióval való megbékélést helyezték a magyar szabadság közvetlen támogatása, tehát az államrezont a politikai erkölcs elé. Biztosak lehetünk afelől, hogy bármilyen jövődő harmadik út ismét csak sajátos feltételek közepe, adott helyzetben, bizonytalan időre válik érvényessé, ha már olyan időkre gondolunk, mint volt 1945—46 és 1956.

A harmadik út azonban nem csak ilyen válságos vagy korfordulót jelző időben válhat politikai alternatívává, hanem békés körülmények között is, ha különféle megoldások kínálkoznak és akár a lakosságnak, akár a vezetőknek választási lehetőségük van. Beszélhetünk harmadik útról belpolitikai, külpolitikai, gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásban egyaránt.

Érdekes módon, az elnevezés nem politikai, hanem gazdasági környezetben és témában született meg, vagy legalábbis vált általánosan ismertté. Gombos Gyulának igaza van abban, hogy a harmadik út kifejezés Németh Lászlótól ered. Ő használta először, de közismertté és népszerűvé mégis Wilhelm Röpke svájci közgazdász „A harmadik út” című könyve tette. Ennek német címe: „Die Gesellschaftskrise der Gegenwart”. Magyarul „Korunk társadalmi válsága”. Az 1943-as budapesti kiadásban ez lett a könyv alcíme. „A harmadik út” főcím azonban nem a fordító vagy a kiadó leleménye, hanem Röpke-től való, benne van az ő szövegében is. Olyan programot dolgozott ki, amely „egyszerre két fronton küzd: a kolléktivizmus ellen és a gyökeres revízióra szoruló szabadelvűség ellen, ahogy a XIX. században a legtöbb országban kifejlődött és érvényesült”. Azután hozzátette, hogy „nem a történelmi liberalizmus valamelyik válfajáról van szó, sem pusztán állami beavatkozásról, még kevésbé olyan valamiről, ami távolról is hasonlítana a ma mindenütt tért hódító kolléktivizmushoz”. Programjának nevet keresve megállapítja, hogy „alkalmasint helyesen járunk el, ha ezekkel a kifejezésekkel dolgozunk: építő vagy revizionista szabadelvűség, gazdasági humanizmus, vagy ahogy én javasolnám: A harmadik út. Az a benyomásom, hogy ez a legutóbbi elnevezés használhatóan bizonyul, mert nem túlságosan bő, nem is túlságosan szűk, és főleg kifejezi az új program döntő szándékát: a laissez faire és a kolléktivizmus alternatívájának leküzdését.” (39—40. l.) A harmadik út könyvcímeként való alkalmazásához tehát a kiadónak nem volt szüksége a Németh László-i harmadik út egyszerű átvételére, hanem magától Röpke-től is vehette

a címet, miután ő ezt a fogalmat találta programja legtalálób és leghasználhatóbb megnevezésének.

Németh Lászlóhoz hasonlóan Röpke is elutasította a korabeli kapitalizmus és a korabeli kollektívizmus alternatíváját. Mind a ketten arra kerestek feleletet, hogyan haladható meg ez a választási kényszer, és milyen legyen az a rend, amely kiküszöböli mind az egyik, mind a másik hátrányait, persze, nem a kettő közötti mértani közép mentén helyezve el az új programot, hanem aszerint, hol látszik igazságosnak és méltányosnak. Németh László hármas szóhasználatát Gombos nagyon találóan jellemzi, amennyiben „a Harmadik Magyarország: az igény bejelentése; a harmadik oldal: politikai állásfoglalás; a harmadik út: program és mozgalom.” Ez is mutatja, hogy Németh László tágabb értelemben használta a fogalmakat, az egész társadalmi életre, szellemire, történelmire, nevelésre is kiterjesztve, míg Röpke csak a gazdasági életre fordította figyelmét.

Kettejük példája mutatja, hogy milyen fontos — mint Bibó is hangsúlyozta — a harmadik út szempontjából annak pontos megjelölése, hogy mi tekinthető első és mi második útnak. 1945—46-ban Bibó a proletárdiktatúra és a múlt restaurációja között igyekezett elfogadható és megnyugtató megoldást találni, 1956-ban pedig olyan kibontakozást, amely egyaránt megfelel a magyar nép jogos igényeinek és a nemzetközi, valamint államközi realitásoknak, tehát amelyben esetleg megegyezés érhető el az érdekelt felek között. Ismét nem úgy, hogy mindegyik azonos lépést tesz egymás felé, hanem külön-külön kompromisszum alakul ki minden kérdésben, hol az egyik, hol a másik kényyszerül nagyobb lépésre vagy engedményre.

Magyarországon egy harmadik útnak a keresése mindig akkor vált időszzerűvé, amikor az egyik vagy a másik út járhatatlansága bebizonyult. A két háború közötti korszakban a feudalizmusnak és a kapitalizmusnak olyan formája alakult ki és intézményesült, amely sem a paraszti nyomort, a népbetegségeket, az egészségtelen földbirtokmegosztást és a szociális elégedetlenséget, sem az ipari proletariátus kilátástalan helyzetét megszüntetni nem tudta, és csak a háborús gazdasági konjunktúra révén teremtett valamelyest elviselhetőbb szociális állapotokat. Az 1945-öt követő koalíciós években a szovjet és a kommunista térhódítási törekvések ellensúlyozására és a leselkedő veszedelmek elhárítására, vagy legalábbis gyengítésére kellett a nemzetnek felkészülnie. 1956-ban egy eltiport forradalom indított el útkeresést és mentőakciót a nemzeti felkelés vívmányainak részleges megmentésére és megóvására. Mindegyik alkalommal azért vetődött fel a harmadik út, mert az egyik ártalmi nyilvánvalók lettek, és a nemzetnek nem volt kedve a biztos hanyatlás irányába menetelni, a másik pedig irreálisnak tetszett, hiszen követése lehetetlen volt, vagy felmérhetetlen kockázatokkal járt. Bibó István a harmadik utat a lehetséges útnak nevezte. Gombos Gyula szerint pedig azért választották, mert nem volt más út. Azt is mondhatnók, hogy a harmadik út a realitások útja volt, vagyis egy olyan út, amely a magyar érdekek és a lehetőségek tudományos egyeztetéséből született meg.

Napjainkban főleg a harmadik világnak a szabadság és az anyagi gyarapodás irányába mozdulni kívánó országai politikai gondolkodóit foglalkoztatja egy olyan útnak a megtalálása, amely megóvja őket mind a kapitalizmus, mind a kommunizmus okozta társadalmi igazságtalanságoktól. Az ő agyukban is valamilyen harmadik út ötlete vetődik fel, és ez nem megy minden vita

nélkül, hiszen minden javaslat ellen legalább annyi érv szól, mint amennyi mellette. Az erről folyó eszmecsere a kelet- és közép-európai kommunista rezsimök összeomlása felé élné, amennyiben a kapitalista megoldás hirdetői a maguk diadalának fogják fel a történeteket, a szocializmus hívei megzavaruk és tanácstalanságuk ellenére sem hajlandók a kapitalizmust mint egyedüli gyógymódot elfogadni, különösen, mivel a harmadik világban sok helyütt még a korai kapitalizmus gyakorlata érvényesül.

A katolikus egyház is hallatja hangját. II. János Pál pápa legutóbbi mexikói látogatása alatt szélsőségesnek nevezte azt az álláspontot, amely a létező szocializmus kudarcát következtében győztesnek feltüntetett kapitalizmust ajánlja a népeknek, és megelégedik arról, hogy — szó szerint idézve a pápát — „milyen következményekkel járt a harmadik világra nézve a liberálkapitalizmus, legalábbis napjainkig”. Alfonso Lopez Trujillo bíboros, a kolumbiai Medellín érseke mélyszélesen sekélyesnek nevezte a liberálkapitalista felfogást, mert embertelenséget és igazságtalanságot rejt magában. Szerinte a demokratikus szabadságjogok kibontakoztatására kellene törekedni. A bíboros nem a kapitalizmus és szocializmus közötti harmadik utat ajánl, hanem mint mondotta, a kettőt meghaladó keresztény utópia. Ám lényegében ez is a harmadik út valamely formája, ha nem is azonos azzal, amelyet nem vagy csak közvetve vallási értékek szellemében fogalmazznak meg.

Magyarországon ma nem a kapitalizmus és a szocializmus közötti harmadik útról van szó. Akik a magyar jövőről gondolkodnak, azok nem helyezik el többé elképzeléseiket a két világ rendszerébe, a nyugati szabad és a keleti elnyomott világ között keresve Magyarország helyét. Az 1989—90-ben bekövetkezett történelmi fordulat megváltoztatta nem csak a kérdésfelvetést, hanem egyáltalán a harmadik út használhatósági lehetőségét és érvényesülési irányát is.

Gombos Gyula úgy látja, hogy a harmadik út immár történelem. Múlt időben kellene róla beszélni, hiszen megszűntek azok az adottságok, igények és követelmények, amelyek között megszületett. Tehát ma már használhatatlan. Ezzel szemben Bíró Zoltán, aki Magyarországon az utóbbi időben a legtöbbet és legalaposabban foglalkozott a harmadik út múltjával és jelenével, úgy látja, hogy a mai korszakvetelményekhez igazított változatának lenne időszere és jövője. Szerinte inkább saját útról kellene beszélni, amelyen haladva a magyarság sorskérdéseire választ kaphatnánk, és az új Magyarországot nem másutt alkalmazott elvek és módszerek, hanem a magunk adottságai és lehetőségei alapján alkotott minták és tervek megvalósításával rendezhetnénk be. Szelényi Iván szociológus is a helyi adottságok és feltételek szigorú tudomásulvételét ajánlja, attól sem riadva vissza, hogy ezt harmadikutas megoldásnak nevezze.

Amikor négy évtized után a magyar nép ismét szabadon dönthetett arról, milyen Magyarországot akar, választási lehetőségei között szerepelt mind az állami beavatkozásra épülő gazdasági rendszer, mind a vállalkozás teljes szabadságát hirdető és az államot a gazdasági élettől távol tartó klasszikus liberális eszme. A választópolgárok többségükben olyan irányzatok mellé álltak, amelyek a piaci törvények és mechanizmusok visszaállítását szorgalmazzák, de ugyanakkor olyan szociális biztonsági háló megalkotását javasolják, amely — kétségtelenül állami beavatkozással — a szükségszerűen kialakuló versenyben megvédi a gyengéket és megakadályozza, hogy a társadalom

egyés rétegei nyomorba vagy kilátástalan helyzetbe kerüljenek. A Magyar Demokrata Fórum, mégha némely vezetői ódzkodtak is harmadik útról beszélni, lényegében olyan gazdaságpolitikát hirdetett meg, amely magán viseli annak minden jegyét, tehát arra törekszik, hogy a vállalkozói szabadság kifizetési lehetőséget és akadálytalan érvényesülést nyerjen, de szabadságának bizonyos határt szabjon a náluk gyengébb, szervezetlenebb, kiszolgáltatottabb egyének és közösségi csoportok emberhez méltó életének érdeke.

Abban az ország túlnyomó többsége láthatóan egyetért, hogy Magyarországnak a piacgazdálkodás útjára kell térnie, mivel a korábbi központosított és tervgazdálkodásos rendszer csődöt mondott, és annak megreformált változatai sem kínálnak megoldást, nem is szólva arról az általános bizalmatlanságról, mely a szocialista elemek megtartását és továbbbepolását kíséri. A piacgazdálkodás bevezetése nem csak Magyarországon, de egész Kelet-Közép-Európában parancsoló szükség lett, és elkerülhetlenné válik olyan országokban is, amelyek jelenleg még kitartanak szocialistának nevezett társadalmi és gazdasági rendszerük mellett.

A tervgazdaság és a piacgazdaság versenye eldőlt az utóbbi javára, nem alternatíva többé Magyarországon sem. Ma már nem az a probléma, hogy a központi irányítás vagy az egyéni kezdeményezés ígér-e több hasznot az egyéneknek és a közösségnek, hanem az — miként erre Bíró Zoltán helyesen mutatott rá —, hogy a rossznak bizonyult struktúrát hogyan lehet felváltani jóval és tartóssal, hogyan lehet a lakosságot az életszínvonal vesztes visszaillesztésétől és elnyomorodásától megóvni. A szerkezetváltozás minden átalakuló országban a gazdasági és társadalmi problémák egész sorát veti fel. Lengyelországhoz, Csehszlovákiához, Kelet-Németországhoz hasonlóan Magyarországon is súlyos gondokat okoz, hogy az állami tulajdon kinek a kezébe kerül, növeli-e a hazai magántőke részesedését, vagy a külföldi tőke gyarapodását segíti és túltengésének veszélyét idézi fel, továbbá, nem fenyegetik-e létükben a kis- és törpeüzemeket a vállalkozó és munkaadó állam szerepét átvevő új hazai és idegen tőkeerős nagycégek. A szerkezetátalakulás aligha hajtható végre munkanélküliség nélkül, de nagy kérdés, mit kellene tenni ahhoz, hogy ne állandó vagy tartós, hanem lehetőleg átmeneti legyen, és ne idézzen elő kezelhetetlen szociális konfliktusokat.

A külföldi példák tanulságosak, és kár lenne nem figyelembe venni őket. De ugyanolyan káros lenne kritikátlan átvételük és lemásolásuk, hiszen mind a helyi adottságok, történelmi hagyományok, társadalmi sajátosságok alapján születtek, és nem alkalmazhatók, vagy kudarcra fenyegetnek más előfeltételek közepette. Magyarországnak meg kellene találnia a maga átalakulási modelljét, ahogyan megtalálta Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr. Joggal tekintünk bámulattal ezekre az országokra, de náluk sem pusztán az történt, hogy lemásolták a japán példát, hanem annyiban módosították, amennyiben a helyi viszonyok megkívánták. A sikeres váltás rendkívüli pragmatizmust igényel, az ideológiának háttérbe szorítását, vagy legalábbis a maga helyére való utalását és a választék alapos ismeretét, hogy minden szempontból helyes döntés történjék. E tekintetben is haszonnal kecsegtet egy olyan mozgáskonyság és rugalmasság, amely szerencsés kézzel nyúl oda, ahol a magyar szempontból és igénynek megfelelő példa kínálkozik, és mindenhol azt veszi át, amire Magyarországon szükség mutatkozik. Távol-Keletről természetesen a jó munkaerőkereslet, munkaszervezés, fejlett technológiát, szorgalmat

és törekvő igyekezetet, Németországból vagy Svédországból a munka védelmét, a dolgozó ember megbecsülését, méltó bérezését és szociális ellátottságát.

A harmadik út az elmélet klasszikusainak megfogalmazása szerint a magyarság nemzetté válásának, sorskérdései megoldásának, az egyéni és közösségi érdekek bölcs egyeztetésének, biológiai és szociológiai növekedésének, sorsa alakításának az útja volt. A mai nemzet előtt már más harmadik utak nyílnak, mint amelyekre lépni Ady, Szabó Dezső, Németh László, Illyés és a falukutatók, Bajcsy-Zsilinszky, Bibó és Kovács Imre tettek javaslatot. Ma nem kapitalizmus és szocializmus, feudalizmus és polgári társadalom, háborúskodó nagyhatalmak, zsarnokság és demokrácia, társadalmi mozdulatlanlanság és reformok között kell megtalálni a magyar érdekek érvényesítésének helyes útját. Ha egy nemzet imponáló többséggel letette a garast, tehát, ha szabadon és kényszerektől mentesen dönthetett arról, hogy mit akar, akkor felvetődik a kérdés, milyen alapon és jogon javasol bárki harmadik utat. Hiszen aligha tételezhető fel, hogy egy nemzet ne tudná, mi az érdeke, és milyen társadalmi, politikai és gazdasági rendszert kíván. Miért beszélünk akkor mégis harmadik útról, és nem követjük Gombos Gyulát abban, hogy az egész problémát a történelembe utalja át?

Két okból.

Az egyik annak felismerése, hogy jóllehet, a tradicionális értelemben felfogott, erős eszmei-etikai alapokkal rendelkező harmadikutas elgondolás, a nemzet megmentésének programja vesztett időszerűségéből, megmaradt mégis egy gyakorlatias változata, éppen az, amire Bíró Zoltán is utalt, a mai átalakulási folyamat tájékozódási irányának és formájának a meghatározása. Abban a társadalom egyetért, hogy Magyarország szabad, független és önálló állam, amelynek államformája a köztársaság és kormányzati rendszere a parlamentáris demokrácia. Abban is csaknem teljes az egyetértés, hogy a magyar gazdasági élet a piacgazdaság elvei alapján rendezkedjék be, és állami irányítás helyett önnön törvényei szabályozzák. Végül abban sem jelentkezik érdemleges ellentét, hogy a munkavállalók nem csak a minden állampolgárt megillető politikai, de az érdekvédelmi szervezkedés szabadságát is élvezik, tehát jogi akadályoztatás nélkül harcolhatnak munkájuk méltányos ellenszolgáltatásáért és megbecsüléséért.

Harmadikutas elképzelésnek valóban nincs helye, ha ez általánosan elfogadott piacgazdálkodási elgondolás, és a régi rendszerhez, vagy annak valamely megreformált változatához való visszatérés alternatíváját állítja elének valaki. De máris jelentkezhet egy harmadik vagy negyedik út lehetősége, ha arról kell döntenie, hogy a létező piacgazdaságok közül melyikhez álljon legközelebb a magyar. Nem csak a szocializmusnak, de a kapitalizmusnak is számos változata van. Magyar szempontból nem mindegy, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom melyiket választja.

Az időszerűséget látszik igazolni egy további ok.

A magyar kormány (és a mögötte fő erőt képviselő Magyar Demokrata Fórum) a nyugatnémet szociális piacgazdálkodást tekinti a magyar szempontból leghasználhatóbb mintának. Nem véletlenül, hiszen az ott megteremtett gazdasági rendszer a romokból való újjáépítést, egy jól működő gazdasági szerkezetet és példa nélküli prosperitást eredményezett. Olyan gazdagságot, amelyre a program kezdetekor nem is számítottak. Érthető tehát, hogy a mai magyar kormányzat a német példa nyomán kíván elindulni a gazdasági át-

alakulás és gyarapodás útján. A Wilhelm Röpke által javasolt és kidolgozott harmadik úton. A német csodának nevezett gazdasági újjáépítés és haladás atyja, Ludwig Erhard a Genfben működő Röpke tanítványa volt, és reformprogramjában pontosan azt valósította meg, amit tanító mestere ajánlott. A gazdasági élet motorja a szabad vállalkozás lett, ezt az állam különböző eszközökkel támogatta, törvényeinek érvényesülését és a piac szabadságát csak a végső esetben befolyásolta. Gondoskodott egyúttal arról is, hogy a munkavállalók ne csak érdekeik védelmében szervezkedhessenek és bérharcot folytathassanak, hanem arról is, hogy a munkavállalói érdekek az üzemek terveinek megalkotásánál, a tennivalók elosztásánál és az üzemi légkör kialakításában is érvényesüljenek. Az erre vonatkozó rendelkezések alaptörvénye a Német Üzemi Alkotmány, amelynek gondos betartása szelídebbé tette a munkaadók és munkavállalók közötti küzdelmet, megmentette az országot a fejlődést visszavetítő társadalmi feszültségektől és katasztrófáktól. A tőkének és a munkának — erős munkaadói szövetségek és erős szakszervezetek által biztosított — egyensúlya, a vállalkozók és a dolgozók üzemi békéje eredményezte, hogy a német gazdasági életet nagyobb megrázkódtatások nem érték, a súlyos bérharcokat is megnyugtatóan befejező állami és magán érdekegyeztető tárgyalások az ellentétek végső kiéleződését a minimumra csökkentették.

A Röpke—Erhard-féle német gazdasági harmadik út valóban követésre méltó, ismét azzal a megszorítással, hogy a magyar viszonyokra alkalmazott formáját kellene megtalálni. A munkaadók és munkavállalók partnerségét megtestesítő üzemi tanácsok vagy a hivatalokban az alkalmazotti tanácsok bevezetése, a német üzemi alkotmány fő elveinek magyarországi alkalmazása megfontolandó lenne, hiszen semmi sincs bennük, aminek átvétele feleslegesnek vagy haszontalannak minősülne.

E helyütt érdemes néhány szót ejteni a Magyarországon újra népszerűvé váló munkástanácsokról. A munkástanács dicsőséges 1956-os szerepe tagadhatatlan, a forradalom legjelentősebb vívmányainak egyike. A történelem viszont forradalmak, felkelések, válságos helyzetek termékének tekinti, és sorsa pontosan ugyanaz, mint egyéb forradalmi alakulatoké, a forradalmi tanácsoké, nemzeti bizottságoké, a társadalom spontán szervezeteié. Ezek a forradalmi állapotok elmúltával és a konszolidáció beköszöntésével megszűnnek. Ha békés állapotok között is folytatják működésüket, szerepük és jelentőségük elhalványul, eredeti lendületüket és céljukat elvesztik. A munkástanácsok szerepe, mint a jugoszláv példa mutatja, a vállalatok irányításában való részvételük az üzem jövőjéért való felelősség helyett a munkavállalóknak a nyereségben való minél nagyobb részesedése melletti küzdelemre korlátozódik. A jugoszláv munkástanácsok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Kár lenne, ha Magyarországon csak azért jutnának szerephez, mert elismerésre méltó és feledhetetlen ötvenhatos szereplésük volt. A munkavállalók érdekvédelme továbbra is, mint hagyományosan és mindenütt a világban, a szakszervezetek feladata. Elképzelhető lenne, mivel a régi üzemi bizottságok feltámasztására nem érdemes gondolni, hogy az üzemen belüli partnerség szervei a munkástanács nevet kapják, de ez ellen szólhatna az a körülmény, hogy csak ott van értelme, ahol munkások vannak, és célszerűtlen hivatali, hatósági, kereskedelmi vagy kulturális környezetben alkalmazni. A munkástanácsok feltámasztása más szempontból is aggályos. Forradalmi helyzetekben a szakszervezetek feladatát is ellátják, bérharcot is folytatnak, és — mint az

esetek mutatják — a munkásvédelemnek ettől a vetületétől nehezen tudnak elszakadni, jóllehet, a munkaadók és munkavállalók közötti partnerség egészen más munkaterület. A bérharcnak meg kellene maradnia a szakszervezetek illetékességi és felelősségi körében.

Mindezt csak azért érdemes megemlíteni, mert a magyar gazdasági szerkezet és mechanizmus jövőjét érinti, és mintha a mai magyar kormány e tekintetben egy harmadikutas megoldást választott volna. A magyar miniszterelnök többször is kijelentette, hogy követendő példának tekinti a nyugatnémet demokráciát, benne az ott kibontakozott szociális piacgazdaságot, amely a piacgazdaságok más formái mellett amolyan harmadik útnak számít, eleget téve azoknak a kívánalmaknak, amelyeket Röpke híres elemzésében megfogalmazott. Antall József egy kijelentése szerint: a gazdaságban nincs és nem is lehet harmadik út. Mégis, amit tesz és amerre — igen helyesen — az ország hajóját kormányozni akarja, amilyen követendő gyakorlati példákat választ, harmadikutas formákat és tartalmakat rejt magában.

A kormány külpolitikája mintha még a gazdaságpolitikánál is hangsúlyozottabban követné a harmadik út elméletét. Az egyik út a külpolitikai folytonosság minél következetesebb védelme lehetne, a másik a folytonosságra való tekintet nélkül a nyugati kapcsolatok kizárólagossága. A miniszterelnök a kettő között a kiegyensúlyozott kapcsolatrendszert nevezte a külpolitikai tevékenység irányító elvének. Ebben csak egyetérteni lehet vele, hiszen bármennyire is szívügye minden magyarnak a nyugati nemzetekkel való szoros együttműködés, nem szabadna elfeledkezni a térképről, amely a változások világában is változatlan marad. Magyarország Közép-Európában fekszik, vannak szomszédai, amelyek tőle eltérő célokat követnek, és érdekeik is másfelé fordítják tekintetüket, de velük kell élni, és lehetőleg jó barátságban, tehát a külpolitikai kapcsolatokban rájuk is tekintettel kell lenni. A magyar kormány bölcsen cselekszik, ha Magyarország szuverenitásának helyreállításával egy időben külpolitikai tájékozódását az érdekek vonalán működteti, és óvakodik attól, hogy bármilyen irányban túlságosan elkötelezze magát.

Nem mentes a harmadikutas szemléletől a nyugati fő partnerek megválasztása sem. Magyarország elkötelezhetné magát egyoldalúan az egyesült és erejében megnövekedett Németország mellett, és orientációja fő irányának választhatná az angolszász hatalmakat is, amit többen is sürgetnek. Antall József a legutóbbi budapesti követi tanácskozáson meggyőző módon vázolta, miért kíván a kormány egészséges egyensúlyt tartani orientációs céljai között, egyaránt fontosnak minősítve a német, a francia, az adria—dunai, a skandináv, az atlanti és más kapcsolatokat, beleértve a magyar—szovjetet és a magyar—távol-keletit. A hidegháború vége és egy új európai biztonsági rendszer körvonalainak kialakulása talán lehetővé teszi, hogy Magyarországnak ne kelljen állandóan nagyhatalmi partnerek között ingadoznia, és ennek az ingadozásnak más nemzetekkel való kapcsolatait is alárendelnie. Az új külpolitikának fontos eleme a szomszédos országok magyar kisebbségi ügyeinek kezelése. Ebben is követhetné a kormány elődei óvatosságát, de hallgathatna azokra is, akik a nemzetiségi sérelmek azonnali megtorlását sürgetik. Okosan a határozottság, de ugyanakkor a mérséklet útját követi, mindig arra törekedve, hogy ne szigetelődjék el, hanem sikerüljön minél több kormány és nemzetközi intézmény rokonszenvét az elnyomott magyarok és az érdekükben szót emelő magyar kormányférfiak iránt megnyerni. Ez is amolyan harmadik út, amely pontosan követi az érdekek és lehetőségek irányát.

Akik a harmadik út követését időszerűnek tartják és azokat a témákat, ügyeket, lehetőségeket is felismerik, amelyekben érvényesülhetne, realitás-érzékükről is tanúságot tesznek, hiszen nem merevednek meg valamely ideológia vagy program védelmében, hanem rugalmasan reagálnak a változásokra. A magyar érdekeknek legmegfelelőbb megoldást keresik, amely lehet az első, a második, de a harmadik út is. Aszerint, hogy mikor, hol és milyen feltételek között kerülnek magyarok döntéshozatal kényszere elé. Magyar elhatározásokat nem szabad olyan szűk keretben tartani, hogy csak két lehetőség között lehessen választani. A szabadság jelentse a választási lehetőségek bővülését is és minél kisebbre szorítását annak a területnek, amelyen csak igennel vagy nemmel lehet felelni.

Harmadik út mindig volt és bizonyára mindig lesz is, függetlenül attól, hogy észrevesszük vagy figyeljük-e rá. A múltban minden elhatározásnál és döntésnél gyakran nem csak két lehetőség közül kellett vagy lehetett választani, hanem több között is. Miért ne lenne ez napjainkban is így? Éppen ezért kevés értelme és haszna van a harmadik út tagadásának, amikor az élet és a politika tényei mutatják, hogy ha nem nevezzük is annak, lényegében nap mint nap, az élet minden terén utak, módszerek, megoldások sokféleségével szembesülünk. Szabad elhatározásunkat is korlátok közé szorítaná, ha minden esetben csak két lehetőség között választhatnánk.

Ájánlom tehát, ne vegyük komolyan a harmadik út elutasítását és tagadását. Nézzük inkább, mi történik a magyar demokrácia megerősödése, a nép szellemi és anyagi gyarapodása érdekében. Bár lenne olyan sikeres az első vagy a második út, hogy ne legyen szükség harmadikra.

ALFÖLDY JENŐ

A jobb sorsra érdemes ember Kertész Ákos regényeiben

Ha arra gondolok, micsoda kritikusok kórusok hozsannáztak már egy-egy írói mű születésekor, akkor Kertész Ákos elbeszéléseinek fogadtatását mérsékeltek, langyosnak, sőt, a teljesítményhez képest egyenesen hüvösnek mondhatom. Igaz, a *Makra* divatos regénynek számított a hatvanas és hetvenes évek fordulója táján, s a filmesek, csakúgy, mint a színházi szakemberek, kapva kaptak az író elbeszélésein, a jól pergő történeteken, a markáns jellemeken, a tragikus és komikus helyzeteken, melyeket kínáltak. Voltak, akik elismerték a *Makra* korszakos jelentőségét, voltak, akik fölfedezték a *Kasparek*ben az utóbbi évtizedek kiemelkedő novelláinak egyikét — de mindig akadtak (mint most, a *Zakariás* megjelenésekor is) fanyalgók és gyanakvók, akik a kordivatok hatására nem képesek elhinni, hogy a realista regény is lehet korszerű és modern, hogy a mesélni tudás jelentős és nélkülözhetetlen regényírói adottság, hogy a jellemábrázolás lényegbevágó elbeszélői erény, hogy az írói beleélő készség ma is, akárcsak Tolsztoj és Flaubert idején, igen csak jó tulajdonság, és az író érzékenysége a saját korára szintén nem meg-

vetendő, akkor sem, ha nem párosul a munkáiban rejlő, mélyről fakadó társadalombírálat újsütetű pártérdekkel és szélhordta pártprogramokkal. Milyen könnyű összekeverni a szociális érzékenységből táplálkozó, realista stílusú regényt a „szocreállal”! Milyen könnyű elfelejtkezni arról, hogy a sematikus, szocialista realizmusnak csúfolt elbeszélő irodalom a regényírás történetének legragyogóbb remekeiből szűrte ki alapsémáit, a sorsok történeti bemutatásától kezdve a jellemek és cselekvések szükségképpen összefüggésének elvégig, amit a szocreál engedelmes bérrabszolgái oly nevetséges módon érvényesítettek, de attól az eredeti műalkotások, az úgynevezett „polgári regényírás”, más néven a „kritikai realizmus” remekei még semmit sem veszítettek értékükből, s továbbra is magukban hordozzák a többé vagy kevésbé hagyományhű elbeszélés számára a követendő és újraértelmezendő, tetszés szerint alakítható és egyéníthető mintát.

Nem a „hagyományos” írásmódot akarom védelmezni soraimmal, szembeállítván az „újítóval” — ezen a téren nem ismerek értékkülönbséget. Az egyéni megoldást szeretném pártfogolni, mely egyaránt lehet hagyományos és avantgárd, modern vagy posztmodern; csupán a hagyományosnak, de közben igen egyéninek és eredetinek mondható Kertész Ákos-i regényírás körüli előítéletek és tévképzetek elosztatásául mondom ezeket, érte, és nem valamilyen másféle írásmód ellen.

Régi és el nem avuló írótulajdonságnak tartom egyebek közt azt is, ha az elbeszélő különböző művei más-más hősökkel, sztorikkal és létkérdésekkel ugyan, de ugyanazokat a nagy emberi sorsproblémákat görgetik makacsul maguk előtt. Kertész Ákos művei szorosan összetartoznak, dialektikusan kiegészítik egymást, és sokszor ugyanazt a kérdést vetik föl más módon, vagy gondolják tovább, amelyet az előző műben vagy művekben közelített meg az író. A kritika legfőbb mulasztását nem abban látom, hogy erősen alulértékelt a szerzőt — bár ezt is joggal felhánytorgathatnám —, hanem, hogy elhanyagolta Kertész munkáinak ezt a mély benső kapcsolódását egymáshoz. Ez a kapcsolódás nem úgy működik, mint például Balzacnál, aki a lehető legszélesebb körpanorámát festi elénk a múlt század első évtizedeinek francia társadalmáról. Kertész, bár ízig-vérig elbeszélő, történeti oknyomozó, mesélő, és olykor igen kellemesen sztorizó írótipusnak tartom, szubjektívabb, és ilyen értelemben is líraibb alkat az említett nagy franciánál. S ha nem tagadjuk meg a pálya derekán levő, eddig vegyesen értékelt mai magyar írótól, hogy klasszikusokkal vessük össze, akiket úgy-ahogy ismerni vélünk, és akik éppen klasszikus voltuknál fogva szolgáltatnak nekünk időtállóan összehasonlítási alapot, akkor mindjárt hozzá is tehetem, a vitathatatlan nagyságok közt ott van mindjárt Tolsztoj, akihez annyiban biztosan hasonlít Kertész Ákos, hogy sokkal inkább az érzelmeiken keresztül ábrázolja embereit, mint ama francia, akinek hőseit hamarabb jellemeznék az érdekeik, mint az érzelmeik.

Szubjektívnak azért is mondhatom Kertész Ákost, mert — mint oly sok írótársa a régi és új, magyar és világirodalomban — rengeteg változatban kölcsönzi oda regényhőseinek a saját jellemvonásait, megélt élethelyzeteit, egykori foglalkozásait és környezetüket (fiatalon évekig dolgozott karosszérialakatosként), s velük mindazokat a létproblémákat, bölcséleti és erkölcsi kérdéseket — általában a *hogyan élünk és a miként maradhatunk tisztességesek* körébe tartozókat —, amelyek őt magát is foglalkoztatták a teljes életében. Tudom, az illetéktelenség, sőt az illetlenség határát súrolom ezek szóbahozá-

sával — mégsem kerülhetem meg, mert bár a kritikusnak semmi köze az író személyéhez, magánemberi tulajdonságaihoz és a vele történt eseményekhez, ahhoz igenis van köze, hogy milyen munkamódszert választott, hogy milyen hitelességgel tudta ábrázolni teremtményeit, s milyen makacssággal térnek vissza műveiben helyzetek és gondolatok, jellemek és döntések. S ha az író nyilatkozatait is tekintetbe vesszük, melyekben elárulja, milyen mértékben ruházta föl regényalakjait a saját tulajdonságaival vagy életrajzi részleteivel, már jogosnak érezhetjük, ha az író személyében sejtjük meg annak ősokat, hogy a *Sikátor* Bognár Vincéje, a *Makra* címszereplője, a *Családi ház manzárddal* Burián Károlya, a *Zakariás* névadója, sőt, szegről-végről még az *Aki mer*, az *nyer* Hajdik Jánosa, és más elbeszélések, rövid novellák férfihősei is osztoznak néhány jellemvonásában, akárcsak Pierre Bezuhov vagy Jevgenyij Levin Tolsztojében.

Súlyos hiba volna azonban azonosítani őt a regényhőseivel; egyrészt intellektuálisan is, erkölcsileg is igen eltérő fokon állnak — a *Sikátor* vidékről jött munkáshősétől világok választják el a szikrázóan éleselméjű *Zakariást* —, másrészt rengeteg szereplője van, aki semmiben sem hasonlít az íróra, mégis kétségtelen, hogy vannak közös tulajdonságaik a férfihősöknek, akárcsak a hősnőknek. Igaz ugyan, hogy az író a legtermészetesebb mozdulattal adja át egy-egy hősének a maga életmozzanatait, de az is igaz, hogy nincs szorosan rájuk utalva, nem csak ő maga az egyetlen „modell” a szereplőgárdához. hanem igen sokféle típust és jellemet képes megformálni. És itt nem csupán arra gondolok, hogy nagy morális kérdésekkel birkózó férfiszereplőinek rendre megvannak a link, felületes, léha, ugyanakkor talpraesett ellentétei — a *Sikátorban* csakúgy, mint az *Aki mer*, az *nyerben* és másutt —, hanem arra is, hogy Kertész a legjobbakra emlékeztetően tud belülről ábrázolni lánvokat és asszonyokat. Már a fiatalkori regénye, a *Sikátor* is megmutatja ebbéli képességeit — Kertész igen jól gazdálkodik a tehetségével, mert első regénye már kész, kialakult formában hordozza magában szinte minden egyes későbbi íróerényét, s ezek közt a legfontosabb talán a rendkívüli beleélő, beleérző képesség, mely szükségyszerűvé, elkerülhetetlenné, azaz íróilag logikussá teszi a *Sikátorban* Gabi útját a könnyed flörtöléstől a szerelem előli menekülésem át az áldozattá válásig, a tragédiáig, a *Makrában* Valiét a művészi önállóságtól a nyugati anarchista mozgalmakig — és így tovább.

Régi mondás, hogy az ember jellemében van az ember sorsa. Kertész könyveiben mindent a jellem ír elő, ebben könyörtelen következetességgel működik alapelve. A *Makra* egyik mellékalakja, a művészeti kört vezető festőművész, Salgó mondja *Makrának*: „... az ember uralma a saját teremtményei fölött korlátozott, a jelenséget előidézi, de nem ő hozza létre, és az anyag a saját belső dinamikája szerint alakítja önmagát, a véletlennek a műalkotásban egyre nagyobb szerepe lesz.” Akaratlanul a saját műhelytapasztalatát árulhatta el itt Kertész Ákos, mert az ő történeteiben tökéletesnek érezzük a véletlen és a törvényszerű, az alkalmyszerű és a szükségszerű viszonyát. Bármilyen véletlen találkozások, tétova döntések, másokra hagyatkozások, sodródások és ösztön vezérelte nagyjelenetek, „örjögések” befolyásolják a hősök életét, szükségyszerűnek hatnak, mert a jellemből fakadnak, sőt az egyik jellem pontosan úgy ösztönzi a másikat a cselekvéseire, ahogy egyik a másikhoz aránylik. A lassú észjárású, megfontolt, erőszaktól irtózó, nagy lelki inerciával megvert Bognár Vince a *Sikátorban* részben a maga tulajdonságaival

idézi elő Gabi hisztérikus kitöréseit, érzelmi Ingadozásait, kapkodó döntéseit és árulásait, melyek egyúttal önelárulások — nem véletlenül mondják ismerősei Bognár Vincéről, hogy nehéz, mint a sár —, és az sem véletlen, hogy Szombathy Vali ötvenhat november negyedikén, amikor magával akarja vinni Makrát, a saját szobrászi tehetsége elől menekülő munkásembert, s az nem hajlandó erre, Vali géppisztolyt szegez rá. Mert Vali forradalmár, ő hivatás-szerűen is úgy él, ahogy a szerelemben, „fontos ügyekben ölni is képes”, és nem tűri sem a társadalomban, sem a lélekben a mocsár uralmát.

Kertész hőseinek közös vonása, legyenek bár faluról jött munkások, főművezetők vagy dekadens művészek, hogy végtelenül tisztelik a Nőt és a Gyermeket. A Családot is tisztelnék, de annál is jobban a Nőt és a Gyerme- ket önmagában, önmagáért. Vagy ragaszkodnak a hétköznapisághoz, a „nor- mális” élethez, vagy erre törekednek minden erejükkel, ha kívülrekedtek raj- ta. Minthogy az élet alapétejeire koncentrálnak, életszeretők, boldogságra tö- rekvők, de szigorú erkölcsi normáik rendre szerencsétlenné teszik őket. Olyan ellentmondások közt hánytorgnak, hogy csak beleroppanni lehet: tisztelik a nő szabad akaratát, nem akarják befolyásolni döntésében, elengedik a döntés- helyzetben, miközben életük egyetlen vágya, hogy a nő hozzájuk tartozzék, mint a József Attila-i maxima legfontosabb értéke az „Ehess, ihass, ölelhess, alhass” követelményrendszerében. Makra tragikus vétsége, hogy nem hajlandó tudomást venni semmilyen formában az idézet folytatásáról: „a mindenséggel mérd magad!” Állandóan ellentétbe kerül önmagával, egészen az identitás- zavarig (mely aztán Zakariás legfőbb baja lesz más formában, szinte a fonák- járól): ösztöneiben annyira irtózik az erőszaktól, hogy az erőszak láttára szinte öntudatlanul fordítja az erőszakot az erőszak ellen — félholtra ver négy fia- talembert, amikor azok letepernek egy védtelen nőt, még ha tudja is, hogy kurva az illető. Ezért vetődik föl a kérdés benne egy alkalommal: ki ő és milyen ember, ha ennyire nem tudja maga sem? Ha ennyire nem ura saját akaratának, döntéseinek? S amikor Vali személyében megjelenik az Intellek- tus, aki meg tudja mondani, ki ő és mire rendeltetett — föllázad benne a „normális” közepszerűség, mert Vali nem hajlandó gyereket szülni, alkalmaz- kodni az élet megszokott normáihoz, úgy, mint minden rendes munkásember, mint ő, Móricz Zsigmond Joó Györgyének leszármazottja, aki szerint nincsen szebb, mint becsületes szegényember lenni.

Kertész Ákos írói sokszínűségét bizonyítja, hogy visszatérő humanitárius problematikáját hol tragikus, hol komikus formában, hol a kettő között egyensúlyozó, tragikomikus formában tárja elibénk. A Sikátor és a Makra tragikusan, a Családi ház manzárdal itt-ott a tragikum felé hajlón, de alap- jában véve komikusan, a *Névnap* köznapi-tragikusan, a Zakariás inkább tra- gikusan, de számos részletében komikusan, az Aki mer, az nyer pedig szinte tisztán vígjátéki elemekkel mutatja be, hogy az élet nem élhető egyszerre boldogan is és tisztességesen is — a korban, melyben az író él gyermekkora óta, és amelyben élnek vele nagyjából egyívású férfi hősei, vele együtt öre- gedvén a háborús évektől napjainkig. Igen, Bognár Vince is, Makra is, Burián Károly is és Zakariás is épp annyi idős, mint írójuk a mű írásakor.

S itt kell beszélni a szerző történelmi, társadalomtörténeti érzékenységé- ről. Valaki „publicisztikai” felhígulástól féltette egy alkalommal Kertészt, s ez olyan, mintha Balzacot a Lajos Fülöp-i rezsím írónak álcázott publicistájának mondaná, Tolsztojt regényírónak maszkírozott hadtörténésznek, Napóleon el-

leni propagandistának — és így tovább. Kertész hősei ugyanis átéli (többségükben) az ötvenhatos forradalmat, s az író becsületére legyen mondva, semmiféle kordivathoz nem simul a forradalom ábrázolása műveiben, sőt, sokkal inkább kiérződik a történet hangulatából, hogy a forradalom igenlője, mint ennek ellenkezője, a Makrában épp úgy, mint a Családi ház manzárdal címűben vagy a Zakariásban, esetleg a Zakariás egyik előképének tekinthető novellában, a Fehér, hallgatag falakban. Átéli némelyik — gyerekként — a magyar holocaustot is, ezért igen érzékenyek a „faji” megkülönböztetésre, emberek üldözésére, megalázására, az előítéletes gondolkodásmódra. Mind katolikus neveltetést kap, „Mária-kongreganisták” és „jó cserkészek”, érdekes módon még az effélében nem részesült Bognár Vince is ilyen alkatilag. S bár egy emberre méretezett erkölcsi normáik vannak, s irtóznak attól, hogy beleavatkozzanak mások életébe, a Szeretetvallást az idegrendszerükben hordozzák, noha menekülnek a tömién illatától. Afféle kihalásra ítélt utolsó bölények, akiknek a szocializmus hazugságok rendszerévé torzult elveiből kell kialakítaniuk erkölcsi normáikat. Így válnak a kor és az élet nagy balekjai, akik abszurd módon képviselik a közösség eszményi elképzeléseit, mint például Burián főművezető, aki egy fővárosi kertés negyedben, a saját családi házában akarja meghonosítani a magyar teljes felszabadulását, a tulajdonosi mentalitást száműző, nyitott házasságot, miközben a legjobb férj és legszeretőbb apa kíván maradni — fából akar vaskarikát, és csak a komikus műfaj helvesen felfogott írói játékszabályaival köszönheti, hogy nem végez magával, amikor már sikerült mindent összekevernie, kiszabadítván minden lehetséges gonosz szellemet a palackból.

Nem tudom, van-e hathatósabb társadalombírálat a „szocializmus” korszakáról, mint Kertész elbeszéléseinek összefüggő — mégis egymástól független — sora. Nincs olyan férfihőse, aki ne végezné munkáját kiválóan, rátermetten és teljes erőbevetéssel. Mégis rendre kibabrálnak velük a normások, a párttitkárok, szb- és üb-titkárok, mindenféle bürokraták és más hátramoszdítók. Boldogulásukat ideig-óráig maszkekknál végzett különmunkának, fuszításnak, bedolgozásnak köszönhetik, munkahelyükön rendszeren valamilyen deklasszált dzsentriivadékok jelentik az emberséges szót, bánásmódot, hogy ne mondiam, a „szolidaritást” — Moizes Áron, a Kadét és mások épp úgy nem sematizálható munkásfigurák, mint a régi vágású szociáldemokratákat idéző Karjci (másutt Kraicz). Ezek a „főlvezető” figurák egvébként ismét a balzaci metódusra emlékeztetnek — Lousteau, majd Rastignac kalauzolja így az Elveszett illúziókban az újonc Lucient a különféle társaságokban, a nagystílű fővárosi karrierhelyzetekben.

Érdekesen alakul az évek, évtizedek során Kertész Ákos íróstílusa. A tempós, nyugodt, mindig a lényegre szorítókozó, tömör, de nem lakonikusan szűkszavú, hanem könnyed és oldott beszéd mód fokozatosan alakul át gyors, szinte felpörgetett iramú elbeszéléssé. A mondatok, a fürtszerűen sorjázó, vesszővel tagolt, de parttalanul hosszú mellérendelő összetételéllé növelt óriásmondatok akadálytalanul áttekinthetőek, sosem agygörcsöt okozó körmondatok és visszautaló szerkezetek, hanem lázas tempóban olvasásra készítő formák, melyek jóvoltából az ember nem tudja letenni a könyvet, míg a végére nem ért. Mégsem érezzük modorosnak — ellenkezőleg, nem a stílus hívja magára figyelmünket, hanem a történet, a külső és belső állapotok és változások egymásutánja, az okság, a fejlemény és a vele szorosan összefüggő jel-

lemfejlődés. Ezzel sem akarok másokat lekicsinyelni — de kétségtelen, hogy azok az — olykor kiváló, nagy jelentőségű — írók, akiknek a stílusára kell figyelünk, mert oly csillogó, elegáns, ötletes és bravúros a stílusuk, hamar elfárasztanak minket, jóllakatnak minden mást elfedő munkamódszerükkel, míg a Kertész-féle elbeszélő mód minden ízében-porcikájában a mesét, az ábrázolást, a megjelenítést szolgálja, érdekessé téve a munkafolyamatot, melyben a hős izzad és görnyed, a külvárosi enteriőrt, ahol szegénységre ítélt emberek élnek, a vendéglőt vagy csehót, ahol isznak és esznek, és a nagy szeretkezéseket, mert Kertész mestere az erotikus megjelenítésnek is, minden rossz íz, alantas érdek nélkül, s az ábrázolás funkcionáló részeként, mert nemes hivatásnak tartja a szórakoztatást is, nem csak az ember önismeretének szolgálatát, s azokat a korszerű-örök erkölcsi normákat, amelyeket a hősein, azok sorsán keresztül képvisel.

Ilyen az egyik legfontosabb, az előítéletektől mentes gondolkodásmód. A komikus változat, a Kertesház manzárdal után most a Zakariás birkózik ezzel, miután végigjárta rendes útját hivatás, szerelem, család és identitás-tudat stációin, megpróbáltatásain és kudarcain a színész-főhős. Magyarország — sajátos történelmi, földrajzi és társadalmi alakulása folytán — egyik legérzékenyebb helye a világnak abból a szempontból, hogy az ember miképpen emancipálódik és találja meg a helyét zsidóként is, magyarként is e hazában. Azt hiszem, még sosem találokztam regénynek, amely ilyen kölcsönös méltányossággal ábrázol olyan embereket, akik egymással — vagy éppen önmagukkal, mint Zakariás — összeütközésbe kerültek, mint zsidók és nem zsidók. Rettenően kifinomul itt az ember hallása, és rögtön kéri minden szövegből, milyen belső szándék, belső tendencia vagy éppen részrehajlás húzódik meg a témakör bolygatásában. Ebben a regényben egy pillanatig sincs szó arról, hogy ki a külön, ki van több joggal *ittthon* mint másutt, ki az „őshonos” és ki a „honfoglaló”, ki a kiválasztott és ki nem, ki akar asszimilálni erőszakkal vagy szépszerével, s ki akar gyűlöletet szítani; itt csakis tények és emberi érzékenységek, sérültségek és szenvedések, félelmek és szégyenkezések mutatkoznak meg a címszereplő sorsában, annak a középponti kérdésnek a szolgálatában, hogy az embernek vállalnia kell önmagát, olyanként, amilyenek születt, aminek és akinek a sorsa kijelölte. Azonfölül tisztességesnek kell lennie, és előítéletektől mentesnek. Nem szabad, hogy mentesülvén az erőszak elvétől, de magányosságra és kirekesztettségre ítéltetvén, földadja önnön identitását, és kibillenjen lelki egyensúlyából az ember, mint Makra, amikor cigánytársaságba kerülvén, külsejének megfelelően cigánynak hazudja magát — pusztá szeretetből, szeretetéből vagy rosszul értelmezett szolidaritásból. Zakariás egy regényen keresztül él ebben a tragikai vétségben (ő „jó magyar embernek” szeretne látszani mindenáron, egészen az utolsó oldalakig) — és ha valamit hibázathatók a regényben, akkor az a szentenciával megoldott, végső megvilágosodás kellő motiváltságának hiánya. De egy jó regényt — amilyen a Zakariás — nem lehet a végén elrontani, csak szépséghiba ez ahhoz képest, ami a jellemfejlődés meg a korszakábrázolás megannyi stációján keresztül vezette idáig Zakariást.

Egy ember, aki egész életében más szeretne lenni, mint amilyen — ez Zakariás, és egy komplexus története a regény. Mindez megvan a Makrában is, amaz sincs tisztában magával, amaz sem vállalja saját erényeit, művészi tehetségét, a saját közvetlen körén túlmutató erkölcsi késztetéseit és a környezetétől elütő, magas termetét, délszláv feketeségét. De Zakariás vég-

zete, hogy még a foglalkozása is állandó szerepjátszásra készíti — és végképp nincs tisztában önmagával, mert minden mozdulatában, megszólalásában és érzelmi megnyilvánulásában gyanús lesz önmagának — sejti a szerepjátszás veszélyét. S mert zsidó származása ellenére a nem zsidó sokasághoz szeretne tartozni, ahhoz idomul és azt játssza meg, akkor is, ha az élet könnyörtelen játékszabályai szerint él, munkásként, ötvenhatos megbélyegzettként, elvált férjként, „válási árvák” apjaként, egy vidéki színház jelességeként, és így tovább. Kertész, akárcsak a többi hőst, ezt is szereti, szeretteti velünk, azonosulni tudunk vele, ha zsidók vagyunk, ha nem, és ehhez is ugyanolyan könnyörtelen, mint a többihez: végigviszi minden lehetséges kínos helyzetet, megoldhatatlan döntéskényszeren, jellembeli összeférhetetlenségen különféle asszonyokkal és ismerősökkel, barátokkal és kollégákkal; a Krajci- és Mojzes Áron-szerű „fölvetető” szerepét ezúttal az író maga tölti be, akinek Zakariás elmondja az életét.

Játszani azt, amit élünk és élni a rendező vagy dramaturg által ránk kiosztott szerepet — ezzel a sűrűjébe kerülünk annak a problematikának, amelyet századunk egyik legjelentősebb írója, Thomas Mann egy hosszú életen át vizsgált munkáiban: élet és művészet kölcsönös, végzetes eltávolodásának. Kertész Ákos az elmúlt ötven esztendő hazai történelmében veszi szemügyre, miként alakul ez a modern korban oly megoldhatatlannak föltetsző dilemma. És ebben a vetületben is csak azt érezteti velünk, hogy iszonyúan nehéz helytállni az életben, mely hazugságra, szerepjátszásra és alakoskodásra kényszerít bennünket, ha élni és boldogulni akarunk, s nem kevesebbet kockáztatunk, amikor többé-kevésbé sikerrel megyünk bele a kényszerjátékba, mint a személyiségünket, önazonosságunkat. És hiába mondhatjuk, hogy a korszak a bűnös, mely minket ilyesmire kényszerít, hiába, hogy a történelmi determináció törvényei uralkodnak fölöttünk — Kertész ezt jól tudva és tudatva, nem nyugodhat bele az ilyen olcsó „realizmusba” — ő arra ébreszti rá olvasóját, hogy — József Attilával mondva szabadon — az embernek nem szabad megalkudnia, ha csakugyan boldog akar lenni. És annak, aki magát kisebbségi helyzetben érzi, nem *asszimilálódnia*, hanem *emancipálódnia* kell, hogy szabad lélekkel élhessen.

SZERDAHELYI ZOLTÁN

Posztmodern kompozíciós jegyek Hajnóczy Péter műveiben

Hajnóczy Péter munkái számos, nehezen megválaszolható kérdés elé állítják az elemzőt. Mind a novellákban, de a kisregényekben s a drámákban is több, a hagyományos esztétikai normák felől nehezen megközelíthető, azok alapján kevésbé értékelhető jellemzőt találunk. Ha a szerteágazó avantgárd poétikák segítségével némely sajátosság (pl. az automatikus írásmód, kollázs-technika stb.) önmagában talán meg is ragadható, az ilyenformán megfogalmazódó válaszok csak szűk körre érvényesek, csupán a jelenségek egyes konkrét vonatkozásaira szolgálhatnak magyarázatul. (Ügyszintén az író műveiben

található számos abszurd jellegzetesség vagy groteszk szituáció is bizvást köthetőnek tűnik Beckett vagy akár Örkény hasonló alkotásaihoz.) Gondot okozhat viszont, hogy mindezen tulajdonságok soha nem 'tisztán', egy bizonyos poétikai szabályrendszer által leképezhetően vannak jelen. Sőt. Hajnóczy írásművészetének éppen egyik fontos jellemzője (ami a későbbi alkotások felé haladva mindinkább erősödik), hogy sokszor egymástól meglehetősen távol eső alkotási módok, egymásnak első megközelítésre néhol ellentmondó stílusirányzatok ötvöződnek benne egységes egészzé.

E jelenséget, azt, hogy a művekben az eddig ismert kompozíciós sajátosságok új környezetben jelennek meg (s ezáltal más összefüggérendszerbe ágyazódnak), a kortárs kritika legjava is érzékelte. Thomka Beáta, a talán legigényesebb Hajnóczy-tanulmány szerzője (Híd, 1981. 10.) amellet, hogy ezen egyéni kompozíciós jegyek nagy részének felmérését elvégzi, nem feledkezik el azoknak az írói fejlődésrajzot meghatározó jelentőségét sem hangsúlyozni. Adósunk marad viszont a jelenség *egészének* tágabb értelmű poétikai, (ha úgy tetszik:) stílustörténeti elhelyezésével. Másik — tanulmánya eredetisége, kiválósága okán — kiragadott szerzőnk, Mészáros Sándor szintén több jellemző jegyet említ¹ — s bár az életmű egyetlen stílusirányzathoz köthetőségét (jogosan) megkérdőjelezi, az írórt „irodalomtörténeti szempontból látomásos realitásnak” nevezi, míg más helyütt az „új avantgárd” ösztönző példáját említi. Sajnálatosan hiányzik azonban e mágikus realizmushoz köthető jellemzők felsorakoztatása s — az írói alkotópályán belül értett — korszakolása. A neoavantgárd terminus alkalmazását azonban — a definíció, a konkrét megnevezés elmulasztásán túl — más szempontból is problematikusnak tartjuk.

Tagadhatatlan, hogy a hatvanas évektől észlelhető volt a különböző művészeti ágakban (leginkább talán a színházművészetben) bizonyos fellendülés, mely a klasszikus avantgárd jegyeinek egyfajta újrafelhasználását, reneszánszát tanúsította — de nekünk ez nem lehet elég. A neoavantgárd terminus poétikai vagy stílustörténeti fogalomként való használata ugyanis megkövetelné annak valamilyen fogalmi szintű körülírását, meghatározását. Azaz: a klasszikus avantgárdhoz igazodó egyezéseinek, ill. attól való különbözőségének leírását, valamint annak meggyőző felmutatását, hogy ezen új címke valóban egy létező másságot, a korábbi stílusirányzatoktól való eltérést jelöl. Sajnálatos, hogy az ilyen — összegző s bizonyító igényű — eredmények nem csupán a hazai, hanem jószerevel a külföldi szakirodalomból is hiányoznak (a kutatók általában megelégedtek a jelenség többé-kevésbé alapos dokumentálásával). Mindebben — a „parttalan realizmus” analógiájára — az a veszély rejlik, hogy egy történetileg-poétikailag meghatározhatatlan fogalommal találjuk szembe magunkat. (Ez esetben — a történeti avantgárdtól többé-kevésbé függetlenül — az 'avantgárd' általában jelentené a tradícióval, a megszokottat továbbmondóval szemben egyféle hagyománytagadáson alapuló, örök-kísérletező művészet általános — koroktól, történetiségtől elszakított — létezését. A mai stílusalizmus idején különösen indokolt lehet a kérdés tehát: mihez képest avantgárd ez a művészet?, ill. hogyan magyarázhatók a konkrét időhöz, koráramhoz stb. köthető specifikumok ezután?)

Különösen élesen vetődnek fel e problémák manapság, amikor is már *adottnak* mondható a más területek irányába való tájékozódás lehetősége is. Egy újfajta, az eddigi európai gondolkodásmódoktól *alapjában különböző*, bár azok elemeit mindenféle ellenézés nélkül magába olvasztó világézésről kezdenek beszélni a hetvenes évektől: a posztmodernről. Azóta, hogy a jelenség

mind alaposabb körülménye is megkezdődött, több, az összegzés igényével fel-
lépő munka is született e tárgykörben. S ami szempontunkból különösen fon-
tos: kezdeti lépések történnék egyfajta posztmodern poétika megalkotására is
(azaz a korábbi irányzatoktól való elhatárolódás felvetésére, a csak órá vonat-
koztatható specifikumok kimutatására).

Mindezek alapján tanácsosabbnak látszik tehát a neoavantgárdot a klasz-
szikus avantgárd kései hullámának vagy esetleg a posztmodern (egyik) elő-
futárának tekinteni, és a jelenség átmeneti mivoltának hangsúlyozásával e
'fogalom' poétikai használatától lehetőleg eltekinteni. S vizsgálódási szempon-
tul inkább az elméletileg biztosabb alapokon álló posztmodern nézetrendszert,
főként annak írónk műveiben fellelhető kompozíciós sajátosságainak kimuta-
tási szándékát jelölni meg.²

Korábbi dolgozatunk³ tanulságait felhasználva az alábbi — bázisképző
erőként meghatározónak bizonyult — posztmodern kompozíciós jegyek életmű-
ben való előfordulásának összegző felmérését végezzük el. 1. A kompozíciós
szabályszerűségek tagadása, hiánya — válogatásnélküliség. 2. A mű önmagára
vonatkoztatottsága — a jelképzés válságának, a nyelvi közölhetőség dilemmá-
jának műbeni jelenléte. 3. Az olvasó-befogadónak a mű teremtésébe való be-
vonása. (Ezúttal eltekintünk a — megelőzően már részletesen ismertett —
fogalomcsaládok egyes tagjainak, alkotóelemeinek külön feltüntetésétől.)

Vizsgálódásunk, mely tehát az általunk kiemelt három fő posztmodern jel-
legzetesség konkrét szövegbeni megvalósulásait igyekszik kimutatni — idő-
rendi sorrendben halad az író korábbi köteteitől a később megjelentekig, nem
mulasztván el a *Hátrahagyott írások* feltérképezését sem. A vizsgálatban ér-
telemszerűen csak az író 'tisztán' szépirodalmi alkotásai szerepelnek — Az *el-
különítő* című szociográfia így kimarad.

Hajnóczy Péter munkásságának számunkra számításba vehető része főként
próza műveket (elbeszélések, kisregények, mesék), valamint két drámát tar-
talmaz, melyeknek erősen prózai indíttatású, monodramatikus jellege — úgy
véljük — esetükben is megengedi a prózai fogalomkészlet alkalmazását.

Bár az író első kötetének, az 1975-ös megjelenésű *A fűtőnek* fő jellemző-
jeként még a szigorú (dokumentarista jellegű) valóságtükrözés, s ennek belső
megfelelőjeként a lelki rezdülések érzékeny nyomon követése határozható meg,
mégis eme hagyományos fikciós mód meghaladásának — a mágikus realizmus-
hoz köthető elemek jelenlétén kívül — számos, a posztmodern irányába tartó
kompozíciós jellegzetessége mutatható ki. A *Szolgálati járat* című elbeszélés-
ben az olvasó mindvégig bizonytalan marad abban — a főhőssel egyetem-
ben —, hogy vajon 'realisan' megtörtént esemény részese-e. Ezt, a külvilág
realitásának megkérdőjelezését, a külvilágról szerezhető ismereteink bizonyta-
lanná válását az író a főhős tudatzavarán, hallucináló állapotán keresztül ér-
zékelletti. A *fűtő* címszereplőjénél ugyancsak a hallucinációk 'valóságkiszorító'
— és a narráció folyamatosságát is megszakító — szerepe figyelhető meg.

Számos, a „válogatásnélküliség” kategóriájába sorolható jellegzetesség kö-
zül a legszembeütőbb a múltbeli irodalmi örökség parafrázisszerű, ironikus
újraalkotása. Az *unokaöcs* Diderot „Rameau unokaöccse”, míg *A fűtő* Kleist
„Kohlhaas Mihály”-ának a változata. A *Ki a macska?* Golding „Legyek ura”
c. művét idézi, míg *A hangya és a tücsök* meséje La Fontaine hasoncímű al-
kotására utal. De megemlíthetjük még a *Freedom* című novellát is, ahol egy
világláger emléke, Miguel Rios szerzeménye 'segíti' a főhőst szabadságlehe-
tőségeinek felismerésében. Az *unokaöcs* c. novellában a narrátornak a főhős

által a cselekménybe történő erőszakos bevonásával — amely a művészi fölény, különállás ellehetetlenülését mutatja — kissé maga az olvasó is bekerül a történetbe (ezt a hatást a korábbi objektív elbeszélővel szemben itt felbukkanó egyes szám első személyű narrátor teremti meg): „Le kéne törülnöm verejtékes homlokom, de nem bírok moccanni sem. Itt áll mellettem, kezében a töltött fegyver, arcomon érzem meleg lélegzetét.” (74.)

A *Pókfonalban* a modernizmushoz köthető kompozíciós szabályok elutasítását egy olyan nem folyamatos narrációban tudjuk regisztrálni, mely a cselekménysorokat több alak szemszögéből külön-külön láttatja. A mű önmagára vonatkoztatottságának kérdését veti fel a hőseivel egyenrangú pozícióban levő — itt sem mindenható — festő-narrátornak az általa létrehozott műbe (képbe) való bekerülése: „A festő előrehajol; arcával csaknem megérinti a képet (...) A holdfényben vékony, csillogó pókfonal ereszkedik az alvók fölé. A festő előredőlve nézi a mozdulatlan, csillogó fonalat. Belép a képbe, lassan lépked az ösvényen a cserjés felé.” (102.)

A *szekér* c. elbeszélésben a 'válogatásnélküliség' fogalmának megvalósulását a galambok által felfalt tárgyak leltárszerű jegyzékbe rendezése jelenti (melyet még a tipográfia is hangsúlyoz). 'Az olvasó mint műalkotó tényező'nek a mű világába történő bevonása itt a többes szám első személyű elbeszélő alkalmazásának a következménye. Az iménti jelenetben a narrátor mintegy megbeszéli az olvasóval a megjelenítés lehetőségeit: „... minden, a »feladat nehézségét bizonyító« triviális ábrázolási módszerről le kell mondanunk (arcjáték, botladozás, verejtékezés, lihegés stb.)” (104.) Később aztán már az olvasóval együtt regisztrálja a tragikus események — a galambok támadása — következtében pillanatnyilag lehetetlenné váló ábrázolást: („Mi nem látjuk sem az öregasszonyt, sem a rakományt.”) (105.)

Hajnóczy Péter második, 1977-ben kiadott *M* című kötetében az írói intellektualizálódás nyomán kialakuló sajátos tudatnovella-típus már a hős és a világ elidegenedett viszonyát szorosán a hős tudatához kötődő ábrázolásban jeleníti meg. A korábban objektíven, dokumentarista módon ábrázolt külvilág itt tehát csupán másodlagos szerepet kap: csak annyiban létezik, amennyiben a hősök tudatában — emlékekben, hallucinációkban — felmerül. A tudati működések fontosságának előtérbe kerülésével összhangban a lineáris-dokumentatív ábrázolás háttérbe szoruló kellékeinek helyébe mindinkább egy diszkontinuus narráció, a tudatfolyamatok jellegét adekvátabban visszaadó montázszerű szerkesztésmód kerül. Az alábbi példák már ezek növekvő szerepéről adnak számot (egyben a posztmodern formajegyekként való értelmezést is megengedve).

A *Hány óra?*-ban már a cím is előjelzi a történet által később nyomatékosított relatív időképzet (gondolkodásmód) előtérbe kerülését, s a megjelenő hallucináció szintén mint a közvetlenül megragadható valóságot megkérdőjelező tényező lép fel. A *véradó* c. novellában a főhős (mészáros) örületehallucinációi, melyek ugyancsak a mimetikus ábrázolás szintjén közvetlenül elérhetőnek tartott valóság kiiktatásának-megkérdőjelezésének jelei, az addig lineárisan haladó narrációt többször is megszakítják, szaggatottá teszik. Ugyanakkor a mű befejezésénél az addig egyes szám 3. személyű (objektív) elbeszélő hirtelen többes szám 1. személyűre vált, magával egy kommunikációs szintre hozva ezzel a főhősön s a narrátoron kívül valójában az olvasót is: „A söntésben lógó plakátra, a lányra gondol, megpróbálja meztelenül maga elé képzelni, mialatt 'használja' a cigánylányt. Elindul hát most is; telihold van, a vályog-

putriktól puha árnyak moccannak felé az úton lassan, mint amikor mezítláb madarakon járunk.” (211.)

A szertartás szövegszervező elve a linearitás helyett a körkörös narráció, bizonyos fajta szekvenciális cselekményépítés, melynek filmszerű voltát az alkalmazott automatikus technika is megerősíti. A *kék ólomkatona* Andersent idéző mesenovellájában az irodalmi elődhöz viszonyítás még inkább kiemeli a hagyományos kompozíciós szabályszerűségeket negligálását, amely több elbeszélői szál egyidejű, párhuzamos futtatásában, a nem folyamatos narrációban és az automatikus technika alkalmazásában valósul meg. A *Mandragóra*, melynek egyik vonatkozása a „Pomádé király új ruhája” c. Andersen-mese újrafeldolgozására utal, egészében egy vágykieléses jellegű hallucináció megjelenítésének, s ennyiben a közvetlenül adott valóság — mely itt az időződő szabó magánya — elutasításának mondható. A vízió e műben teljesen felbontja a linearitás hagyományos tér-idő-cselekmény koordinátáit egy önelvű — csupán a hős vágyai számára létező — világ kedvéért. Az *M*, mely a kötet címadó novellája, Hajnóczy életművének talán legjelentősebb mérföldköve. Az író ebben a művében demonstrálja leginkább a hagyományos történetmondással kapcsolatokat — már a kezdeteknél is megjelenő — ellenérzésének önálló, komplex és teljes értékű világgá érését. Az *M*-ben tulajdonképpen a főhősnek a világ rendes, rációval megragadható és kézben tartható működésében bízó hite rendül meg alapjaiban. Az időhöz való emberi viszonyulás lehetetlenségének, a dolgok rendje fölötti diszponálás csődjének megfelelően a novella kompozíciós jegyei is a rendezetlenség, a káosz érzetét erősítik az olvasóban. A hős tudatának működéséhez — emlékek, hallucinációk felidézésével — kötődő narráció mindezek alapján csak diszkontinuos lehet (összhangban a cselekvéssorok töredékességével, ill. a több narratív szál egyidejű jelenlétével). Mind az irodalmi párhuzamok (Malcolm Lowry „Vulkán alatt” c. regényéhez, annak szerzőjéhez és az íróhoz, Hajnóczy Péterhez köthető jellemzők), mind a nem irodalmi források (újságidézetek) gyakori felhasználása egy sajátos — az imént említett diszkontinuitáshoz más oldalról csatlakozó, annak hatását hangsúlyozó — kollázstechnikában nyeri el megjelenési formáját. Megemlítendő még a novella körkörös szerkezete által is nyomatékosított belső időtlenség: a főhős hallucinációi, emlékidézései alatt az idő nemhogy nem halad, hanem — abszurd módon — a mutató egy perccel kevesebbet mutat a befejezésnél, mint a folyamat kezdeténél.

A legolvasottabb Hajnóczy-mű, az 1979-ben kiadott *A halál kilovagolt Perziából* c. kisregény az *M*-ben kimunkált úton halad tovább. Mivel itt is íróhős tudati működéseinek önmaga által történő nyomon követése a narratív szervezőelv, érthető a cselekmény (a történetmondás) diszkontinuitása. Az emlékek felidézésének intenzitása a jelen idő folyamatosságát a múltidő-síkkal szabja fel, míg a hallucinációk megjelenítésénél alkalmazott automatikus technika az elbeszélőnek saját tárgyához kapcsolódó kiszolgáltatott helyzetét hangsúlyozza. Úgy tűnik, a kisregény szövege szinte válogatás nélkül képes magába fogadni a 'külvilágból' érkező ingereket. Az irodalomból jött idézetek sora rögtön a kezdésnél kitágítja a regényteret Babits *Zsoltár férfihangra* c. költeménye részletének mottóként való szerepeltetésével, s ugyanígy hatnak a narrációba később beékelődő vendégszövegek is: Shakespeare *Hamletjének* befejező sorai, Kazinczy *Fogságom naplójának* egy bekezdése, Petőfi *Nemzeti dalának* ironikusan megidézett egy strófája, de H. von Kleist és Martinovics nevének pusztá említése is. Sajátos eklektikus hatást keltenek a szövegbe mon-

tácsolási eljárással beépített — szépirodalomtól idegen — források: slágertöredékek, újságrészletek, reklámok felidézése, magánlevelek; de egy cipőkanál szereplő cégfelirat, temetői táblácska szövege, papi beszéd részlete, egy vicc, valamint az Anticol nevű gyógyszer hatásmechanizmusának szakleírása is. A kisregény másik, posztmodern szövegképzéshez köthető vonása magához a mű születéséhez, önmagát írásához kapcsolódik. Az olvasó előtt végbemenő szövegképzés itt nem csupán kompozíciós játék, tétje van: csak az elkészült mű igazolhatja ugyanis az író-hős létét, csak ezen folyamat eredménye segítheti démonai legyőzésében, a szeretet megtalálásában. Az írás, a mű megalkotásának folyamata, az ahhoz kapcsolódó gondolatok tehát szerves részét alkotják a kisregény kompozíciós struktúrájának is. Csak egy példa a sok közül: „A férfi megpróbált valamit lejegyezni rémképeiből, amelyeket talán egy írásában felhasználhat.” (323.)

Megjegyzendő, hogy a főhős-írón kívül egy másik alak — a feleség — gondolatai is az írásra reagálnak: „Élned kell, írnod kell, ehhez pedig tiszta fejre van szükséged. Én ugyan egyetlen író sem ismertem, de nem tartom valószínűnek, hogy részegen remekműveket lehet írni.” (327.)

A *Jézus menyasszonya*, Hajnóczy Péter utolsó, 1981-ben kiadott kötete a novellák mellett két kisregényt tartalmaz. Három, lírai jellegű, szubjektív hangú elbeszélést nem számítva (*Temetés, Tengerészti szí hófehér díszegyenruhában, A pad*), a többi műben egyfajta teljes elidegenedettséggel, abszurd világ jelenik meg. Bár ez még önmagában a modernizmushoz is köthető lenne, úgy gondolom, hogy a művek nagyobb részében eme abszurd érzésvilágot a posztmodern kompozíciós jegyek szervezik új renddé. Több írásban felfedezhető a nyelvi közölhetőség dilemmája (mely itt az alkotó folyamat értelmének megkérdőjelezésében, az író-narrátor műből való kivonulásában nyilvánul meg), valamint az olvasót a művilágba bevonó szándék jelei. A *rakasolásban* a narrátor — az olvasó bevonásával — mintegy megelőlegezi a történetet, ugyanakkor jelzi a sztori érdektelenné válását is: „Csak kettejük kulcsaival lehetett kinyitni a trezort. Ám árulásra — diverzióra — is gondolt a Titkosszolgálat; természetesen ez az ezerszer ellenőrzött és tűzben helytállt őrnagyot, tábornokot is gyanúsította; de a Titkosszolgálat elsősorban arra gyanakodott — miként egy szervezet gondolkodni tud; különben, hagyjuk ezt —: a Titkosszolgálat árulja el majd magát a Titkosszolgálatot.” (382.) A 'stb.' szócska feltűnése a — korábban még meglévő — pontosságba vetett hit megrendülését jelzi, megkérdőjelezi az elbeszélhetőség kilátásait, ugyanakkor figyelmeztet a mindent elborító „szemantikai hulladék” veszélyére is: „A tábornok véres kis húscafatokra robbant. (Nem az ő segge méretére készítették ezt a kupakot, az őrnagy testhőmérsékletére állították be stb.)” (385.)

A *kecske c.* novellában a narrátor többes szám 1. személyű kiszólása mintegy az olvasó (ironikus) bevonását célozza: „... kapálás közben franciául társalogtak egymással, mivel a kapálás nehéz testi munkáját — mint tudjuk — csaknem semmivé változtatja a francia társalgás.” (390.) Az ábrázolás feleslegességének érzete fejeződik ki a „stb.” szócska többszöri előfordulásában is. Az *Ösztönző elem*ben a narrátor a könyvek értelmét (!) megkérdőjelező sztoriba az olvasót is bevonja (még egy konkrét mű — Knut Hamsun: Éhség — megidézésével is fokozza a groteszk hatást). A *latin betűkben* a narrátor a 'sztori' helyszínére vonatkozó — érdektelenséget tükröző — véleményét közli (kétszer is a novellában): „De hát hol is történt ez: Kisásziában, egy bejrúti kocsmában vagy Antiokheiában?” (399., ill. 400.)

Az *Alkalmi munka* és a *Kétezer* című írásokban szintén a történetmondás pontosságának lehetőségébe vetett hit megrendülése fejeződik ki a 'stb.' szócska szerepeltetésében. A *kopt nők* az olvasó bevonását először a többes szám 1. személyű narrációval, majd közvetlen megszólítással is érvényre juttatja: „Persze, persze, ha térdig ezüstben kérdeznéd: létezhetnének egyáltalán koptok?” (413.) (Természetesen ez esetben is — miként a többi ilyen jellegű példánál — felmerülhet, hogy itt valójában a narrátor önmegszólításáról van szó, ám úgy véljük, hogy az ilyen szövegek mindenkor bírnak — már csupán a grammatikai beidegződés, konvenció miatt is — egyféle művilágon kívülre ható, olvasót megszólító kommunikatív jelleggel is.)

A *Viktória* c. novellában a narrátor kétszer is 'kiszól' az olvasónak: „Sportoltam, aztán sok rumot ittam — olcsó volt! —, lóversenyre jártam...” (415.) „... Viki a legszegényebb és legromdább kurva volt Budapesten, ahol — ismétlem magam! — egyetlen kurvát sem tartottak nyilván a rendőrségen.” (415.)

Az *Embólia kisasszony* és *A pad* c. művekben az olvasó bevonása az egész narrációs folyamatra kiterjed (egy-egy szám 2. személyű elbeszélő). Az idézet az „Embólia kisasszony”-ból van: „De hirtelen, eleddig végig nem gondolt gondolatokat formálsz valami hideglelős, kerek egészsé, mint a levesestányérhoz hasonló koporsó.” (417.) Több műben is találkozhatunk az irodalmi idézetek valamilyen formájával: a *Temetés* kezdesénél egy mottónak használt Swedenborg-idézet, a *Tengerésziszt hófehér díszegyenruhában* c. novellában népdalrészlet, a *Galoppban* Ady Endre-versrészlet, míg a *Viktóriában* egy mottóként alkalmazott csasztuskatöredék található. A hagyományos, ún. 'kerek történetet' igénylő olvasói elvárás negligálásának fogható fel a *Galopp* és a *Nyikoláj a handzsárral* c. írások esetében a jól előkészített befejezés elmaradása (a poén elhagyása), a sztori ilyen szempontú lezáratlansága.

A posztmodern kompozíciós jegyek halmozott előfordulása miatt tüzetesebb tárgyalást igénylő három alkotás közül *A vese-szörp* az önmagára vonatkoztatottság talán legtisztább példája, ugyanis a címben szereplő tárgy — amely maga a téma — a való világban nem létezik (nem vonatkozik semmire a 'vese-szörp' szó), csupán a mű világában bír jelentéssel. További jellemzőként az elbeszélés megszakítottasága, s az abszurd művilágot jellemző groteszk 'játékok' említhetők: „De majd, amikor hullád bomlani kezd, szükségszerűen vízhez hasonló lé keletkezik. (De csak hasonló, de csak hasonló.)” (421.) A történetmondás pontosságának érdektelenné válását jelzi az alábbi részlet: „... ha a vese-szörpöt disznó, marha, vagy más élőlény veséjéből készítik, azonnal Kék Nárcisz, Rózsaalom etc. névvel ékesítik...” (419.) Az olvasó történetbe való bevonásának példái: „Vigyázzunk: a vese-szörp, mondjuk, tizenkilenc éves leány.” (419.) „Ezt te énekeled, egyáltalán neked jutott eszedbe, de úgy látszik — legalábbis előtted látszik úgy, hogy a roppant szemérmes vese-szörp költötte volna a kissé kedves, kissé bárgyú dalt.” (420.) Az élményvilág közvetlen megragadásának felvetése mellett megfogalmazódik a mű ábrázoló szerepének ellehetetlenülése is: „Valamit, ami élő, organikus, ábrázolni képtelenség. Tehát, hogy ennek ellenére kísértésbe esünk e felől a dolog felől, úgy vélem, ez a művészet.” (420.) Külső — nem szépirodalmi — források is beépülnek a műbe: egy obszcén dalocska, s a vécésnéni méltatlankodása.

A *parancs* a legkevésbé folyamatos narrációjú Hajnóczy-alkotás. A főhős tudatváltozásaihoz kötődő tudatfolyamos szerkesztési módból következik a diszkontinuitás, a különböző irodalmi és 'külső' források felhasználása pedig a montázs technika alkalmazásával valósul meg. A montázsolás nyersanyagául

szolgáló irodalmi és egyéb források széles skálán helyezkednek el a műben. Már mottóul is egy négyes idézetblokk szolgál, majd Seneca-részlet, latin nyelvű Dies irae, angol verssorok, vallásos szövegek, Radnóti Miklós-idézet, P. Szathmáry Károly rövid költeménye, a Marseillaise eredetiben és Versegly Ferenc korabeli átköltésében, a japán vakaköltő, Kino Curajuki két szerzeménye ékelődik a főhős gondolatai közé. Az irodalmi forrásoknál talán még fontosabb szerepet töltenek be a kertész-százados foglalkozásához kötődő vendégszövegek, melyek közül a legterjedelmesebb a — kisregény egészen végig-húzódó — geobotanikai leírás Dél-Amerikáról. Ezen kívül található a műben szótár-részlet, egy hosszabb Jean Louis Barrault-idézet, újságcikk, több képes ábra, történelmi korú oklevél-részlet, Casanova étlapja, slágerszövegek kottával, több levél, felirat és reklámszöveg. A Máté-evangélium egy részletének és egy példabeszédnek a szövegbe ékelődése mellett a legjelentősebbnek egy új Hajnóczy-mesének — mely „A GYÓZELEM” címet viseli — az ideiktatását tartom.

A kötetnek is címet adó *Jézus menyasszonya* kisregény, azon túl, hogy a bibliai Jézus és szeplőtelen anyja, Szűz Mária legendájának groteszk és perverz parafrázisa, szintén sok vendégszöveget tartalmaz. A lineáris történetmondást itt is emlékek és víziók teszik töredezetté. Az alapul szolgáló bibliai történet eltorzulása után már a tárgyak funkcióváltása is természetesnek hat (pl. a Blake-kötet mint csótányirtó eszköz), de ugyanígy veszünk tudomást az ember-preparálás szakfogásainak, valamint az emberi koponyagyűjtemény lakásdíszítő kellekként való feltüntetésének abszurd technicizmusáról. A szövegbe szervesen ékelődik még Cholnoky Jenő Afrika-könyvéből néhány kép leírása, Szaltikov-Scsedrin Gaavljov család c. regényének megemlítése, a revansista és valásos jelszavak, angol háborús nóta részlete (eredetiben), egzisztenciálfilozófiai töredék, reklám, gyermekbeszéd, valamint néhány eltorzított mondás és közmondás.

A *Hátrahagyott írások* címmel az író halála után kiadott — kötetben addig még nem megjelent — művek közül csupán három novella tartozik Hajnóczy azon — realista-dokumentarista — alkotói periódusába, amellyel itt nem foglalkozunk. A többséget kitevő, posztmodern formatulajdonságokat mutató művek első csoportjába azok az automatikus technikával alkotott írások tartoznak, melyek egyfelől egy önmagára vonatkoztatott, belső mágikus rendet, másfelől a narrátornak a mindenhatóságról — azaz a világ közvetlen megragadásáról — való lemondását demonstrálják (s annak a mű világába történő beolvadását tudatosítják). Ide tartoznak *A kavics*, a *Keringő*, *A kút*, *A tűz*, a *Gyűrűk*, *A sas* (Hornyánszky Gyulához szóló ajánlással) és *A kéz* (mellyel kapcsolatban megemlítendő még a többes szám 1. személyű elbeszélő, valamint a mű magárvonatkoztatottságának jeleként a médiával, a leképzés módjának magyarázatával foglalkozó narrátor, másfelől az előkészített befejezés — poén — elmaradása).

A *Da capo al fine* esetében a narráció folyamatosságát a főhős által írott levelek közlése szakítja meg. A *shiták*, mely a kiszolgáltatottság parabolájaként értelmezhető, az olvasó bevonását a többes szám 1. személyű narrátor megismételt szerepeltetésével éri el: „A dolog — amint mi is láttuk — roppant egyszerű.” A *nagymama beszáll* c. novellánál szintén a megszokott — egyes szám 3. személyű — narrációba beékelődő többes szám 1. személyű elbeszélő az olvasó bevonásának forrása. A *Meghalt a trikóm* esetében a válogatásnélküliség fogalomcsaládjába sorolható idézetek a fellelhető posztmodern jegyek.

Ennek fajtái: a kínai agyagkatonákról szóló újsághír (mint mottó), torzított reklámszöveg, slágertöredék és egy morbid vicc. A *Hairnél* a történet egyik vonatkozási pontja a címben is jelölt beatmusical. Az idézetknél Grazia Deledda szárd író nő sorainak kétszeri megismételtségére, valamint egy ugyanilyen sorsban részesülő politikai beszéd töredékére kell hivatkoznunk. Egyéb forrásként a szövegbe ékelte — egy leányarcot ábrázoló — két fénykép említendő; az olvasó bevonása is éppen e képek nézésére irányuló felhívás által valósul meg: „Nézzük meg mindkét fényképet, amelyet emlékül tőle elloptam.” (659.) A *Hoválettem* c. novellában vendégszöveget találunk A. France-tól, Huxley-től, Hume-től. Ezekon kívül egy slágertöredék és egy trágár versike is a narráció részévé válik. Az olvasó bevonásának kétféle változatával is találkozhatunk: „Hiúságból lőnénk önmagunkkal versenyezve...” (662.) „Miért ne vezethetnének az alábbi sorok az IGAZSÁGRA vezető úton, amelyen díszlépésben lépked kizárólag önmagát fürkésző suicid hajlamú lelked?” (662.) Az *elsőhegedűsnél* a szöveghez csatolt különös külső források említhetők: „egy gömb alakú színes újság” és „Ismeretlen szerző: Iszok egy deci unikumot, de nem lehet kapni c. tanulmánytöredéke”. (665.) Egy hosszabb anekdota is szerepel itt, mely a művészi erőfeszítés értelmét, a művészi tevékenységben levő örömet kérdőjelezi meg: „A karmester bólint, néhány taktus után lekopogja a zenekart. Az elsőhegedűshöz fordul: »Uram, van valami zavaró a játékában, de erre vonatkozóan több kérdést feltenni nem tudok. Segítsen kérem.« »Nem szeretek hegedülni« — mondotta az elsőhegedűs.” (667.)

A *Hátrahagyott írárok* gyűjteményét záró két dráma vizsgálata — úgy érezzük — az eddig prózára alkalmazott szempontok alapján nagyobb akadály nélkül lefolytatható, ugyanis a műnemváltás mindkét esetben csupán látszólagos: klasszikus drámai történés, konfliktusok híján itt tulajdonképpen a hős tudati kivételése következményeként megjelenő monológosorról van szó, azaz valójában monodramáról beszélhetünk. A *herceg* c. drámára a diszkontinuus monologizálás (előadásmód) a jellemző. A herceg töprengései közé ugyanis újabb és újabb idézetek ékelődnek: részletek Epiktétosz és Marcus Aurelius sztoikus filozófusoktól, költemény a bibliai Ábrahámról és Izsákról, ima, kórházi zárójelentés, egy újságcikk töredéke. A víziókhöz köthető kivetített, ill. a könyvoldalon illusztrációként szereplő források köre is tág: egy férfi s egy erdőrézlet képe, Ábrahám képmása, egy szentkép, egy palota részlete, egy lólap, egy indiai szoborrészlet, és végül egy lebegő orgonagyökér képe. Ezek a betétek kitágítják és ironikus távlattal ajándékozzák meg a hercegnek az ember és Úr viszonyáról, valamint a sztoikus filozófusok életértelmezéséről tépelődő gondolatait. Bár a Latinovits Zoltánnak ajánlott *Dinamit* c. dráma két szereplővel (egy férfi és a narrátor) indul, de mivel ők valójában egy személy. disputáló két felének értelmezendők — akik aztán a darab során eggyé is válnak —, e mű is monodramának minősül. A színpadról elhangzó — a közönséget is többször megszólító (!) — monológosorok az élet értelmét és a művészet lehetőségeit boncolgatják. Mivel azonban ez a művészettel kapcsolatos dilemma nem általánosságban, hanem a darab önnön megalkotásával összefüggésben merül fel, így a mű önmagára vonatkoztatottságának posztmodern tulajdonsága erre az esetre is érvényesnek tekinthető. Egy organikus szervezethez, élő reteteklevélhez mérhető mű írja itt önmagát, nem meglepő tehát, ha az élményvilág mind több komponensét szeretné hasznosítani: az ecuadori Halottak Napja szokásainak leírását, a hős tragikus ifjúkori emlékeit, Dowson és Kavafisz költeményeit, egy zsidó család történetét, a Marseillaise-t, a kritikusok

becsmérlését (az interpretáció fölöslegességének felvetése?), egy filozófiai szöveg-törödéket, M. Lowry Vulkán alatt c. regényében szereplő játszótéri feliratot (spanyol nyelven), kettő mesét (az egyiket egy gyermek rajzai által hitelesítve), valamint Hernádi Judit slágerének teljes szövegét befejezésül. A monológot ezen emlékek és víziók teszik töredékkéssé. A darab egésze — az organikus mű megalkotásának végső sikertelensége miatt — végül is az emberi s művészi lehetőségekbe vetett hit műbeni megrendülését hangsúlyozza.

A már felsoroltakhoz csatlakoztatva végül megemlítjük, hogy az egész élet-műre jellemző a kommunikációs válság tudatosítása (a függő beszéd gyakori alkalmazása, valamint a „szemantikai hordalék” ironikus értelmű szövegbe emelése által), ill. a fekete humor (abszurd humor) jelenléte is. Változások figyelhetők meg az író kifejezőmódjában: míg a fiatalkori művekre főként a szavak szigorú megválogatása — egyféle puritanizmus — jellemző, addig a későbbi alkotások felé haladva egyre több példát találunk a bőbeszédűségekre is (mindkét változatnál az említett szemantikai és kommunikációs válság léte képezi a háttérét).

Összegző kérdés: posztmodern író-e Hajnóczy Péter?

Hajnóczy Péter műveiben mindhárom általam megjelölt posztmodern tulajdonságcsoportra meglehetősen sok példát találtam. Megállapítható, hogy — bár e posztmodern felé mutató jegyek már első alkotásainál is jelen voltak — inkább az író későbbi műveit jellemzi jobban ez, a kompozíciós szabályok hiányához, a mű önmagára vonatkoztatottságához és az olvasó mint műalkotó tényező megjelenéséhez köthető kompozíciós módszer. Véleményemet, úgy vélem, abban az esetben is képviselhetem, ha a felsorolt példák közül egy-egy esetleg nem egyértelműen meggyőző: az összességében — számszerűleg — nagy mennyiségű elfogadható adat ugyanis mindenképpen az odatartozás mellett érvel; a példák legtöbbje egyetlen más kompozíciós 'rendszerbe' sem illeszthető, s ilyen nagyságrendű *együttes* előfordulásuk is leginkább a posztmodernizmusra vonatkoztatást valószínűsítheti. A kérdés teljes körű értékeléséhez azonban mindenképpen hozzátartozik annak felderítése, hogy milyen arányban szerepelnek e jegyek az életműben, ill. hogy milyen világszemléleti háttér áll e posztmodern kompozíciós mód mögött. Korábbi dolgozatom (1. a 2. jegyzetpontot) tanulsága szerint ugyanis Hajnóczy Péter gondolatvilága s formaalkotó eszköztára is jórészt még a modernizmusban gyökerezik. Ide köti művészetének alapjátémája, az ún. 'szocialista elidegenedés' jelenséggöre, de modernista jellegű az az eszmei-kulturális vonatkozásrendszer is, amit a magáénak érzett (ennek a történelmi hagyományokig vezethető szála az 1789-es forradalom alapeszméit jelöli meg, ill. 'felvállalt' őskének, Hajnóczy Józsefnek eme eszmerendszer védelmében elszenvedett mártíriumáig követhető). Századunk filozófiai irányzatai közül műveiben leginkább a francia egzisztencializmus hagyott nyomot, a horizontján felbukkanó legfontosabb történelmi dátum pedig: 1956. Mindezen világszemléleti fókuszpontoknak a hétköznapok szorítása, kicsisége között történő megmérettetése, a konkrét hazai valóság ütközéspontjai — valamint magánéletének (gyakran ugyancsak ide köthető) csalódásai, kudarcai szinte szükségszerűen torkolltak abba a válság- és kilátástalanságérzésbe, mely Hajnóczy írásainak legfőbb jellemzője. Az életmű — kortársain felülemelkedő — hitelét és értékét azonban az a magánélet nyűgjein felülemelkedni akaró és bíró művészi teljesítmény hozta meg, mely következetesen és megalkuvás nélkül vállalta a saját élet boldogtalansága mögött meghúzódó általános indítékok — társadalmunk funkciózavarainak — megnevezé-

sét. Ez, a főként a korai művekben fellelhető társadalomkritikai szándék és az ennek megfelelő realista-dokumentarista kifejezőmód azonban még meg lehetőségen távol volt a posztmodernizmustól. (Ugyanakkor az is igaz, hogy már e korai időszakban is több olyan jellemző található műveiben — automatizmus, mágikus-realista elemek —, amelyek túlmutatnak e korszak általános ismérvein.)

Az író művészi fejlődése aztán — tudati változásának, befelé fordulásának megfelelően — a második kötetétől kezdve mindinkább elpártolni látszott a világ közvetlen megragadhatóságának (ill. az arra való direkt ráhatásnak) az ideájától. Ilyenformán a posztmodern kompozíciós jegyek megsokasodása egy tematikailag-világképileg is nyomon követhető válság — a modernizmus eszmerendszerével való leszámolás — részeként eztán már folyamatosan megfigyelhető. Hajnóczynál a modern eszmerendszert két póluson tudjuk megragadni. Egyfelől a hagyományosan ideális polgári értékek (szabadság, egyenlőség, testvériség), másfelől a keresztény tradíció bizonyos vonatkozásainak (pl. szereteteszmény) vállalásában. (Megjegyzendő, hogy az utóbbi kezdettől fogva a beat-ellenkultúrához is kötődik, s ennél fogva némileg 'átszínezve' jelenik meg.) Mindezen pozitív értékszempontok aztán a művekben a szocialista társadalmi eszme (ez is a modern része!) felismert csődjéből következő társadalombírálat 'eszmei' háttereként realizálódnak.

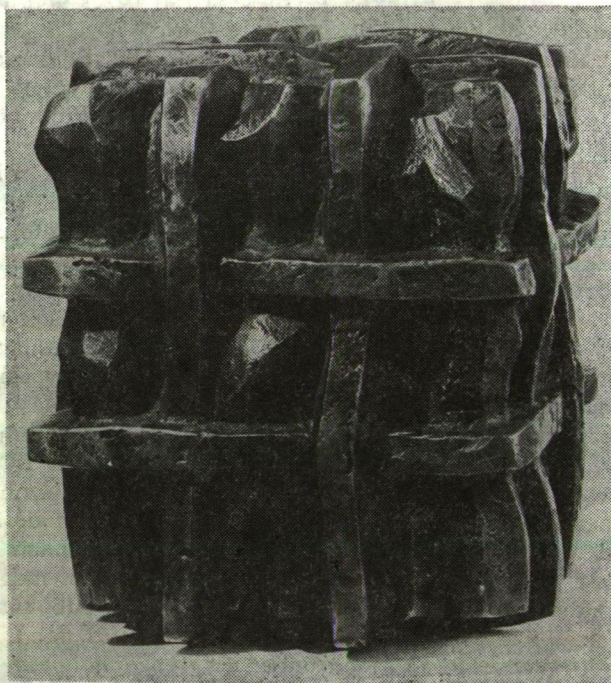
Az írói fejlődésrajz második fázisában viszont egyértelműen megragadható a polgári eszmerendszerrel, valamint a sajátosan felfogott keresztény szimbolikával való leszámolás-szakítás is. Ugyanakkor az ellenkultúra — főként a 68-as vereség utáni — szélsőséges változatainak (katasztrófizmus, anarchizmus, terrorizmus) felszínre kerülése is regisztrálható. A posztmodern jegyek felszaporodása, majd túlsúlyba kerülése aztán ezzel a műbeni szemléleti változással mutat szoros korrelációt.

A dolgozatban bizonyítani szándékozott posztmodern jelenlét tehát ebben a történeti és poétikai környezetben értelmezendő. A felvetett kérdésre válaszolva: az írói életműben fellelhető — posztmodernről különböző, sőt annak bizonyos pontokon ellent is mondó — egyéb jellemzők nem teszik lehetővé, hogy Hajnóczy Pétert kizárólagosan posztmodern alkotónak minősítsük. Eme megállapítás természetesen nem mond ellent a korábbi megfigyelésnek, mely szerint az író művészetében egyértelműen nyomon követhető a tematikai és kompozíciós eszközöknek egy korábbi állapotból a posztmodern felé irányulása. Ez az öntörvényű — saját alapokról, konkrét külső hatás vagy ösztönzés nélküli — fejlődés (a dolgozatban említett külső vonatkozások mind a modernizmus részei!),⁴ véleményem szerint, példa nélkül álló fiatalabb prózairodalmunkban. E megfigyelés történeti tanulsága, hogy Hajnóczy Péter művészetének posztmodernhez kapcsolódása egy írónemzedék fejlődési lehetőségeinek rajzolja ki a végpontját. A hatvanas—hetvenes évek fordulóján a sematizmusba fulladó „szoc. realizmus” ellenében a szubjektumra figyelő, az egyén társadalmi kapcsolatainak ellentmondásosságát felvető, a „lézengő” hős preferálásával jellemezhető fiatal prózaírók által megkezdett fejlődési sor, úgy gondolom, írónknál tetőzik. Hajnóczynál ugyanis e tematikai bázis végletekig vitt elmélyítése során lényeges világszemléleti változások is megfogalmazódtak. Neki sikerült elkerülnie a pályatársak által elkövetett hibákat (túlzott szubjektívizmus, lirizálódás, lektúrízú cselekménybonyolítás stb.), s öntörvényű alkotópályája során eme — tulajdonképpen végig *egyhangzású!* — tematikában olyan szemléleti változásokat, s ehhez adekvát kompozíciós eszköztárat volt képes tudatosítani, melynek közeli párhuzama a posztmodern művészetben található.

JEGYZETEK

A Hajnóczy-idézeteknél zárójelben közölt oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak: *Hajnóczy Péter művei* (szerk. Ács Margit és Mátyás Lívია), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

1. Mészáros Sándor: A szenvedés formái, Hajnóczy Péter prózája. In: *Alföld*, 1988/10. (54—61.)
2. Megjegyzendő, hogy szerző megelőző dolgozatában Hajnóczyval kapcsolatosan még szintén a neoavantgárd terminus merül fel: Szerdahelyi Zoltán: *Hajnóczy Péter* (Műértelmezés és fejlődésrajz). Egyetemi doktori értekezés, Szeged, 1988. Kézirat. Eddig csupán Balassa Péter vetette fel írónk esetében a posztmodern fogalom alkalmazhatóságát. Ő Hajnóczy Péter művészetét — igaz, vizsgálat vagy bizonyítás mellőzésével — nem tartja ezen áramlathoz sorolhatónak: „... 'klasszikus' modernnek számít továbbra is, a posztmodernitás árnyéka nélkül Ottlik, Mándy, Nádas, Lengyel Péter, Hajnóczy.” (?) *Körkérdés a posztmodernről*. In: *Medvetánc*, 1987/2. sz. 242. p.
3. E tanulmány az azonos című akadémiai pályamunka második részének rövidített és némileg átdolgozott változata. Az értekezés summázata előadásra került „A műértelmezés helye az irodalomtudományban” címmel 1989. szept. 20—22. között Szegeden megrendezett konferencián. A hivatkozott rész — mely tulajdonképpen e dolgozat első fele — megjelent a konferencia anyagát tartalmazó kötetben „Posztmodern kompozíciós jegyek mint egy lehetséges csoportosításkísérlet összetevői” címmel. *Studia Poetica*, Szeged, 1990 (szerk. Bernáth Árpád).
4. Kivétel talán Malcolm Lowry, kit a posztmodern egyik előfutáraként is említnek (s a már idézett ellenkulturális vonatkozásrendszer).

JECZA PÉTER: EGYBEKAPCSOLÓDÁS

Sándor Iván: A föld alá vitt tények üzenete

Elérkezett volna hát Sándor Iván (s véle a mi nemzedékünk) is az Összegyűjtött Művek küszöbére? A méltóságteljes kötet könnyen ilyesmit juttathatna az ember eszébe, kivált, ha a (szokás szerint süket) „fület” olvassa, ahogyan „joggal avatja Sándor Ivánt a történelemmel, a nemzeti sorssal, a századvég kérdéseivel szembenézõ, kiemelkedõ író-gondolkodóvá”. De belelapozva a vastag kötet sűrûn szedett nagy oldalaiba, hamar kiderül, hogy (szerencsére, még) másról van szó. A kötet ugyanis, bár valamiképpen összegez, egyáltalában nem zár le semmit. Ellenkezõleg, ablakot nyit, tájékoztat, s mutatja az utat Sándor Iván soron következõ könyve, a *Vízkeresztõl Karácsonyig* felé, a Nyolcvankilences esztendõ hónapról hónapra feljegyzett *Forrás*-naplójához. A vasos könyv mintegy elõkészíti a vékonyat; ahogyan az életben is esztendõk vasos kötegei készítették elõ azt az egyetlenegyet. A kötet egészébõl mindenekelõtt az derül ki, hogy miért éppen Sándor Iván írta meg, miért éppen neki kellett megírnia az ezerkilencszáznolcvankilences esztendõ krónikáját. És ez voltaképpen elég is lenne méltatásul, hisz az az esztendõ valamiképpen csodálatos volt, és Sándor Iván hûséges krónikásának bizonyult. De hát a recenzióknak szép sorjában kell haladni, a műfaj szabályai szerint.

Két negyvennyolcas esszével kezdõdik a vastag könyv, az egyik Csutak Kálmán honvéd alezredestõl, a másik Vukovics Sebõrõl, Kossuth igazságügy-miniszterérõl szól. Egy kis számmágiával csábító lenne a nyolcvankilences esztendõt 1848 és 1849 két utolsó számjegyébõl összerakni; ám számmágia nélkül is nyilvánvaló, hogy a szabadságharc máig meghatározza történelmünket, s kiváltképp a közelmúlt elemzéséhez aligha található alkalmasabb kiindulópont. Ahogyan például Csutak magyarokat és románokat megbékíteni kívánó igyekezetét megghiúsítja a szûklátókörûség és a hazafiúsággal takaródzó önzés; ahogyan Vukovics Sebõ pártatlan emlékezéseibõl kiderül, hogy „a harc tábornokai mindent megtettek a nemzetért, de együtt kevesebbek voltak, mint külön-külön”. De a változatlan aktualitáson túl még valami másért is okkal-joggal kerül a két régi memoáriró bemutatása a kötet elejére. Magatartásukkal és példájukkal ugyanis kérdések hosszú sorát inspirálják, kérdéseket, amelyek aztán makacsul ott bújkálnak az egész könyvben, kimondatlanul is jól hallhatóan: „Miközben az események már másfelé tartanak, mint amilyen irányt a történelem feltárt tapasztalatai ajánlanának, mi lehet a sorsa annak, akit a megváltozott helyzetben is változatlan õntudat vezet? Megbarátkozik a gondolattal, hogy a történelem menetének lényege éppen a nyers értelemellenesség? Az önkorrekción mindenkori lehetetlensége? Felismeri, hogy

a gondolkodó szellem törekvése, amivel az összetartozó, oksági láncot alkotó jelenségeket folyamatosságában látja, csak erkölcsi igyekezet, mert miközben az összegezett múltat a megértés gesztusával szilárdra próbálja szervezni, az máris elporlad? Megérthető-e hát egyáltalán, ami történt, vagy hiábavaló lesz a makacs küzdelemmel felidézett múlt tanulságainak összegezése? Nem az individuum elkeseredett és magányos erkölcsé küzd-e csak itt az áttekintésért a történelem nagy győztes erkölcstelenségével szemben? Egyáltalán: mi éli túl az eseményeket, mi határozza meg a nemzetszemléletet, az iskolai tananyagot, mit intézményesít, takar el vagy tár fel egy korszak abból, ami végbement? Milyen az utódok megközelítése? Ónámító? Szembenéző?...” Meglehet persze, hogy Csutak és Vukovics kérdéseit általában korhoz kötötten kell érteni; ám. az kétségtelen, hogy a kötet írásait eleitől végig a szembenézés erkölcsé hatja át.

Mindjárt a következő hosszú írás, *A vizsgálat iratai* szépen mutatja, hogy miként kell érteni ezt a szembenézését. A kis könyv 1976 nyarán jelent meg először; az író 1973-ban kezdte el kutatni Tiszaeszláron a híres per körülményeit. „Ha visszagondolok első tiszaezlári utamra — írja 1983-ban, az új kiadás előkészítése közben —, ma már mosolyognom kell a gyanútlanágomon. Levéllel jeleztem jó előre az érkezésemet. Úgy gondoltam, a legjobb, ha a levelet a művelődési ház igazgatójának címezem. Nem tudtam, hogy akkor még nem volt művelődési ház Tiszaeszláron. A levél az iskolaigazgatóhoz került, aki nem sokkal később, valamilyen méltatlan cselekedet miatt, el is távozott a községből. A helyi autóbuszjáratral érkeztem, sokáig várokotam az iskola tanári szobájában, végre Szakolczai Lászlóra, a fiatal, készséges tanítóra bíztak. Induljunk . . . , de merre?”

Ez a gyanútlanág, majd ez az „induljunk . . . , de merre?” mennyire ismerős, mennyire közös tulajdonsága és máig visszatérő élménye egy nemzedéknek, amely . . . , de hagyjuk az önsajnálkozást, mérhetetlenül fontosabb dologról van szó. A gyanútlanág és az „induljunk . . . , de merre” ugyanis feltétele a szembenézésnek. Mert a „merre” hangulatával elindulva, azaz az útkeresés elfogulatlanágával a szívünkben remélhető csak, hogy végül kilátóra jutunk, ahonnt addig ismeretlen szemszögből tekinthető át egy mégoly jól ismert vagy ismerni vélt vidék. Valószínűleg éppen így, ezzel a töprengő gyanútlanággal a szívében, sikerülhetett Sándor Ivánnak valami lényeges újat mondania a nagy perről még Eötvös Károly és Krúdy Gyula után is, valószínűleg épp ezért nem kellett (eleve reménytelen) versenyre kelnie velük, valószínűleg ezért is lelhetett rá az általuk példásan feltárt terepen a saját ösvényére. Mert *A vizsgálat irataiban* nem egyszerűen arról van szó, hogy az azóta átélt iszonyat fényében másként látszik és más dimenzióba kerül az a régi história és az antiszemizmus egész hosszú története. Erről is szól természetesen Sándor Iván, sőt részben tán épp ennek az elmondása végett fogott bele a nagy föladatba. Csakhogy mifelénk a múlt — véli — nem egyszerűen azért „befejezetlen”, mert szükségképpen föl-fölnyitja és előre soha nem láthatóan újraírja a folytonos múlttá váló jövő. Nálunk valahogy nem engedik „befejeződni” a múltat; állandóan és makacsul a jelenre erőltetnek idejétmúlt és halott hatalmi konstrukciókat. És bár „a történelem nem kopírozta le önmagát”, nincsenek „sorsszerű” ismétlődések, „de a társadalmi szerkezet, a hatalmi modellt teremthet ismerős szituációkat, és az Európa keleti részén kialakult soknemzetiségű államok uralmi gépezetének bonyolult elnyomó szisztémája

létrehozta a XX. században is a rokon helyzetet." Innen, ebből a fölismerésből kiindulva lát neki Sándor Iván felgombolyítani Tiszaeszlár gubancát.

De tudja jól, hogy az általános felismerések próbája a konkrét és kézzelfogható részletekben rejlik. Két jól követhető szál mentén fejté tehát fel a ravasz elnyomási hierarchiákkal dolgozó hatalmi és társadalmi „szerkezetet”. Az egyik szál Eötvös Károly híres könyvének, védői munkájának, egyéniségének az elemzése. A másik a mai Tiszaeszlár kollektív emlékezetének a megszondázása. A két szál összefonásával mutatja aztán be azt a sokféleképpen „tudatzavaros” terepet, ahol eleven kompromisszumok helyett többnyire álmegeoldások és elhallgatások teremtenek holmi látszatstabilitást, amit aztán szabályos időnként megrázkódtatnak-lerontanak a kibeszéletlenül és megoldatlanul felhalmozódott feszültségek robbanásai. És ezek első áldozatai szinte törvényszerűen a bűnbak gyanánt odavetett vallási, etnikai, politikai kisebbségek. Ez a Kelet-Közép-Európában kifejlődött „modell” Tiszaeszlár háttérének működését mutatja be Sándor Iván. A modell kontrolljaként azonban előbb kitekint Nyugatra és Keletre: „Ezekben az években az antiszemitizmus megnyilvánulási formái, módszerei háromféleképpen jelentkeztek Európában. A két szélsőség a nyugati és a cári módszer. Az előbbi nemzeti polgárságába a zsidóságot befogadta, vele demokratikus keretek között gazdasági küzdelmet vívott; az utóbbi a középkori véres terrort alkalmazta: 1881—82-ben 150 pogrom zajlott le Oroszországban, ezeken a nyílt utcán, házaikban tizezrével gyilkolták le a védteleneket.” Külön speciális kontrollként kínálkozik a Dreyfus-per; Sándor Iván rá is mutat a különbségre: „Ott — idézi újból Eötvöst — nem elégszenek meg Dreyfus fölmentésével. Ott most bíró elé állítják azokat is, kik az ártatlan ember elítélésének okai és okozói voltak. Ott tehát kutatják az indokokat, melyek a bűnösöket elhatározásukra bírták.” Ezeket az indokokat tárja fel és keresi mármint nálunk Sándor Iván, ezeket foglalja össze egy jellegzetes „kelet-közép-európai” „fejlődésmodellbe”. Érthető, hogy később akkora lelkesedéssel fogja majd fogadni Szűcs Jenő congeniális vázlatát. Európa három történeti régiójáról.

Ez azonban későbbi történet; maradjunk még egy kicsit *A vizsgálat iratainál*. Nem elég ugyanis arra figyelmeztetni, hogy ez a könyv mennyire segítette Tiszaeszlár és általában az antiszemitizmus tisztábban látását, milyen találóan integrálta a kérdést a bűnbakul fölhasznált kisebbségek problematikájába általában. A szerző gyűjteményes kötetét ismertető recenzióknak föl kell figyelnie arra is, hogy *A vizsgálat irataiban* kiküzdött módszer és szemlélet milyen erősen meg fogja határozni a későbbi esszéket. Sándor Iván a hetvenes években még tartó szociografikus föllendülés és az újabb strukturalista pezsgés légkörében szert tett valami olyasféle írói látásra, amely a részleteket mindig az egészben (vagy olykor egyenesen az „EGÉSZ”-ben) nézi, és ami fontosabb: a valóság zavaróan sokszínű jelenséghalmazában észre tudja venni a lényegét. Talán azért is vonzódik annyira Németh Lászlóhoz és Bibó Istvánhoz, mert ők, ki-ki a maga módján, időnként tán túlsúllyal egyik vagy másik oldalra, mesterei voltak a realista és lényeglátó gondolkozásnak, a konkrét részleteket és az elvont fogalmakat harmóniává szövő elemzésnek. De hagyjuk; az efféle vonzások és választások mérhetetlenül bonyolultabbak annál, semminthogy beleférnének a recenzió szükségképpen szerény kereteibe. Inkább tán azt említsük még meg, hogy amiképpen itt Eötvös könyvét idézvetovábbgondolva építi fel írását Sándor Iván, úgy fog később is gyakorta egy-

egy alkalmasan kiválasztott könyv vagy tanulmány nyomában elindulni egy-egy kérdés körüljárására, végiggondolására, újragondolására.

A föld alá vitt tények üzenetében például Csoóri Sándor *Magyar Apokalipszis*éből indul ki, s ezt külön szakaszcímmel is kiemeli: „Egy esszé nyomában”. Hogyan lehetséges, kérdezi Csoórral, hogy a magyar közvélemény oly kevésbé reagált a Don-kanyar szörnyű katasztrófájára, hogyan tudta a hatalom oly mélységesen elhallgatni a pusztulást, hogy még a legtisztábban látók és legfelelősebben gondolkozók is legföljebb holmi általánosságokat tudhattak róla? „Mi kell ahhoz, hogy egy kirobbanó válság, nemzetsorsot is meghatározó tragédia elfogadható legyen, mindvégig »nem tudott« maradhasson?” Fel lehet persze sorolni a „mi kell”-eket, felsorolja Sándor Iván is, az információzárlattól a legjobbak érzék- és értékvesztéséig, a helyzetmegítélési képesség hiányáig. De Csoóri nyomán ő sem elégszik meg az általánosan ismert magyarázótényezők felsorolásával. Tudja, hogy mélyebben kell keresni a magyarázatot. Ezért is csatolja a Don-kanyari pusztulás ügyéhez a lillafüredi tanácskozás és a szárszói találkozó elemzését, ezért firtatja, hogy (főképp Szárszó) „mit adott hozzá a háborús veszélyhelyzet tisztábban látásához”. Az elemzés eredménye szomorú, még Szárszó esetében is. Mert „miközben a jelenlévők célja éppen a lényeg kimondása, mégsem az neveződik meg, ami a legfontosabb, s a jobbak határozott és cselekvő szándékú összefogását végül is a fontos, ám akkor éppen mégis másod-harmadrendű kérdések feletti nézetkülönbségek akadályozzák meg.” „Arról, ami a Don-kanyarban történt, senki nem beszélt, gondolható tehát, hogy még akkor, fél évvel a katasztrófa után sem tudott róla senki. A helyzetmegítélés zavarában Németh maga is úgy látta, hogy a »magyarság ennek a háborúnak a végét sokkal jobb kondícióban érte meg, mint az első világháborúét. Háborús veszteségei kisebbek, jóléte nagyobb, ideológiája kész.«”

Am az illúziók, a félreismerések, a tudatzavar tengerében is akadtak szigetei a reális helyzet felismerésének; Sándor Iván az esszé centrális fejezetében ismerteti a *Magyar Csillag* 1943 novemberétől 1944 márciusáig közzétett vitacikk-sorozatát a nemzeti önismeretről, s hangsúlyozza, hogy itt végre szembenéztek a valósággal. „Miért, mit mondanak ezek az írások? Bekezdésnyi sokfelé irányuló kísérletek. De a kifutásuk határozott irányú.” Kimondott végre tisztán: rossz felé megyünk. Sándor Iván külön kiemeli az 1944 március 15-én megjelent utolsó számot, Ilyés zárószavait és Radnóti Miklós még életében megjelent utolsó versét. „Hosszú ideig, szinte percenként számba kell még vennünk hibáinkat — üzeni az egyik költő, miközben a másik Kolumbuszával utoljára lép a versírók földjére, a nyomtatott papírra: *Tévedne Rodrigo? Lehet... S szűk lesz a torka. / De hát a fűcsomók nem földközelt mutatnak?...*” Ki tudhatta akkor, hogy oly messze még a Föld?

Sára Sándornak a Don-kanyari katasztrófát átvilágító óriásfilmjét és a *Magyar Csillag* önismereti sorozatát összevillantva vet fényt Sándor Iván a Don-kanyari tragédiát burkoló hallgatásra, mint egyik tünetére ama módszeresen előkészített, történelmileg megalapozott nemzeti önismerethiánynak, amelyről a *Magyar Csillag* írói próbáltak beszélni. „A taktikázó, a Hitler melletti háborúba egyre mélyebbre csúszó vezetés végül is el tudta érni, hogy az értelmiség jobbainak egymással áldatlan vitákba keveredő csoportjai és a tájékoztatlan közvélemény számára egyaránt — különbözőképpen ugyan, de — távol maradt mindaz, ami a fronton történt.” Aztán más okokból, de lényegé-

ben ugyanúgy folytatódott az elhallgatás, míg Sára és Csoóri *Krónikája* át nem törte a több évtizedes csöndet, s föl nem nyitotta újra a nemzeti önismeret előtt a kaput. Ez magyarázza a film erős visszhangját: „kiemelte az elmeszesedett témák, a kényszerképzetek, a feledés valóságos és manipulált rétegei alól az IDŐ EGY DARABJÁT”. S ezzel, hangsúlyozza Sándor Iván, „arra ösztönöz, hogy folytassuk”.

Folytatja is, de ez a „folytatás” inkább valami szellemi találkozásképe, hiszen a maga eszközeivel hasonlót csinált már eddig is, *A vizsgálat irataiban*, vagy például az 1980-as Bronowski-esszéjében, *A múlt megvilágítatlan jeleneteiben*. „Vannak idők — indítja az utóbbi esszét —, amikor a legfontosabb korkérdések és a rájuk adott válaszok között kedvező, vannak, amikor kedvezőtlen az arány.” Mindig is elsősorban ezen az arányon igyekezett javítani, esszéistaként és regényíróként egyaránt. Mindig is ezért kutatta a „befejezetlen múlt” hallgatástörmeléke alá temetett időt, ezért kereste a szembenézés lehetőségét és változatait. Ezzel a szembenéző szándékkal rezonáltak a *Krónika* döbbenetes monológjai. „Nagyítsuk ki e pergő szalagok legfontosabb emberi, történelmi erőmozgásaira utaló kockákat”, írja az élmény első lelkesedésében Sándor Iván. Tán maga se gondolta akkor, hogy a szembenézés saját változatát fogalmazta meg.

Ilyen kinagyításként fogható fel például az 52-es esztendő lidércnyomásos légkörét bemutató *Sűrű erdő*, ahogyan Sándor Iván a katonaságnál elsenvedett élményeit és küzdelmeit bemutatja, el egészen a Sztalin halála körül felgomylogó bizonytalan, ám meghatározó változásokig. Afféle elő-*Vízkeresztől Szilveszterig*ként is felfogható ez az emlékek rajzásából kinagyított esszé; az az írás fog majd ugyanilyen személyes intenzitással rögzíteni (egy immár sokkal gyorsabban változó) korhangulatot. A vérbeli fotósok tán elsősorban a meglátás és a kinagyítás harmonizáltatásával, e két művelet egymást kiegészítő és erősítő alkalmazásával érik el reveláló és meggyőző effektusaikat; ha ez csakugyan így van, úgy Sándor Iván vérbeli „fotós”. És tán Csoóri Sándor genuin vonzódása a fotóhoz szintén nem véletlen. Mindenesetre leginkább tán ők ketten, ha persze más-más és csalhatatlanul egyéni eszközökkel is, képviselik a mai magyar esszében azt a „lényeglátó realizmust”, illetve azt a „realista lényeglátást” (Csoóri Sándor az előbbi inkább, Sándor Iván az utóbbi), amelyet... de hagyjuk a nagy példákat, a recenzens dolga a beszámolás, hagyjuk az esszéírókra a meglátás és a kinagyítás művészetét.

Mindenesetre a jelen kötet jó egyharmadát Németh László gondolatvilágának a tárgyalása foglalja el, és ez csak egyik fele, lapszám tekintetében tán nem is nagyobbik fele Sándor Iván Németh Lászlóval foglalkozó írásainak. Jelen recenzens is, mások is elmondták már, mivel — s mennyire! — gazdagította Sándor Iván Németh László megismerését (és elismerését); elismételni itt se hely, se idő (se kedv). Inkább megint hadd szóljak valamit a személyes találkozás jeleiről.

Nem elsősorban ama bizonyára meghatározó találkozásra gondolok, amikor *A vizsgálat irataiból* készült dráma bemutatóján az izguló ifjú szerző és a tapasztalt színműíró kezét szorítottak. Sokkal inkább a látás valamiféle konvergenciájára. Ahogyan például a magyarság és általában Közép-Kelet-Európa negyvennyolc és kiváltképp hatvanhét utáni történelmét megítélik, helyesebben elítélik, összhangban Bibó híres elemzésével, amihez Sándor Iván joggal teszi hozzá Jászi Oszkár pontosan rímelő sorait. A zsákutcás történe-

lem, az eltorzult alkatok, a rövid nekilendülésekkel tarkított növekvő elmaradás, a nemzedékeként makacsul újraszerveződő kontraszelekció a jólismert kulcsszavai ennek a történelemszemléletnek. Jászi, Németh, Bibó — mindhároman Ady nyomán — ennek a zsákutcás helyzetnek elsősorban a kilátástalanságát hangsúlyozták; Sándor Iván ellenben (és ebben is leginkább tán Némethhez hasonlíthatóan) meglátja *magában a helyzetben* a kiemelkedés esélyeit. „Németh — írja — akkor lépett fel, amikor a Monarchia szétesésével a nemzet évszázados keretei is szétestek. Annak a fél évszázadnak, ami ezt megelőzte, legsajátosabb vonása a beszorulás a hatvanhéttel létrehozott konstrukcióba. Ami Európában *így* más nemzettel nem történt meg. A Monarchián belül nyert második hely előnyei—hátrányai *így* nem tartották egyensúlyban egyetlen európai ország sorsát sem. Felülről bezárták a konstrukciót, középről az újonnan szerveződő polgárság és alulról a legprogresszívebb erők nyitni próbáltak ugyan, de mivel a nemzeti érdek és a szabadság sajátos ellentétbe kerülésével hol az egyikre, hol a másokra kerülhetett a hangsúly, létrejött egy olyan kiegyenlítődség, amelyben a máshol *nem* érvényesülő csapdahelyzet nem csak önmaga zártágát teremtette meg, de a szellemi erők radikalizálódása, a szociális mozgolódás, a nemzeti kérdés megoldására születő ajánlatok a szituáció megváltozásának esélyeit is napirenden tartották. A konstrukciót előnyei csatolták ahhoz az önmagát fenntartani már nem képes államalakzathoz-szövetséghez, amelytől a megszabadulás (s ez megint sajátos volt) végül is a magyar nemzet legnagyobb, egyedülálló veszteségeit hozta. Ami azután huszonöt évvel később, a fasiszta Németország bukásával kísértetiesen (?), szükségszerűen megismétlődött.” Jelen recenzió tán inkább a „szükségszerűen” után tenné a kérdőjelet, hisz kísértetiességben nem volt (ma sincs) hiány. De nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy Sándor Iván magánál Némethnél világosabban (mert a legutóbbi történelemtudományi elemzések birtokában) vázolja azt a történeti helyzetet, illetve inkább *helyzetsszemléletet*, amely háttere és részben forrása volt Németh intenzív „szereptudatának”. „Így lesz a korrallal együtt haladó életmű a Németh Lászlóé. Csupa hármas út, amin minduntalan egy korszak kétfelől kínálkozó ajánlatait tolja félre, hogy a magát választghassa; bolyongás ez a zsákutcák elkerüléséért, beszorulás a nemzettel együtt a csapdádba; a sajátos nemzeti-társadalmi egyensúlyzavar érzékelése, és művészi egyensúlykeresés egyszerre. Kulcsszava ezért a *másság*. Ebből jön programja: ellenerő a rossz, a hanyatlást csak erősítő ajánlatokkal szemben. Átélni a válságot, fölébe kerülni, ehhez kérdezni, felelni. Ami mindig többesélyes: lehet jól kérdezni és jól felelni; jól kérdezni és tévesen felelni; lehet rosszul kérdezni.” Németh életművében, mint minden nagy gondolkozóéban s művészében, az első lehetőség dominál, de persze óhatatlanul megjelenik a másik kettő is; a *Tanú*-korszakot — a vásárhelyi és a sajkódi *Megmentett gondolatok*kal együtt — teljességben az első esély realizálódásaként elemzi Sándor Iván, a *Magyarság és Európától a Kisebbségbenig*, illetve Szárszöig terjedő időben pedig rámutat a második (olykor egyenesen domináló) megjelenésére. Talál (ritka) példát a harmadikra is, és mindig híven regisztrálja a későbbi hibaelismerés és önkorrekció momentumait. Méltatlanul durva egyszerűsítésben azt is mondhatni, hogy éppen ezeknek az esélyeknek a kommentálásából, értékeléséből, elemzéséből áll *A Németh László-pör*.

Ami mármost a pört illeti, ez föltétlenül igaz, és Sándor Iván meggyőzően

vezeti éppen erre vissza máig tartó aktualitását. De hátha Németh László másságaiban rejtőzködik még egy negyedik esély is: a nem kérdezni. Illetve úgy kérdezni, hogy az ember eleve tudja: nincsen válasz. Se jó, se rossz.

Sándor Iván Németh Lászlója azonban mindenestül a nagy Űtkereső. „Szereptudata” szinte kötelezi, hogy keresse a lehetőséget a „csapdahelyzet”-ből való kitörésre, annál is inkább, mert — emlékezzünk rá — ezt a „szereptudatot” magát is jórészt a „csapdahelyzet” indukálta. „Ha pedig egyik irányból sem várhat megoldásokat? Úgy érzi, hogy meg kell tenni a lépést. »Ideje, hogy a század, mely tudományban és művészetben már-már kibontakozott, a politikai eszmék megnemesítésére vesse rá magát... *Új politikára* van szükség.« »Ideje már«, ezt azzal a nyugalommal mondja, mint aki reggel felkel, kipillant, szemrevételezi a természetet, fejében napjára szóló terveit, ideje már elkezdeni, tollat, kapát, szerszámot fogni.” A jellemzés pontos és találó, bensőségesen találó, hisz ugyanezt az „Ideje már” életérzést érzi az ember Sándor Iván korértelmező, korszakot változtatni akaró írásaiban. „De a szellem emberének ez a (ne féljünk a frivol szótól) lezsersége ne tévesszen meg. A könnyedség mögöttes látszólagos, az elhatározás igazi lököereje a benne, eszméiben kohéziós magot szolgáltatató heroizmus.” Bevalljuk vagy se, leginkább tán épp ez a „frivol heroizmus” volt a nyolcvanas években sok színben kikristályosodó ellenzéki gondolkozás közös szellemi háttere. S ha ezt valaki olyan mélyen megérezte, mint Sándor Iván, szükségképpen kellett eljutnia Németh Lászlóig. De *mutatis mutandis* Csoóri Sándor, Konrád György, Eörsi István vagy Esterházy Péter is ugyanezzel az „Ideje már” természetességgel keresi a kiutat a nyolcvanas években szemmel láthatóan újból egyszerre bezáruló és repedezni kezdő csapdahelyzetből, s nyomukban vagy velük egy egész nemzedék; meglehet, éppen ez a *Leperegnek a nyolcvanas évek háttere*. De maradjunk még egy kicsit *A Németh László-pörnél*.

Nem lehet ugyanis ebből az „Ideje már” Németh Lászlóból megérteni az egész életművet, és ezt Sándor Iván is nagyon jól tudja, különben hogyan is értékelhetné Németh összes drámájából épp a *Galileit* legtöbbre? A *Galilei* ugyanis „egyfajta” (hadd használom itt Márai kedvenc szavát, ugyanis lehet másfajta is) ellenpólusa az „Ideje már” életérzésnek. E tekintetben az *Iszony* testvére, pontosabban az *Iszony* második, vásárhelyi részének a testvére. Nem is annyira azért, mert Galilei és Kárász Nelli a nóta végén ugyanazzal a nyugodt, már-már derűs sztoicizmussal tekint saját szerepére. Inkább tán az a fontos, hogy mind a két műben hasonló dinamizmus vezeti el a hőst a megnyugváshoz vagy ami itt ugyanaz: a tisztánlátáshoz. Mindkét esetben mintha azt akarná bemutatni Németh László, hogy a csapdából való kitörés érdekében vállalt és részben épp a csapda által indukált szerep végeredményben a csapdát erősíti (*Galilei*), vagy valamilyen új csapdahelyzetet teremt (*Iszony*). Azért kell óvatosan és feltételesen fogalmazni, mert egyáltalában nem biztos, hogy az író csakugyan ezt *akarja* bemutatni; meglehet, csupán napjaink tapasztalata sugall efféle értelmezést. Csak annyi a bizonyos, hogy a (rövidség kedvéért mondjuk) „Vásárhely utáni” Németh Lászlóban erősen lecsökken, vagy teljesen ki is alszik az addig igen eleven „szereptudat”. Az „Ideje már” személyes indulatokkal fűtött heroizmusát valami egyre inkább személytelen és kifejezetten „antiheroikus” belátás váltja fel; de ezt már gyönyörűen elmondotta az *Irgalom* kapcsán Cs. Varga István, és (nyilván nem véletlenül) ugyancsak ő tárta fel Németh László rejtett, ám igen mély Dosztojevszkij-rokonsá-

gait. Sándor Iván is figyelmeztet rá, hogy miképpen tolódik el Németh regényírásában az „üdvösségkeresés” színtere az „elkülönüléstől” az „elvegyülés” felé. „Kertész Ágnes megfelel Boda Zoltán, Égető Eszter és a többi Németh-hős életkérdésére. Megoldja azt, amit a megelőző Németh-epika megoldhatatlannak minősített. A kérdés: mi az a különös, az emberben élő *többlet*, amely ki akarja javítani az életet? Amit Boda Zoltán megvalósíthatatlannak érzett, azt Kertész Ágnes eléri. Az életet »korrigáló« magatartás újra csak a másféleségre utal, de ez itt olyan különbözőség, amely a sánta élet, a korcs emberiség fölé kerekedik: az üdvét kereső ember elvegyülése az emberiséggel.” De Sándor Iván úgy véli, hogy ez a megoldás ebben a késői regényben is csak a legvégén jelenik meg, s nem is egészen szervesen ott sem. Pedig ott van ez a lehetőség expressis verbis a *Ha most lennék fiatalban*, és ott van az *Égető Eszterben* is, hiszen a „csomorkányizmus” egyáltalában nem csupán megkötő és lehúzó erő, de egyben őrző és megtartó is; és Eszter nem egyszerűen küzd vele, hanem él is belőle, mint Növény a talajából. A Növény-metaphora korai megjelenése és makacs visszatérése különben maga is mutatja, hogy Némethben mindig, még elkülönülő szereptudata csúcsein is milyen erősen élt az elvegyülés óhaja. Ám az kétségtelen, hogy hatni mindig a másik Németh László hatott erősebben, és Sándor Ivánt *A Németh Lászlópörben* az érdekli. Joggal, mert éppen ezért hívhatja segítségül *A századvég* lépteinek követésére.

Ez alatt a főcím alatt közli újra a kötet a *Leperegnek a nyolcvanas éveket*, egy kérdőjelet biggyesztve a címhez. Nem mintha kételkedni kéne, hogy „leperegtek”; inkább tán a változást hangsúlyozandó, ahogyan a *majd* *ból most* lett. A nyolcvanas évek közepén keletkezett óriásszévé tárgyához méltóan bonyolult felépítésű; ismertetésének, de tán elolvasásának is jobb a következő rövidebb tanulmány, *A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka* felől nekikezdeni. Bibó István klasszikus történeti-politikai analíziséből és Szűcs Jenő Európa három történeti régiójáról felvázolt képéből kiindulva, vagy inkább ezeket kommentálva, jelöli ki Sándor Iván azokat a kereteket, amelyekben értelmezhetővé (ha nem is föltétlenül érthetővé) válnak a nyolcvanas évek jelenségei. Jó szemmel veszi észre, hogy Szűcs Jenő kristálytisztá vázlata nyomán még markánsabban elkülönül az a *köztes* zóna, ahol váltakozva, ám mindig torzult formában érvényesülnek „nyugatias” és „keleties” technikák az államalkotó intézményrendszerben, és „az így létrejött zsákutcák olyan hamis helyzeteket, rossz konstrukciókat eredményeztek, amelyekkel együtt jártak a téves beidegzések, a félelem mechanizmusai.” Ezek aztán szükségképpen „egy kontraszelektációs folyamatban született, sajátos mentalitást képviselő típust helyeztek előtérbe.” Ez a mentalitás pedig eleve megghiúsítja az ország *valóságos* helyzetének a felismerését, a nemzetszervezési-intézményi technikák szerves fejlődését, míg nem a stabilizálódó hamis helyzet annyira deformálja a tudati zónát, hogy a közösség — idézi Sándor Iván Bibót — hovatovább „nem talál realista és lényeglátó embereket, akikre a maga vezetését rábízhatja”. A hazug alaphelyzetből kivirágzó torzulásokként „hamis realisták” és „túlfeszült lényeglátók” különféle változatai rögzülnek történeti magatartásmintákká.

Sándor Iván azonban éppen Bibó életművében és hagyatékában megvalósulni látja egy harmadik magatartás lehetőségét is, a „realista lényeglátásét”. Bibó gondolatait folytatva a nyolcvanas évekre és extrapolálva a szá-

zadvégre úgy látja, hogy ez a magatartás országos méretben is megvalósítható, sőt ez „a jövőbeli feladatok fölvázolásának egyetlen, valamennyire is esélyt adó útja”. Ez így persze túl általános, de Sándor Iván a torzulásokba mindjobban belemerülő intézményrendszerek és a megváltoztatásukra törekvő koncepciók részletes szembesítésével konkretizálja. Ez a szembesítés határozhat meg — véli — egy olyan elemzést, „amelyik a történelem menetéből, az államstruktúrák alakulásából, a gondolkodás és az eseményfolyamatok együtteséből képződő, egyszerre spirituális és reális léthelyszínt — a napi életünket — aszerint figyeli, hogy kialakul: a) egy gondolkozási tér; b) egy eseménytér; c) egy cselekvési tér... A lét gondolatokkal való ésszerűsítése önmagában irreális vállalkozás. De az eseménytér mozgásába már belejátszik a gondolkodás is, miközben a cselekvési tér kialakításához hordja javaslatait.” Meglehet, épp ezért és ebben az értelemben aktualizálja Wittgenstein híres axiómáját („Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”) a nyolcvanas évekre a következőképpen: „Amiről nem lehet beszélni, azt ki kell mondani.” A *Leperegnek a nyolcvanas évek* voltaképp erről a kimondásról szól, a kimondás sokféle változatáról és próbálkozásairól, a gazdaságtól az irodalomig, ahogyan az a nyolcvanas évek közepén-végén egy jó szemű, bár szükségképpen nem mindig jól tájékozott megfigyelőnek látszott. Úgy látszott — számol be hol körülményesen, hol telitalálatokkal, de mindig a szemtanú és a résztvevő hitelességével Sándor Iván —, hogy az intézményrendszer zsákutcájában a szembesülés sokféle erői — nem utolsósorban a „pártállam” merev, de repedező falain belül — újra összegyűjtik a csapdahelyzet felszámolásának a feltételeit, s mintha kezdenék újra megteremtteni a kilábalás esélyét.

Jól látta a kortárs? Így volt-e csakugyan? Vagy nagy igyekezettel és rengeteg jó szándékkal csupán egy újabb, most éppen „nyugatias” zsákutcába dolgoztuk be magunkat, „Kompország katonái”? Nem éppen ilyesmire utal a címhez utólag hozzáírt kérdőjel? Jelen recenziót továbbá az is nyugtalanítja (mert a szövegek régi „aczélos” kezelésére emlékezteti) egy kicsit, hogy az új kiadásban *A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka* végén az „organikusan kialakítható jövőkép” mellől ki kellett hagyni az eredetileg ott lévő „szocializmust”. Persze lehet, hogy nem a Szerző szándékai szerint, de hát a jó, és főleg a fontos könyvek többnyire okosabbak a szerzőjüknél.

A recenzió ellenben semmiképp; így hát hagyjuk a kételyeket. A *Leperegnek...*-kel és *A kilencvenes évek...*-kel a végén a *Föld alá vitt tények...* ugyanis nagyon fontos könyv, hiszen (tán sikerült igazolni) szemmel láthatóan a *Vízkereszt*től *Karácsonyig*ot készítette elő; ezeknek az esszéknek — könyveknek a megírása tette lehetővé, hogy épp Sándor Iván nőhessen a nyolcvankilences esztendő krónikásává. Bár ne kellene (sajnos, napról napra jobban kell) félni tőle, hogy lassanként ez a krónika is besorolódik a föld alá vitt tények üzenetei közé, és már csak ez fogja majd őrizni ama csodálatos esztendő szép, békés, csapdanyitogató reménységeit. (*Szépírodalmi*, 1990.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Egy barátság levelekben

Gulyás Pál és Németh László levelezése — értékben, jelentőségben — jóval több, mint egy szokványos dokumentumkötet: az esszéregény szellemi izgalmaival, a vallomások megkapó őszinteségével, a műfaj irodalmi igényű megformálásával — írójának fő művei közé tartozik. Nélkülözhetetlen olvasmány mindazok számára, akik ismerni szeretnék a huszadik századi magyar irodalom egyik legfontosabb gondolkodói műhelyét, s nem csupán kész alkotásokban, hanem működés közben. Két életmű in statu nascendi tárul fel benne, a korszak irodalmának tán legjelentősebb áramlatait vezérlő, szabályozó eszmék születésének lehetünk tanúi. A barátságnak, melyet illusztrál, példaadó módon a „kritikai szeretet” a meghatározó törvénye. Az elvi tisztaságot jól jellemzi a szándék, mely e kapcsolatot alakítja. „Két tiszta, erős agy: zsinat” — szögezi le Németh László. „A barátság: sarkallás az evolúcióra. A többi cimboraság. Klikk.” — fejtegeti Gulyás. Viszonyukat — az érvényesülést támogató érdekektől, a kölcsönös egymást dicsérések hiúságától és a magánéleti jó érzések önzésétől mentesen — kizárólag ideák formálják.

A barátság első szakaszát a *Tanúról* kibontakozó eszmecsere tölti ki. A szereposztásban Gulyás kapja a kritikusét, Németh pedig az íróét. (Németh László jó ideig többre tartotta Gulyásban a kritikusi, mint a költői tehetséget: verseiben bírálta a túl merev forma „páncélzörgését”, gondolat és érzés „intim rezzenéseinek” a hiányát, értekező prózájában viszont becsülte az elemző „behatolás és megragadás” erejét, az értékítélet mögött lappangó lelkiismeretet, s úgy vélte, kritikusként akár az utóda is hehetne, egy „új Osvát”. Kapcsolatuk ezért csak a *Napkelet*-pályázat után három évvel, a népi írók debreceni látogatásával, illetve Gulyás *Protestáns Szemle*beli Németh-tanulmányával válik rendszeressé.) Levelezésükben semmi sincs a „mester és tanítvány” hierarchiájából: autonóm, szabad egyéniségek párbeszéde. Gulyás szemlélődő, „morfondírozó” alkat, a vidéki lét csöndesebb ritmusában a „lassú exponálás” embere, aki gyors váltások, megújulások dinamikája helyett a kiérlelt világkép, a hosszasan, ám tökéletesre formált műalkotás statikáját kedveli, a „tankban ülni” biztonságérzetét, a „cserépkályha-meleg” folytonos áramlását. Németh vele szemben az irodalom Rafaelje, „gyors oxidációkban” lobogó szellem, aki Szabó Dezső-i szubjektivitással engedi át magát az intuitív elragadtatásoknak, csupa „száguldó élet”, a „vaskályha-meleg” gyors sugárzása, pályáját a Sturm und Drang-vállalkozások kinetikája jellemzi. Az alkati különbözőést azonban gondolkodás- s módszerbeli rokonság egyenlíti ki. Közös eszményük Ady s a régi magyarság, kritikusként a művekbe rejtett „szubsztanciát”, a szellemi lét problémáit kutatják, értékítéleteiket az elemzés filológiai alaposságával hitelesítik. (Egy mástól függetlenül: Gulyás hasonló motívumhálót készít az *Emberi színjáték*-ről, mint Németh Proust regényfolyamáról.) Mindebből szervesen következik Gulyás kritikai programja: „lassú ellen-Németh Lászlóként” a *Tanú* „János vitéz-i” heroikus szertelenségeivel szemben „ellensúlyt” képezni. A folyóiratot a maga ügyének érzi: elvégre ő „cibálta” szerzőjét tanulmányával a „nínivei útra”. Még Németh pesszimizmusától is védelmezi, „platóni tettként” méltatja, ugyanakkor megállapítja: „sűrűlnie kell”, a logika néha „elgán-

csolja benne a földöntúlit”, azaz a racionalizmus a mítoszt, s jó volna, ha Szabó Dezső-ízű egyszemélyes vállalkozásból a magyar irodalom „eszmenyi kartelljévé” szélesedne. „Vannak Némethnek hibái, s én azokat ellensúlyozni akarom” — olvassuk egyik levelében. Az író vállalja a kontrollt s kritikapótló szerepét, még túlzásaival, tévedéseivel is. (Gulyás különösképp a drámákkal bánik mostohán: a *Bodnárné* főhősét „szerkezeti anyaként” jellemzi, a darabot pedig „kattogó intellektuális óraműnek”, a *Villámfény*nél szerinte csupán „dramatizált értekezés”. Szigorú ítéleteivel része van Németh drámaírói megkésetttségében. Annál elismerőbb viszont a regényműfaj iránt, különös tekintettel az *Emberi színjáték*ra.) Bizonyos, hogy Gulyás kritikája hatással van Némethre: elismerő és korigáló véleménye nélkül a *Tanú* nem jutott volna fel oly klasszikus magaslatra, amelyre kivételes teljesítményével feljutott. „Jóformán csak te segítettél, szándékban, önismeretben, öngizolásban” — vonja meg műbíráló tevékenységének mérlegét.

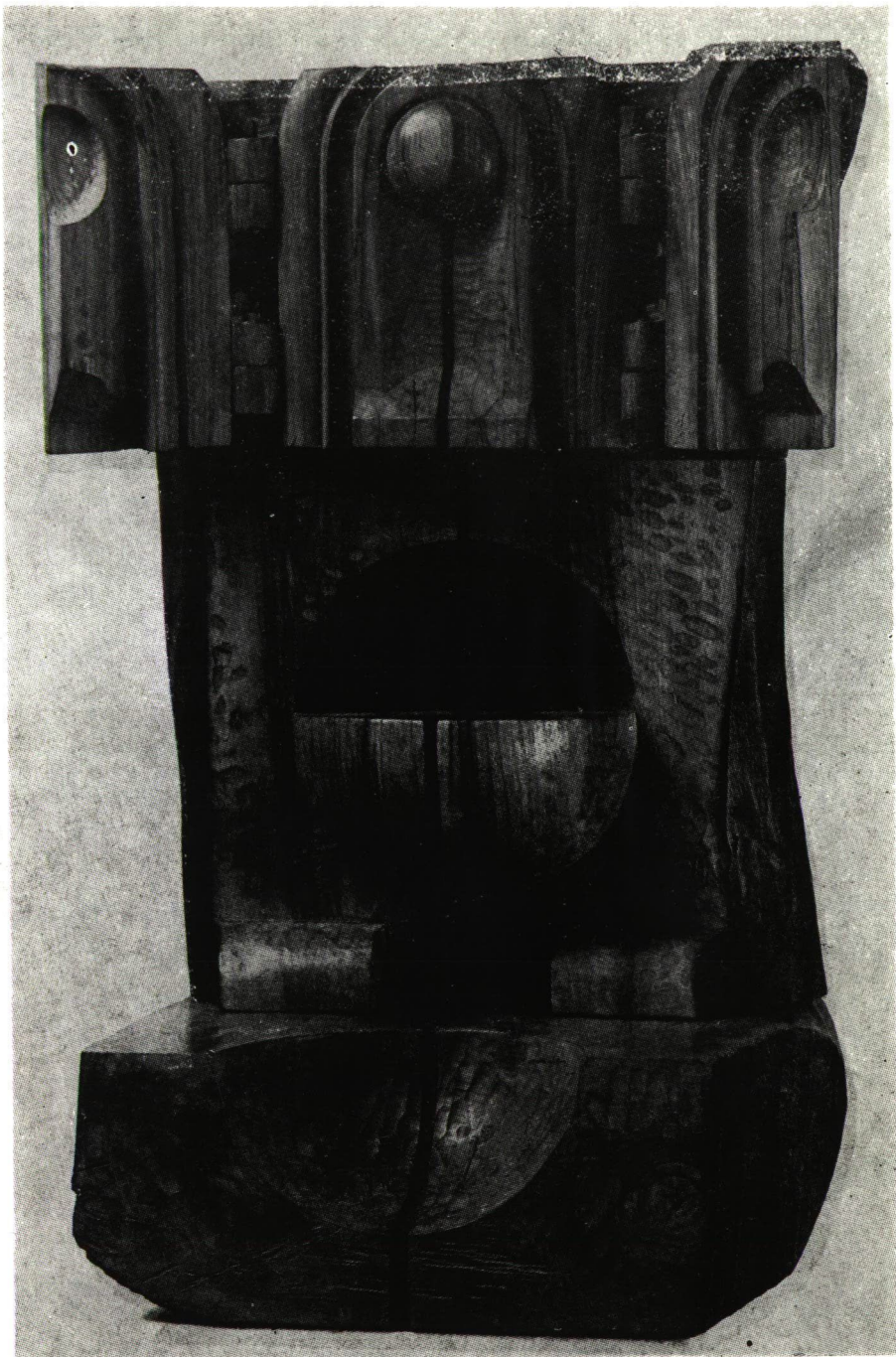
A barátság második szakaszát a mozgalom gerjeszti: Gulyás és Németh — a magyar irodalom újdonsült organizátoraiként — a *Válasz* szerkesztői. (A harmadik „fakír”, Fülep már az első szám után kiválik a munkából.) A levelezés irodalompolitikai dialógusokkal, illetve a szervezés és szerkesztés praktikus, mindennapi teendőinek információcseréjével telítődik. A koncepcióbeli különbségek kezdettől megmutatkoznak. Németh a lapban „szellemi koalíciót” tervez, faji, felekezeti, nemzedéki elfogultságok fölé emelkedő toleranciát: nyitottságot nem csak a népiek és urbánusok, hanem a századelő és a „húszévesek” írógenerációi felé egyaránt. Világnézeti orgánomot, mely nem írói irányzatok publikációs fóruma, hanem egy ideológiai „probléma-terv” megvalósítója. Gulyás viszont homogénabb (és szűkebben vett irodalmi) folyóiratot képzel maga elé, amely „tömör falanx”, „elvi demonstráció”, nem oldódik szét a magyar irodalom egészében, mint a *Nyugat*, hanem magyarságában és vidékiségében leli meg karakterét. Idegen felfogásától az „esztétikán túlmenő vágányállítás”, a felszínes zsurnalizmus, s politizálás helyett szívesebben merül le „búvárként” az irodalomba. Mint szerkesztő, az „arisztotelészi” elv elkötelezettje: „Bújjunk bele az anyagba, de őrizzük meg lényegünket.” Kettejük közül Németh a tevékenyebb, kezdeményezőbb, aktívabb redaktor, Gulyás jobbra „iszonyodik” a szereptől, megbízhatóbb, alaposabb, de lassúbb; nekivalóbb műfaj volna az évkönyv, mint a havi folyóirat. E kettősség azonban inkább javára válik a *Válasznak*, mint hátrányára: az álláspontok egymást kiegészítik, a koncepciót teljesebbé, a lapot pedig színe-sebbé teszik. Mindaddig persze, amíg a *Válasz* — a *Tanú*vá szűkülés, illetve a *Nyugattá* tágulás dilemmáját feloldandó — fővárosi székhelyű, nemzedéki orgánium nem lesz, Sárközi György szerkesztésében. E pillanat egyúttal a kölcsönös fantomizálás alkalma is: Németh alakja most torzul „diktátorrá”, „tervhalmazóvá”, Gulyásé pedig a Hajó utca 8-ba bezárkózó vidéki költővé. A kapcsolat köztük esztendőkre megszakad. „A barátságnak pihennie is kell” — eufemizálja később Gulyás a sértettség s harag állapotát.

A harmincas évek végétől, különösképp a Bocskay-kerti együttlét idején — a kapcsolat harmadik szakaszában — barátságuk emberi arca, „intimebb értéke” kerül előtérbe. „Annak idején kritikai volt Veled szemben a magatartásom” — olvassuk Gulyás vallomásában, most „a Feléd áradó emberi meleg, őszinteségi fagy és hó edzi”. A levelek korábbi esszészzerűségét az episztola költői emelkedettsége váltja fel. Gyakori, hogy Némethnek címzett

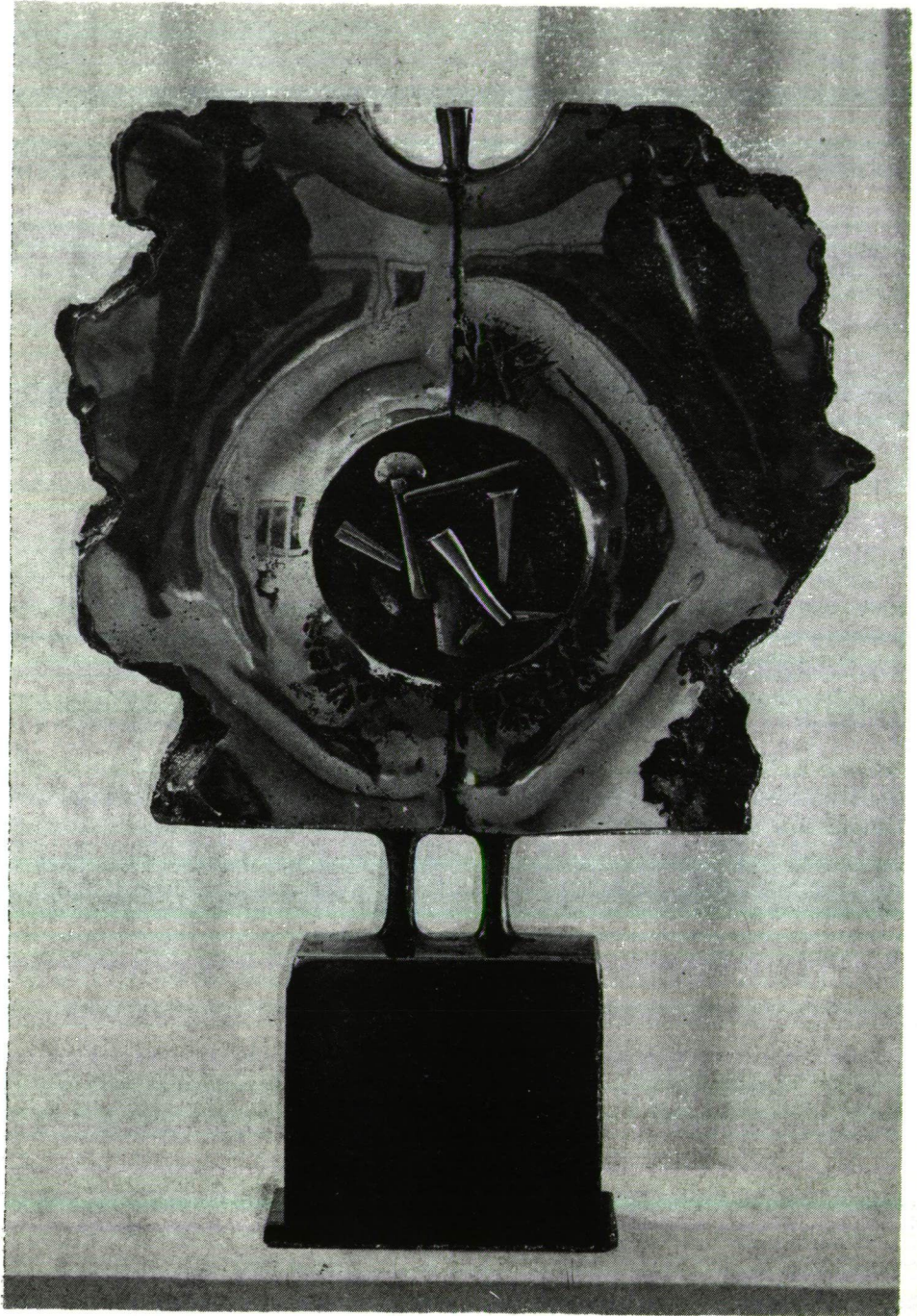
vagy dedikált Gulyás-vers (*Számadás, Utolsó pillanatok* stb.), ajánlott olvasmány (*Kalevala, Edda, Rilke, Buddha*) a mellékletük. Megszaporodik a kommentár, a véleménycsere a készülő művekről, mintha egyetlen közös alkotói műhelybe költöztek volna. Gulyás *Tanú*-breviáriumon dolgozik, Németh pedig egy átfogó *Gulyás*-pályaképen. A szeretet áramkörébe a családok, asszonyok és gyerekek is bekapcsolódnak. Egyre több szó esik a „halálkóstolókról”, a betegség támadásáról; Németh még végrendeletét és kiadatlan kéziratait is Gulyásékra bízta. Mindketten a „népi létminimumon” élnek, Gulyás a hátán hordja ki a vegyszert, amit Németh a Bocskayban elpermetez. Az író saulusi élményévé válik a prófétaság pózait bíráló költő tanácsa: „A nagy Személytelenségen át légy Személy.” Ami mégis a legfontosabb: a Bocskayban világképük, létszemléletük is kiegyenlítődik. Gulyás a „mag hó alatt” magatartás mellett kötelezi el magát, amely a történelem viharában önmegőrzésre, a napi politikában való elmerülés helyett időtálló művek alkotására ösztönöz. „A létnek vannak dolgai, amelyekkel nem jó farkasszemet nézni. Be kell hunyni a szemünket, hogy álomszerűen lebegjenek el” — fejtegeti. Némethnek is valami hasonló a felfogása: szeretne kívül kerülni a történelmi jelen időn, a „halottak élén” s a „jövendő fehérének” képzeletét. „Múlt és jövő a közönségem, terepem, igazolom, a jelennel nincs ügyem és bajom” — foglalja össze létstratégiáját. Mindez azonban korántsem jelent emigrációs elvonulást a magyarság sorskérdései elől: a levelezésben plasztikusan tárul fel a két író politikai meggyőződése; a hitlerizmus és a bolsevizmus fenyegetésének közepette a közép-európai népi ellenállásra alapozó antiimperialista gondolkodás, vagy a „giccs-Hunyadi János”, Horthy felelősségének felvetése, amiért kataklizmába kormányozta az országot stb. A felfogásbeli rokonság konzekvenciájaképp pozitíva fordul Németh ítélete Gulyás lírájáról. Fölfedezi költészetének megújulását a harmincas évek második felében: a kalevalás varázsige-hangvétel és a groteszk alaklítás vegyítését, meghatottság és ironia kántáló ritmusba oldását. A tanulmányíró és műfordító „huszadik századi Herderként” frissíti fel líráját a civilizáció mélyrétegeiben lelt archaikus mítoszokkal. És végül: Gulyás korábban szövegszerűségi küzdőtárs volt Németh László szemében. A Bocskay-kerti együttlét nyomán az „ideaemberség” karakterjegyeit ismeri fel a portrén. Debrecen „szent emberének” nevezi, aki „gótikus szépségével”, „szókratészi” jellemével alkalmas lehet arra, hogy „beléje temetkezzék”.

A levelezés sajtó alá rendezése — Gulyás Klára és G. Merva Mária munkája — kiváló filológiai teljesítmény. A majd ötödfélszáz levél közlését a lehető teljesség igénye, a pontosságra való törekvés, mindenekelőtt azonban a szövegek iránti alázat jellemzi. A szerkesztők — nagyon helyesen — még a kényesebbnek tűnő helyeken se éltek a cenzúra eszközével. A jegyzetapparátus adatokban példásan gazdag, a levelek értelmezésében megbízható eligazítást nyújt. Gulyás Klára utószava lényegkiemelőn és mértéktartóan tömör: a legszükségesebb tudnivalókat foglalja össze a levelezés történetéről, szerzőiről, műfajáról s a korról, amelyben keletkezett. Külön értéke a kötetnek az egykorú és ismeretlen fotóanyag. A leveleskönyv az utóbbi évek legjelentősebb irodalomtörténeti forráskiadványa. (*Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990.*)

GREZSA FERENC

GAGA VICTOR: FORRÁSOK

” SZAKÁTS BÉLA: CSÍRA ”

Párhuzamos életrajzok

NÉMETH MAGDA: LEVELEK APÁMNAK;

DR. LAKATOS ISTVÁN: NÉMETH LÁSZLÓ BETEGSÉGE ÉS HALÁLA

Az utóbbi időben új virágkorát tapasztalhatjuk a Németh László-művek és a róla szóló írások, könyvek megjelenésének. (Ha csak az elmúlt egy esztendő publikációit vennénk számba, akkor is tekintélyes mennyiségű bibliográfiai tétel gyűlne össze.) A művek közül persze messze a legfontosabbak a Németh László-életműkiadás — hosszú befagyasztás után — végre megjelent záró kötetei: a *Sorskérdések* és az *Életmű szilánkokban* című gyűjtemények (mindkét művet Grezsa Ferenc rendezte sajtó alá); s ezzel teljessé vált a még a szerző által több mint 20 éve megtervezett életműkiadás.

Azazhogyan talán mégsem. Hiszen Németh László családja néhány évvel ezelőtt hozzákezdett a hagyaték feldolgozásához, s ekkor derült ki, hogy ha jelentősebb kézirat nem is, de Németh-levél annál több maradt fenn, őrződött meg szerte az országban (s persze külföldön is). Kiderült az is, hogy ezek a levelek szerves részei az életműnek (a Petőfi Irodalmi Múzeum legfrissebb kiadványa, a Németh—Gulyás levelezés impozáns kötete meggyőző példa lehet erre).

Az első leveleskönyv — amely a Németh László-levelezés egyik fontos fejezetét, a Kanadában élő lányához, Magdához írt leveleit tartalmazta — 1988-ban jelent meg a TIT Kómárom Megyei Szervezete és az Új Forrás közös kiadásában. Nem egészen két év múlva a Csokonai Kiadó adta közre Németh Magda választleveleit — pontosabban egy azokból készített változatot.

És ezen a ponton némileg el is kell távolodnunk a Németh László-levelezéstől, illetve az ő, lányához írt leveleitől, ugyanis Magda levelei édesapjához nem egyszerűen a családi levelezés egy része, hanem — kivált így megrostálva és kötetbe szerkesztve — Németh Magdának mint írónak önálló műve, szuverén világának lenyomata.

Az alaphelyzet röviden a következő: 1956 novemberének közepén Némethy László kohómérnök — Németh Magda férje — névtelen figyelmeztetést kap telefonon: a forradalom alatt vállalt funkciója miatt le fogják tartóztatni. Nem kis vívódás után — hogy a várható megtorlást elkerüljék — a Némethy házaspár átlépi az osztrák határt, s karácsonykor már Torontóban vannak.

„Leveleim tulajdonképp életünk történetét mondják el” — jegyzi meg az előszóban Németh Magda, s valóban: ez a kötet egy művelt, érzékeny, a világ dolgaira nyitott, erős kritikai érzékű magyar fiatalasszony folyamatos reflexiója az 50-es és 60-as évek Kanadájáról, Ausztráliájáról, Indiájáról... egyszerűen az őt körülvevő kis- és nagyvilágról.

Egyszerűen persze önnön és családja életének naplószerű megörökítése is. Mindvégig elegánsan, színesen, szerencsés láttató erővel és kedves önjóniával. A vidámság és a könnyedség persze nem egyszer súlyos gondok és egzisztenciális nehézségek burkoló közegévé is válik, hiszen Magda jól tudja, mily mohó figyelemmel s mily nagy beleéléssel, sőt képzelőerővel

várja s olvassa leveleit itthon a címzett: a betegségével küszködő, a mindenben veszélyt érzékelő és képzelő apa, Németh László.

E levelek önéletrajzi és reflexív értékei és érdekességei mellett írójuk személyiségének a tükrei is. S ha így (is), e szempont bekapcsolásával olvasuk végig a könyvet, nem kevésbé érdekes lélektani változást, ennek következtében pedig többrétegű színezetet figyelhetünk meg e levelekben.

Az első hónapok domináló érzelmi vonulata — természetesen — a szoros kötődés az otthon maradt, az elhagyott (ki tudja, mennyi időre?) világhoz, illetve ennek a világnak egyes jelképeihez. Például a sajki kert fáihoz, bokraihoz: „A kis jonatán almafa, ami tavaly olyan sok szép almát termelt, milyen állapotban van? [...] A kis fenyők hajtanak-e? Hova ültetted át őket? És a két rózsabokor az ablak alatt? Az egyik nagyon kínlódott tavaly is, valami féreg rágta, permetezni kellene őket.” (1957. márc. 22.) E kezdeti hónapok leveleinek ugyancsak meghatározó ismérve az aprólékosság, a „földhözragadság”. Az odakint birtokba vett tárgyak, dolgok (a ruhák, az ételreceptek, a könyvek, a számlák, az ünnepi menük, a különböző bevásárlási hadműveletek stb.) részletes megörökítései. S ezek egyben egy magabiztos ember szerény büszkeséggel sorolt és kedélyt vidámító megnyilvánulásai is. És persze a nagy és komoly családi ügyek sem hiányoznak innen, hiszen Magda és férje keményen dolgozik, majd keményen tanul, szívós következetességgel és irigylendő céltudatossággal alakítják-formálják sorsukat, jövőjüket.

S mindeközben évek suhannak el, Magda tanár lesz, megszületik Lacika, majd Nóra baba...

S az idő múlásával jól érzékelhetően változik a levelek világa is. Legfőképpen abban, hogy ezek az írások az egyre tágasabb horizontú gondolkodás és a megsokszorozódó érzelmi kötődések lenyomatai lesznek. Az élet fontos dolgai, nagy kérdései s a mindennapok epizódjai egyre inkább szerveződésben illeszkednek ebben a világfelfogásban — a megértés, a belátás és az értelmes élet erőt adó hitébe gyökerezőn. Nem kétséges: harmonizálni is igyekezzünk az otthonról — leginkább Sajkodról — jövő levelek gondolatvilágával, és rezonálva azok érzelmi gazdagságára is.

Részletesen kéne elemezni — ehelyett csak utalhatunk rá — a fölöttébb jellemző *munkakapcsolatot* apa és lánya között. Ennek lényege pedig nem más, mint a legszélesebb értelemben vett pedagógizálás; az önmagunk és az általunk elért vagy elérhető emberek nevelése, gazdagítása, szellemi gyarapítása. Nagyon is konkrétan. Például így: „Annyi minden van, s oly kevés jó, az ember nem tudja, hol kezdje az olvasást, hacsak valaki nem segít. Annak nagyon örülnék, ha Vekerdivel közösen kikeresnétek pár szerzőt (modern) a listáról, akiket érdemes megvenni és elolvasni.” (1959. márc. 16.)

A 60-as években persze már ritkul a levelezés: először külföldön találkoznak, majd később Magda rendszeresen hazalátogat. Mígnem a 70-es évek legelején Németh László már régóta tartó betegsége végzetesre fordul...

A párhuzamosan futó életrajzszakaszok e másikat dr. Lakatos István szemész főorvos, Németh László veje örökölte meg szívszorító dokumentumokkal hitelesített, igazmondón és szépen megírt tanulmányában.

A karcsú kötet borítóján különös, árulkodó fénykép: Németh László 1971 májusában a sajki kertben. Jobb karjával kampósbotra nehezedik, bal kezét csipőre teszi. Felső testének tartása is fizikai fáradtságról tanúskodik,

tekintete viszont fürkésző érdeklődést árul el. A szellem és a test drámája, valóban tragikus végkifejletű egymásnak feszülése *ez a pillanat is*, akárcsak valamennyi, Németh László életének utolsó szakaszában.

Persze nehéz volna pontos dátummal meghatározni betegségeinek kezdetét; de talán még az 1954-es év — a *Galilei* megírását követő hónapok — lehet a kiindulópont: a súlyos hipertónia mindenestre innen datálható. Lakatos doktor a 60-as évek elején válik családtaggá, s így kettős minőségben lehet hiteles tanúja Németh László élete utolsó évtizedének.

Könyvének fő erénye a pontosság és a higgadt tárgyilagosság. Minden bizonnyal kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy napra kész dokumentációi (fényképfelvételek, feljegyzései és naplója) egykoron perdöntőek lesznek a Németh László magánéletét, ember és mű kapcsolatát vizsgáló (vagy netán vizslató, firtató) kutatók számára, közvetetten tehát Németh László életpályájának tárgyszerűbb, hitelesebb megítélését illetően is. Följegyzéseit mégsem sietett publikálni közvetlenül Németh László halála után, mivel mint orvos is jól tudta, hogy fontos kérdésekben a hibátlan diagnózis fölállításához, megállapításához valamennyi számba jöhető tény — még a legapróbbakat is — figyelembe kell venni.

Könyve megírásának és publikálásának — a tanúságtételen túl — persze volt egy másik nyomós oka is. Mégpedig félreértések és félremagyarázások tisztázása, bizonyos téves közhiedelmek eloszlatása. Elsősorban arról van szó, hogy Németh László számára ez idő tájt már mindenfajta szellemi tevékenység — leginkább a társaságbeli „csevegés” — mindig káros utóhatással járt, a vérnyomás ingadozásai és az ebből következő agyérrendszeri károsodások szoros összefüggése következtében; a nyilvánosság előtt általában jól, sőt kitűnően „szerepelt”, de ennek utána — a stresszhatás elmúltával — súlyos tünetek jelezték állapotának hirtelen romlását.

Orvosilag tehát fontos momentum (még Németh László öndiagnózisai is hibásak voltak e tekintetben): nem a megismétlődő agyvérzések tették tönkrevégül is az agyat, hanem — miként Lakatos doktor írja — „az érlelmeszedés fokozódása, az egyre romló agyszöveti táplálás által okozott agypusztulási folyamat [...] következtében került — elsősorban szellemileg — egyre súlyosabb állapotba, amely természetesen — a vérrellátástól függően — bizonyos ingadozást mutatott.” Ezzel kapcsolatos a másik közhiedelem is, miszerint Németh Lászlót a családja — elsősorban a felesége — ok nélkül, pusztán szeszélyből „zártta el” a külvilágtól, a társaságtól, az emberektől. Lakatos doktor példái valóban perdöntőek: bizonyítják, hogy az esetleges jó „szereplés” a társaságban vagy bármiféle nyilvánosság előtt *ténylegesen* súlyos utóhatással jártak; másfelől pedig: a támadások, a rossz(indulatú) kritikák *ténylegesen* is fizikai romlást idéztek elő nála. Nem igazak tehát a Németh László csak „képzelt” betegségeit emlegető és örökös panaszkodásának alaptalanságát terjesztő vélekedések.

A leglényegesebb momentum e vonatkozásban azonban mégsem ez a közelekedéssel szembeni tény, hanem az a mindennap megvívott, az utolsó években már szinte emberfeletti küzdelem, melyet Németh László írói öntudatának és emberi méltóságának a megőrzéséért folytatott. Már 1954-ben leírta, hogy nem is a haláltól fél igazán, hanem az „elhülyüléstől”, a „nyomorékság”-tól. S az öngyógyításon (sőtlan étrend, „agydiéta”) kívül nemigen volt más lehetősége ezeknek a veszedelmeknek a késleltetésére.

Éveit, hónapjait, napjait aprólékosan megtervezte, azt vallotta, hogy nincs nagyobb öröm, mint egy jól sikerült munkanap.

De mindhiába. A biológiai lét romlása, pusztulása magával hozta a szellemi pusztulást is. Elveszti *írni* és *olvasni* tudását, aztán gyötrelmes napi penzumok sokaságán át újra megtanul fogalmazni: ő, Németh László. Retteg a megvakulástól — aztán a fél látótereket illetően ez is bekövetkezik. Félíg öntudatlanul szökni próbál valahová. Többször is veszélybe kerül elkóborlásai során...

De ne folytassuk a köreset és annak következményei leírását, taglalását. Tudniillik a *sajnálattal*, az *együttérzés* emberi motívumainál igazából még nagyobb intenzitású az a *katarzist* kiváltó élmény, amely *ebből* a Németh László-i életpéldából sugárzik. Egy különleges elme saját lassú pusztulását figyelni és kommentálja. Halála előtt négy (!) évvel írja gyakorlófüzetébe a következőket: „Az írás szempontjából jó volt, hogy egy mély szünetjel [...] egyik napról a másikra véget vetett neki. Az életem azonban teljesen kifosztotta. Ez volt az egyetlen szenvedélyem. Szenvedély nélkül, üresen maradtam [...] Ember vagyok foglalkozás nélkül.”

De éppen az „ember”-ség titkos hatalma az, ami ennek az egyre reménytelenebbé váló küzdelemnek a legfőbb tanúsága lehet: Németh László súlyos betegségével és halálával is példát tudott mutatni az *élet* elviselésére: a folyvást szűkülő hatókörű, de a halál pillanatáig teljesen soha meg nem szűnő emberi akarat érvényesíthető erejére. (*TIT Komárom Megyei Szervezete* — Új Forrás, 1989.)

MONOSTORI IMRE

Mit jelent lengyelnek lenni?

KOVÁCS ISTVÁN „HAMUBAN CSILLAGLÓ GYÉMÁNT” C.
ESSZÉKÖTETÉRŐL

Magyarokban, magyar emberekben, némi fellengzősséggel mondhatnánk úgy is: a magyar nemzetben él valamiféle nehezen meghatározható rokonszenv minden iránt, ami lengyel. Ezt érzi, ezt tapasztalja csaknem mindenki kora gyermekségétől késő öregkoráig, akár kapcsolatba kerül lengyelekkel, akár nem.

„Természetes” jelenség — szólhatna közbe bárki, és a tájékozottabbak „okosan” még meg is toldhatnák: történelmi fejlődésünk hasonlóságának, rokonvonásainak „logikus” következménye mindez: a nyugati kereszténység egy időben történt fölvételéé, az egyidejű középkori regionális nagyhatalmi állásé, mely csak nagy ritkán csapott át rivalizálásból ellenségességbe. És persze, főként a szociológiailag a magyarhoz nagyon hasonló lengyel köznevelés modellértékű domináns szerepéé a lengyel társadalomfejlődésben.

Ez így gyanúsán szakszerűen hangzik, ám valószínűleg sok vonatkozásban az alaposabb történelmi vizsgálódás próbáját is kiállaná. Nem adna azonban semmiféle konkrét feleletet arra az alapkérdésre, hogy *milyenek* a

lengyelek? Azaz, milyen tulajdonságaik, jellegzetes karaktervonásaik alapján érezzük vagy véljük rokonszenvesnek őket? Másszóval, min, milyen valós történeti tényeken nyugszik *pozitív vélelmünk*? Nem arról van-e csupán szó, hogy a két társadalom vezető rétegének tipológiai hasonlatosságából eredeztethető mentalitásra, stílusra, beidegződésekre, értékpreferenciákra ismerünk-e rá — némileg eltérő kontextusban és szintéren — ösztönösen, hol „rosszabb”, hol „jobb” variánsokban? Vagyis, ha kissé magunkba mélyedünk, vajon nem válunk-e öntudatlanul valamiféle narcisztikus tükörjáték foglyaivá?

Sőt, ha ezt a kérdést becsületesen végiggondoljuk, még az is megfordulhat a fejünkben, hogy mindezekon túl nem működik-e egymásról való vélekedésünkben egy eleve pozitív attitűd, vagyis végső soron vajon nem valamínő fordított *előítéllet* van-e dolgunk, mely jellegét és törvényszerűségeit tekintve *nagyon hasonló* ahhoz a ressentimenthoz, amit például, akarva-akaratlanul a románság, a román történelemfejlődés iránt érzünk — ellenkező előjellel?

Ilyen és ezekhez hasonló gondolatok sorjázta agyamban, miközben Kovács István „Hamuban csillagló gyémánt” c. esszégyűjteményét olvastam. És itt rögtön igazat kell adnom a szerzőnek, aki „Vallomás élőszóban elbeszélve” című bevezető esszéjében saját eszmélkedése történetébe, szellemi és érzelmi fejlődésének ívébe ágyazta a lengyelekhez való viszonyát. Ezzel mintegy jelezte, ez szerinte mélyen személyes ügy, ha úgy tetszik, magánviszony: mindenkinek magának kell kialakítania, ha nem akar megrekedni a közhelyeknél! De tegyük tüstént hozzá, a személyességen túl közérdeklődésre is joggal tarthat számot, hiszen éppen azt szeretné megértetni velünk, amire magunk is a legkíváncsibbak vagyunk: milyenek a lengyelek, miért olyanok, amilyenek, és főként, számunkra miért *különösen* fontosak?

Mert tegyük kezünket a szívünkre: néhány jól csengő közhelynél és fél tucat, valóban közismert névnel aligha tudnánk többet mondani, ha ezt a kérdést nekünk szegeznék.

Kovács István épp ezt a közhelyekből, sztereotípiákból, pozitív toposzokból összesűrűsödő jótékony homályt akarja eloszlatni, amikor kötete első részében kirándulásra invitál bennünket a lengyel történelem korai századaiba. A közelmúltban megjelent lengyel történeti munkák legjavának kritikai elemzésével sorra megeleveníti *Ferdeszájú Boleszló* (Boleslav Krzywousty), *Becsületes Henrik* (Henryk Pravy), majd *Nagy Kázmér* országlásait, a lengyel középhatalom kialakulását, megszilárdulását, ill. a feudális széttagoltság kezdetét, s az anarchia elhatalmasodását. Sokszínű, árnyalt képet nyerhetünk a gazdasági élet fejlődéséről, a városiasodás kezdeteiről, a polgárság erősödéséről, kiegyenlítő-egyensúlyozó szerepéről, a magyar történelemből is jól ismert klikkharocokról, sikeres hódításokról, s kínos vereségekről. S közben természetesen a minduntalan szembeötlő „magyar kapcsolatról”. Felbukkan Könyves Kálmán, II. István; II. Béla Árpád-házi királyaink neve, és — magától értetődően — a lengyel—magyar kapcsolatok két csúcspontját is megvilágítja a szerző: élvezetes oldalakat olvashatunk Nagy Kázmér és Károly Róbert együttműködéséről, ill. Nagy Lajos királyunk lengyel szempontból nem egyértelműen pozitív uralkodásáról.

Ezután következik a két nemzet legendáriumában joggal közel azonos súllyal jelenlevő Báthory István és kora értő elemzése — ismét a vonatkozó lengyel szakirodalom igényes megrostálásával. A szerzőnek néhány oldalon

sikerült megrajzolnia Lengyelország utolsó előtti nagy királyának politikai arcélét mindazon külső-belső konfliktusokkal és kihívásokkal együtt, amelyek részleges megoldásával-megválaszolásával Báthory maradandó nyomot hagyott a lengyel történelemben és nemzettudatban.

Külön — esszéértékű — recenziót szentel a szerző Sobieski János alakjának, a lengyel történelem utolsó európai súlyú uralkodójának (Bécs 1683-as felmentése ui. feltétlenül „európai” tett volt) ezúttal is egy fontos lengyel monográfia (Z. Wojcik műve) szakszerű ismertetésével. Érzésem szerint ebből (valamint a „Napóleon és a lengyelek” c. esszéből) hámozható ki leginkább a magyar—lengyel kapcsolatok egyik meghatározó tényezője, a kölcsönös rokonszenv és szolidaritás alapjául szolgáló *viszonylagos fejlettség* kategóriája. Pontosabban ennek legérzékletesebb megnyilvánulása, a mindkét ország társadalmifejlődésében, a civil társadalom kialakulásában s továbbélő hagyományában, máig kitapintható kezdeményeiben megőrzött sajátos *nemesi demokrácia* fogalma. Hiszen bárhogy is mérlegeljük, egyaránt ezen a „nemesi arany szabadságon” nyugodott Európa területileg második legnagyobb hatalma, a RZECZPOSPOLITA, ill. a napjainkig a magyar „politikacsinálás” bölcsőjének s egyszersmind legfontosabb fórumának tekinthető köznemesi meggyűlések gyakorlata. S tűnjék bár ez a kategória bármilyen törekenynek, akár önkényesnek is, azon mindenesetre elgondolkozhatunk, miért volt és maradt mind a lengyel, mind a magyar nemesség presztízse és életvitele modellértékű integrációs és asszimilációs tényező Nagy-Lengyelország és a történelmi Magyarország alsóbb néposztályai és nemzetiségei számára jóval azután is — tehát a Sobieski uralkodása után bekövetkező rohamos hanyatlás s többszöri felosztás, ill. a kossuthi „demokratikus mintaország” kettős monarchiabeli halvány utánzatának szétesése után —, hogy a gazdasági-politikai erőforrásait és eredeti dinamikáját jórészt elvesztette.

Itt, az előadást ezen pontján támadt egyedül bennem némi hiányérzet, noha e viszonylagos demokrácia legnagyobb hátulütőjét, a környező központosított, sőt autokratikus birodalmak elleni hatékony fellépést megakadályozó *liberum veto* szokásjogát — vagyis a nemesség partikuláris „citoyeni” érdekérvényesítését, az államérdek rovására lehetővé tevő intézményrendszert — plasztikusan elemezte a szerző. Elmaradt viszont annak érzékeltetése, hogy mindez számos vonatkozásban maga is *következmény*. Tudniillik azon keserű, de megkerülhetetlen tényé, hogy az oszmán-török birodalom korábbi európai térnyerésével a kontinens közepén áthaladó nagy kereskedelmi útvonalak fokozatosan veszítettek jelentőségükből, a korabeli világ gazdasági-politikai „centruma” a Mediterráneumról lassanként az Atlantikumra tevődött át, s Közép-Európa nemcsak gazdaságilag szorult „peremre”, hanem — Oroszország ellenállhatatlan felemelkedésével — „köztes-helyzetbe”, egyenesen harapófogóba került. E térség maga pedig valósággal hatalmi törésvonallá változott. E Bibó István és Szűcs Jenő nyomán oly jól ismert jelenség vázolása után pedig alighanem fölösleges emlékeztetnünk rá bárkit is, hol is helyezkedik el Lengyelország (és Magyarország) Európa térképén...

Innentől kezdve tiszta sor: a háromszor is feldarabolt ország nemessége — s egyáltalán minden valamit magára adó lengyel — hihetetlen elszántsággal és kétségbeesett energiával küzd a „virtuális Lengyelorszáért”, akárha lelki üdvéért. Álmai tárgya ennek megfelelően gazdag, virágzó, és hite szerint demokratikus lesz, épp olyan, amilyennek a magyar reformnemesség

egjobbjai a megújhodott „Magyarhont” is elgondolták. Nem kell különösebb tépelőderő, hogy mérlegeljük: ugyanebből a már-már mitikus eltökéltségből akad a mindenkori lengyel légiók és armádiák önfeláldozása, Európa legkülönfélébb harcterein (köztük a magyar szabadságharc ütközeteiben) tanúsított halált megvető bátorsága a napóleoni háborúktól a II. világhégés borzalmas katlanáig. S bizonyára ugyanebből az érzésből származtatható a mártíromságra való lengyel hajlam, ill. a lengyelség Mickiewicz által megfogalmazott küldetésének, krisztusi missziójának mélyen vallásos tudata.

Akkor hát milyenek is a lengyelek? Erre bőséges adalékokkal szolgál Kovács István Bem Józsefről és a magyarországi lengyel légióról szóló kiváló esszéiben. Külön méltatásukra csak azért nem térek ki ezúttal, mert Bemről 1983-ban a Móra Kiadó gondozásában sikeres kismonográfiát tett közzé (Így élt Bem József címmel), a légióval foglalkozó kandidátusi disszertációja pedig nemrégiben került a könyvesboltokba. A kötet értékét tovább növeli az a tény is, hogy közli a szerző egyik legizgalmasabb írását a lengyel államiság helyreállításának 70. évfordulójáról. Az esszében szereplő József Pilsudski arcképvázlata pedig az első hiteles magyar nyelvű árnyalt portrénak tekinthető századunk lengyel történelmének e nagy formátumú, de vitatott személyiségéről.

Ennél is izgalmasabb témához nyúl a szerző a világhírű lengyel filmművészet, az ún. „lengyel filmiskola” klasszikus alkotásainak elmélyült elemzésével. A lengyel filmek sajátos atmoszférája, történelemszemlélete, rendezőinek színészvezetése — ezt eddig is tudtuk — még azon nézők számára is viszonylag könnyen érthető a konfliktushelyzetek, alapszituációk hasonlósága miatt, akik nem különösebben járatosak a lengyel történelemben vagy az irodalomban. Ám Kovács István ennél is jóval többet szeretne elérni: Wajda, Kavalierowicz, Has, Passendorfer, Munk, Kutz legjobb műveinek bemutatásával azt kívánja tudatosítani bennünk, hogy a pusztán technikai (színészvezetési, jelenetkomponálási) problémákon túl milyen jellegzetességei vannak a lengyel filmnek, s mit ér világviszonylatban. Más szóval és más, általánosabb aspektusban: mit jelent lengyelnek lenni a film nyelvén megfogalmazva, egyetemes értelemben! Van-e a tapasztalati tényeken túlmutató, a hétköznapok sivárságából kihüvelyezhető specifikuma a lengyel létnek? Egyáltalán, mit takarnak, hogyan magyarázhatók a lengyel nemzeti mítoszok és magánmitológiák? Hogyan kapcsolódik, miként szervesül egymáshoz történelem és egyén, sors és közösség, ha lengyel? Hogyan lehetséges a nemzeti hagyományok és mítoszok valóságos, lecsupaszított kapcsolatát kialakítani, helyes értékrendjét úgy megteremtteni, hogy egyetemes érvényének megőrzése mellett lehetőleg poéziséből, emelkedettségéből se veszítsen? Végül, van-e a lengyel univerzumnak valamilyen, mindenki számára „dekódolható” üzenete?

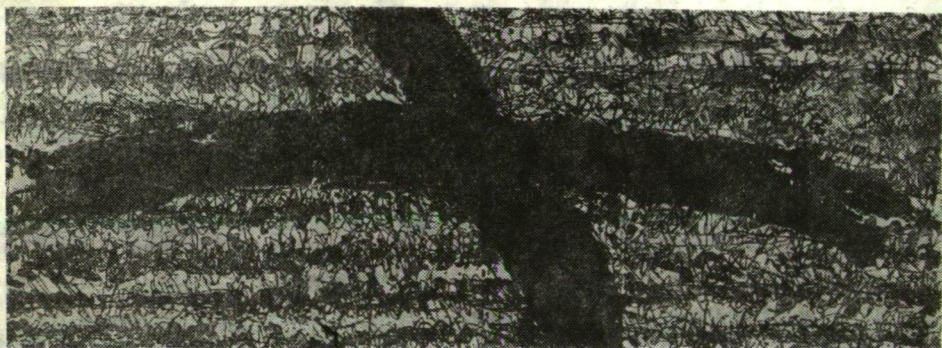
A kérdéscsokor persze szónoki, ám ismét csupán egyéni válasz adható rá. Ilyenformán: él kontinensünk kellős közepén, hatalmi törésvonalának északi, legérzékenyebb régiójában egy merően nyugati keresztény kultúrájú, hagyományaiban és politikai reflexeiben, minden idegszálalával Nyugathoz kapcsolódó, valaha szebb napokat (korszakokat) megélt európai nemzet, amely a térség népei közül először — és a legtisztább formában — tapasztalta meg a peremre szorulás negatív tendenciáit s frusztrációit, a kiszolgáltatottság gyötrelmeit, a szabadság hiányának kínjait. Ezzel mintegy megelőlegezte a töb-

biek sorsát is, hiszen több mint egy évszázaddal korábban vesztette el önrendelkezését, önnön sorsának irányíthatóságát. Ezért (de amiatt is, hogy sokáig egyetlen nagyhatalmi tényezőnek sem állt érdekében, hogy függetlenségét visszaszerezze) hamarabb is kezdte, szervezettebben és elszántabban folytatta szabadságküzdelmét. S minthogy egyértelműbb, „tisztább” elnyomó viszonyokkal (bár háromféle, de egylényegű zsarnoksággal) állt huzamosan szembe, s saját erőforrásait sokszorosan meghaladó hatalmakkal kellett állandóan szembeszegülnie, az ellenállás, a zendülés, a fegyveres küzdelem, s a földalatti önszerveződés területén kivételes, modellértékű tapasztalatokat szerzett. Ezáltal a térség többi népével — nemzetével szemben ebben a Közép-Kelet-Európában sajnos nem lebecsülendő vonatkozásban történelmi *fáziselőnyre* tett szert. Ebben a nem kívánt „versenyben” és viszonyrendszerben a lengyelség a többi közép-kelet-európai nemzet idősebb, tapasztaltabb testvére. Egyszersmind a közép-kelet-európai szabadságküzdelmek és társadalmi reformtörekvések első számú faltörő kosa. Példája — a két nemzetfejlődés nem elhanyagolható tipológiai hasonlóságaival megtévezve — ezért *különösen* fontos nekünk, magyaroknak.

És ugyanezért fontos könyv Kovács István esszékötete is, mert nem csupán anyagot szolgáltat a lengyel (tehát közép-kelet-európai) „sorskérdések” természetéről való töprengéseinkhez, hanem anyagkezelésével, a részproblémák megvilágításával, szakszerű értelmezésével, a lengyel történelem csomópontjainak megragadásával átgondolhatóságukat is lehetővé teszi: biztos fogódzókat ad kezünkbe a par excellence közép-kelet-európai lét lényegi megértéséhez. S mindezt tiszta, világos stílusban, mértéktartóan, s a jó ügyhöz méltó szerénységgel.

A kötet találó címében szereplő, remélhetőleg nemzeteink közös jövőjét (is) jelképező csillagló gyémántot kinek-kinek magának kell kikaparnia le-tűnt, szétesett, elhamvadt közép-kelet-európai világunk hamujából. Akár tíz körömmel is, ám — sugallja a szerző — most, a modernizációs folyamat újraindításának kritikus időszakában, a múlt tanulságait hasznosítva, közös erővel. (*Magvető, Gyorsuló idő, 1988.*)

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

FANTANARIU SUZANA: KILENC SOR EGY KÉZIRATBÓL

BANNER ZOLTÁN

Erdélyi magyar művészet a 20. században

Huszedik századi művészeti-művészettörténeti irodalmunk hol önsajnálkozással, hol kérkedően vallja s vállalja a régi erdélyi művészet vidékies európaiságát.*

A mérleg (a mérlegelő elme és tárgyismeret) mindig, de legalábbis többnyire pontos és megbízható műszerként működött, csupán a mérleg nyelve, a mutató mozdult ki olykor hevesebben a felismerés keltette indulat, szeretet, keserűség nyomatékával terhelten egyik vagy másik véglet — tehát a vidékieség, illetve az európaiság hangsúlya — felé.

Valószínűleg a sorok szerzője sem vonhatja ki magát vizsgálódásai során az elfogultság sugallatai alól, hiszen szerkesztőként és művészeti íróként egyaránt több mint három évtizede a jelenkori romániai magyar művészet az asztala, gondja, öröme, s e művészet tájain sohasem utazhatott a kívülálló turista hűvös és előkelő tárgyilagosságával. Örökké azt érezte (ezt kellett éreznie) — akárcsak az erdélyi kultúra mindenkori és mindegyik építő-alkotó napszámosa —, hogy együtt szemléli, együtt fedezi fel a művészeti tájak szellemi domborzatát, s ennek alapján együtt alakítja társaival (jelen esetben magukkal a képzőművészekkel) e tájak emberének és műveltségének arculatát, tehát velük együtt vállalja (s vallja) a felelősséget is az eredményért.

Tárgyam és feladatom természete — a romániai magyar művészet jelenkori történetének a keresztmetszete —, már csak a kísérlet úttörő jellege folytán is, annak a kettősségnek a vállalására kötelez, hogy a tárgyszerűen, összefüggéseikben, okfejtően feltárt tények és jelenségek hitelével erősítem fel, igazoljam, s közvetíthessem e korszak (az utóbbi hetven év) erdélyi művészetében testet öltő sajátos alkotói hivatás, funkciók és üzenet rejtettebb, mélyebb, titkosabb kisugárzását.

Sem vidékieségünket, sem európaiságunkat nem kívánjuk védőpajzsként magunk elé tartani, hanem éppen azt a sajátosat, különöst kutatjuk, ami e két pólus érintkezéséből fakadt. S akkor mindenekelőtt azt az alapvető körülményt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ez a „különös” — Románia szellemi térségében született, s nemzeti/nemzetiségi jellegét a romániai művészet huszedik századi hullámköréből hozta felszínre. A Gaál Gábor által az irodalomra vonatkoztatott „romániaiság” a képzőművészetekben jóval bonyolultabb jelenség, hiszen a művészet a nemzetiségi tudat szerves, de kevésbé

* Bevezetés és részlet a szerző azonos címmel megjelenés alatt álló könyvéből.

tisztázott-tudatosított eleme, ugyanakkor az erdélyi népek közelebbi produktuma, mint az irodalom. A román és a magyar művészek alkotói egységét sohasem bontották meg elvi-ideológiai-nemzeti torzalkodások, társadalmi helyzetük inkább kedvezett a szövetség, mint a szembenállás magatartásának, s a közös helyzettudat égisze alatt kölcsönösen sarkallják egymást a formaiszellemi mérce szüntelen magasabbra emelésében. Művészeti viszonyainkra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az 1925-ben megalakult első erdélyi művészeti főiskola, a kolozsvári (majd Temesvárra költözött) Școala de Belle Arte rektora a budapesti Iparművészeti Főiskoláról hazahívott Papp Sándor, tanárai viszont a Párizsból frissiben megtért, modern szemléletű, fiatal román művészek, Aurel Ciupe, Romul Ladea, Catul Bogdan, Tassy Demian, s az ő kezük alatt diplomáznak a két világháború közötti erdélyi művészet olyan kiváló (korban alig néhány évvel fiatalabb) magyar megalapítói, mint Mohy Sándor, Fülöp Antal Andor, Szervátiusz Jenő, Hajós Imre, Kós András, Bánlaki Szőnyi István és mások; hogy Popp Aurél 1936-os művészszakszervezet-alapító közgyűlésén, Nagybányán Erdély minden részéből közösen jelennek meg a román, magyar és szász művészek; hogy az 1948-ban újraalapított kolozsvári művészeti főiskolán immár közösen tanítanak a hajdani tanárok és növendékek, meg a franciás műveltségű Ciupe s a Rudnay iskola szellemét folytató Miklóssy Gábor; hogy a legnagyobb jelenkori romániai magyar művészeti közgyűjtemény székhelyén, Gyergyószárhegyen, másfél évtizede a *Barátság* művésztelepén igazítja szemléletét az egyik legszilajabb erdélyi tájhoz a bukaresti román grafikus és az alföldi, szatmári magyar festő; és sorolhatnánk azokat a monumentális és alkalmazott művészeti feladatokat — például a resicai Munkásklub, a kolozsvári Diákművelődési Ház freskói, a faberakással, fémmel és zománcos kerámiával díszített petrozsényi kultúrház, a marosvásárhelyi levéltár márványmozaik falai stb. —, amelyekkel közösen bízták meg a román és magyar erdélyi művészeket, s terveikben meg a felrakásban mindig egyeztetve, sohasem kizorításos alapon érvényesítették stílári és vérmérsékleti különbözőségeiket.

De ugyancsak ez a „romániaság” határozta meg művészetünknek a sok tekintetben — mindenekelőtt az önismeret feltételeinek a megteremtésében — *magára utalt* erdélyi magyarság szellemi igényeihez, szükségleteihez, izlésalakulásához mért önállósulását, feladatértelmezését, öntörvényű közművelődési tényezőként kivívott rangját és helyét a romániai magyar kultúra szervezetében. Független művészeti intézmények hiányában maga teremtette meg intézményeit (Barabás Miklós Céh, nyári táborok, szerkesztőségi galériák, vidéki — sokszor községi — állandó képtárak, nem hivatalosan létrehozott, de alapszabályok nélkül is közösségként működő művésztelepek stb.), s termelte ki magából egyszemélyes intézményként ható/nevelő személyiségeit. Formaisztilári igazodásában is önállóan kellett megválasztania eszményeit, az európai és amerikai erjedési és információs központoktól távol, a proletkultizmus éveiben mesterségesen is elszakítva, tehát közvetlenül és azonnal egyetlen egyetemes áramlathoz sem kapcsolódva, mégis, bár késve, fáziseltolódásokkal, a művészettörténeti tér és idő helyi dimenzióhoz csiszolva művészi optikáját.

Kényszerű-sarkalló magunkrautaltságunk a művészi-művelődési önteremtésben persze nem huszadik századi keletű tényező; lovon (vagy gyalogosan) akkor is örökké hátra kellett fordulni, amikor már nem vágóban mértük le: mennyire közelített meg, s mekkora fenyegettetést jelent a nyomunkba eredt

állenség; s mindig az utánvédben nyargaltak a legéberebb lovasok. Ebben az örökös készenlétben természetszerűen meghosszabbodott a tárgyak és emlékek árnyéka; sem Istent (isteneket), sem házat nem cseréltek Erdőelvében egykönnyen, s noha a korán, már a 9—10. században jelentkező különvalósági vágyat az egységes nemzeti érdek jegyében István király elfojtotta, a Nyugatra fordított tekintet és a keleti műveltségű kéz nem egymás ellen, hanem egymást idomítva teremti meg az élet és a szellem új formáit. Innen régi művészetünk ósies, patriarchális, megőrző/befogadó mozdulata, amellyel például a faépítészet egyházi és világi emlékeiben, a fatornyok, boronaházak, haranglábak és csűrök meredek, magas sátortetőivel (ma is) visszamatat a honfoglalás kori településformákra; amivel magához öleli, de némi tartózkodással, tisztességtudással egy kicsit el is tartja magától, s megzömökíti a történeti stílusok francia, olasz, német, osztrák szellemű építészeti tereit; hogy aztán közben hosszú időre megpihenjen, fészket verjen a reneszánszban, mert díszítőösztöne benne lobbanhat újra akkorát, mint sztyeppei múltjában. És nem csupán a messzeség, vagy a századforduló óta megszakíthatatlan hullámokban egymást követő modern irányzatok nem ismerése zárja ki jelenkori művészetünket az értékek nemzetközi cseréjéből, hanem ugyanaz a hagyományos mozdulat: az örök otthonépítés, otthonmegőrzés ösztöne, ami rendre-re előre Kolozsvárott, Erdély mindenkori szellemi központjában, majd a marosvásárhelyi telep, végül (csikszeredai központtal) a hargitai művészközösség tevékenységében tudatosodik, érik mértékadó szemléleti meghatározottsággá.

Sajátos földrajzi fekvése, történelmi szerepe, népei sorsa folytán az erdélyi művészet (tehát a románoké és szászoké csakúgy, mint a magyaroké) alapvetően *közösségi feladatokat* szolgál, s ez a közösségi jelleg a honfoglalás kori lószerszám- és tarsolylemez-díszítések névtelen-kollektív művészetétől kezdve, folyamatosan új meg új színekkel átszövődve érvényben marad akkor is, ha egyszer csak feltűnnek a nevek, a személyiségek — Kolozsvári Tamás, Kolozsvári Márton és György, Egerházi Képiró János, Gyulafehérvári Címeríró Pál, Sipos Dávid, Gyalui Asztalos János, Sikó Miklós, Barabás Miklós és a többiek —, s a nevekkal, a személyiségekhez kapcsolható művek és Művek révén a funkcióval szemben előtérbe kerül a teljesítmény kritériuma.

Tulajdonképpen egészen a 19. század elejéig, Sikó, Barabás és Szathmári Papp Károly felleléptéig alkotó tevékenységünk (fokozottabb mértékben, mint az európai népek kora középkori anonim művészete) a hit erősítéseként vagy más kultikus-közösségi cél felé segítő *szolgálatként* bontakozik ki → oligarchia, főnemesség és erős polgárság hiányában szinte kizárólagosan *közösségi rendeltetésű építményeket* emel és épít → az alkotók rendszerint *paraszti vagy plebejus* környezetből származnak → ily módon iskolázottságuk is korlátozott, autodidakta, stílusuk tehát *naiiv, illetve népies* jellegű → s a dúlások, a történelem viharai (Európa védelme), az általános szegénység körülményei között *vagyont vagy társadalmi emelkedést soha nem szerezhetnek* mesterségükkel → amikor pedig 1690-ben, guberniumként Erdély az osztrák birodalom, majd Magyarország, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia tartományaként elveszíti önállóságát, egyéniségét, a polgárosodás folyamatában felszínre bukkant, kivajúdott tehetségeknek a szülőföld nem képes kenyeret biztosítani, s a két főváros: Budapest vagy Bukarest felé kénytelenek *elvándorolni*.

Merőben új helyzetet teremt az 1918-ban bekövetkezett impériumváltás; Trianon lemetszi az erdélyi magyar szellemi életet az egységes magyar kultúra szervezetről, ugyanakkor, több mint egy évszázadnyi kihagyással újra előtérbe helyezi a helyi hagyományok, a helyi alkotóerők hasznosításának, aktivizálásának a szükségességét; az erdélyi jelleg szinte hívóanyag-kezelésre tisztul elő a mélyből: átmeneti bénultság és tehetetlenségi állapot után az önállóság s a magáraulaltság kényszere egy egészen más alkotói és befogadói magatartás körvonalait vetíti előre, némiképpen a régi folytatásában, tehát a hangsúlyozottan önmagunkba nézés s egyben az európai mozgásokhoz való igazodás kettős törekvésének a jegyében.

Ne várja hát senki, hogy századunk romániai magyar művészetének összefoglaló bemutatására tett kísérletünkben a posztimpreszionizmus, az avantgárd vagy a Nagy Absztrakció, tehát korunk művészeti forradalmainak az elkésett hullámaival vagy a forrongások esetleg eddig elhanyagolt, elfeledett, fel nem fedezett, korszakfordító egyéniségeit, tehát a modern irányzatok egyfajta szép, színes, patinás vidéki változatát ismerheti meg. Kétségtelen, hogy bár a sok évszázados hagyománynak megfelelően, a 20. századi áramlatváltások elkésve, elfáradva is, de jelentkeznek művészetünkben; a klasszikus avantgárd, különösen az expresszionizmus és konstruktivizmus például szinte meghatározóan „bedolgozódik”, beolvad a modern erdélyi művészet stiláris ötvözetébe, s még az op art vagy a kinetikus művészet (főként, hogy mindkettőnek voltak magyar úttörői) is nyomot hagy az összképben. De már az avantgárd második, harmadik hulláma, az új érzékenység, a concept és minimal art éppen csak megérinti napjaink erdélyi műhelyét; nálunk *nem bonyolódik*, hanem a történelmi-társadalmi-politikai viszonyok függvényében inkább *egyszerűsödik* a befogadó környezet magatartása és az alkotás értelme közötti viszony. Képzőművészetünk a (szellemi) létért, a nemzetiségi tudat tisztulásáért, entitásunk megőrzéséért folytatott küzdelem szerves alkotóeleme, kibontakozásában tehát nem a mindenkori nyugat-európai modellhez való feltétlen alkalmazkodása a tipikus, hanem — a mostoha tájékozódási-szellemi körülmények, a vidékiesség és bezártság/befelé fordulás összes előnytelenségeivel, illetve azok ellenében — kivívott formai-kifejezésbeli gazdagsága, vitalitása. Tény, hogy művészetünk gyakorlatilag földrésznélünk hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveinek talán legkonstruktívabb, a művészetek jövőjét, emberformáló hatását tekintve legbizakodóbb-biztatóbb, ars poeticáját illetően (drámaiságával együtt) korunk legegységesebben idealista eszmeiségű szigetjelensége.

Az „erdélyiség” tehát nem elsősorban ábrázolási mód, hanem szemlélet és magatartás kérdése; az esztétikai és az etikai jellegek sajátos, mély, bonyolult összefonódottságából adódó *művészi minőség*, amely, mint ilyen, kiemelten kedvez a mesterségbeli megbízhatóság, alaposság, kimunkáltság és a világos, felelős, jeleiben is közmegegyezéses képi beszéd iránti kettős igény érvényesülésének.

Így hát az erdélyi magyar művészet e legképrombolóbb század egész folyamán, a legkülönbözőbb iskolák-irányzatok elemeinek a transzfigurációja ellenére is: mindenekelőtt és alapvetően *természetelvű* → ebből kifolyólag *látványközpontú* → tehát arány- és dimenzióátértékeléseiben is *közérthető* → érdeklődésének középpontjában az *alakos-ábrázoló (figuratív)* kifejezés lehetőségeinek a kamatoztatása, szélesítése áll → ez a törekvés folyamatosan új

nergiákkal telíti a *hagyományos táblakép-kompozíció* funkcióját → ugyanakkor előnyben részesíti az *intim műfajok*: a portré, a csendélet és a tájkép ötöttebb személyességét, bensőségességét az expanzív kísérletekkel szemben - mindebből eredően: szinte teljes egészében egyfajta *dekoratív-árnyalt realista kifejezőmód* körébe írható → amelyet az újabb nemzedékek bátran felzárkóztattak, tágítottak a hetvenes—nyolcvanas évek egyetemes művészetének hol *intellektuálisabb, hol ösztönösebb koncepciói* irányába.

Kis (kisebbségi) közösségek művészetében az alkotás aktusa mindig megzavaró jellegű, és virtuálisan magában hordozza a tartalmas közlés, a megkommunikáció nosztalgikus vágyát és kényszerét.

Nincs ez másképpen a jelenkori erdélyi magyar művészet esetében sem; a hét évtizedes fejlődése során abban is beteljesedik a törvény, hogy a saját ösztönösségéért vállalt megkülönböztetett felelősség érzékenyebbé teszi általában az embereket a fenyegető veszélyek iránt; művészeink minél tisztábban, kifejezőbben, helyi színekkel telítetten beszélnek a táj képzőművészeti nyelvét, ennél illetékesebbnek érzik magukat az emberiség közös, egyetemes dilemmáihoz fűződő jelzéseik kinyilvánítására.

Az az Európán keresztül örökké önmagunkra mutató, szigorú gesztus éri az övetkezős alkotói magatartással az első világháborút követő évtizedekben hiszen ugyanez elmondható hetven év romániai magyar irodalma java terméről is), ami a nagy ország-, iskola- és szellemépítő elődök, Bethlen Gábor, Árpád-falusi Kis Miklós, Apáczai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Bod László, Bolyai János, Bölöni Farkas Sándor és mások hagyatékából korunk erdélyi magyar értelmiségére a kötelező példa erejével öröklődött.

Mélyrepülésben

TEMESVÁR KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZEI SZEGEDEN

Repülést mintázó plasztika az előtérben, majd a földszinten és a legfelső emeleten is. Ráadásul az utóbbi helyeken feltűnően megszorodnak a motívumok. Valóságos rajokba, sorozatokba szerveződnek. A szerző mindenütt ugyanaz: a repülés képzete mégis sokszólamú. Hol ezüstösen fénylő szobor-
testeket észlelünk, hol füstös, feketés felületeket. A formák pedig hol a szétágazó fatörzseket, hol a paraszti fatárgyak vaskosságát juttatják eszünkbe. Annyi bizonyos: ritkán találkozunk efféle légi masinákkal. Egyáltalán, a szárnyalásnak ilyen kifejezésével. Ez a témakör nekünk inkább az elvékonyodó, kecses, törekeny alakzatokhoz kötődik. Itt viszont a materiális erő és a dinamikus kiképzés uralja a műveket, amelyek mind-mind földközelségben láthatók. Mintha egy különös mélyrepülés szemtanúi lennénk.

Miért idézem *Cinghita Ionel* repülésciklusait? Mert rendhagyó, színvonalas plasztikákkal van dolgunk. Megérdemlik a kiemelés. Ám e művek arra is alkalmasak, hogy közelebb hozzuk a részt az egészhez, a kiemeltet a kollektívhoz. És itt természetesen a kortárs temesvári képző- és iparművészek szegedi kiállítására gondolok (Horváth M. utcai Képtár, 1990. VIII. 24.—IX. 30., 72. művész, kb. 200 alkotás).

Első látásra mindenesetre a megkapó változatosság, sokszínűség tűnik fel a nézőnek. Később azonban megérezhetjük a tárlat szokatlanul súlyos, feszes és eleven légkörét is. A középső szinten a fekete tónus dominál, máshol a tobzódó színfoltok mértani rendjébe ütközünk. Egészében pedig azt látjuk, hogy a legkülönfélébb műfajú alkotásokon is lépten-nyomon visszaköszönnek a tömbös, drámai formák és a korszerű szemléletű, nyitottabb ritmusok. Zártság és nyitottság? Vaskosság és modernség? Akárhogy is nézem: a temesvári alkotók magatartását is egyféle művészi, szellemi mélyrepülés jellemzi.

A bemutató plakátja, sajnos, eltitkolja e rokonszenves, bátor karakterisztikát. Sőt, kimondottan félrevezet bennünket. Szürkeséget, sablonokat kínál, miközben mindennek a fordítottját kapjuk. Talán nem túlzok, ha azt mondom: a hatvanas—hetvenes évek nyári tárlatai óta nemigen láthattunk ilyen imponálóan erőteljes, tanulságos kortársi seregszemlét a szegedi képtárban. Jellemző például, hogy az utóbbi időben egyre inkább csak a földszinti teremre korlátozódtak az érdemi események. Itt zajlottak a megnyitók, itt voltak a számottevőbb, rangosabb alkotások. Ennyire futotta. A temesvári rendezők meg azzal küszködtek: miként fognak elférni. Végül igénybe vették az előtereket, a lépcsőházi falfelületeket is. Ám lényegesebb ennél, hogy az épület mindhárom szintjét megtöltötték figyelemre méltó, színvonalas alkotásokkal.

De honnan ez a zavarba ejtő bőség, művészi vitalitás? És honnan e szellemi nyitottság, amely szemlátomást lépést tart a legfrissebb európai áramlatokkal is? Nyilvánvaló ugyanis: Temesvár kultúrtörténete elválaszthatatlan Románia sajtóságos, diktatórikus társadalmi múltjától. Ne feledjük azonban, volt egy rövidebb időszak — a hatvanas évek második felétől a következő évtized elejéig —, amikor az ország vezetői meglehetősen szabad utat engedtek a nyugati orientációnak. Alapvetően innen származik a bánági alkotók erős avantgárd, neoavantgárd elkötelezettsége. Igaz, később a hivatalos szocreál szemlélet a műtermek falai közé számúzta a kortársi törekvéseket, bár ezzel akaratlanul is tápot adott az elmélyültebb szakmai kísérletezésekhez. És az sem mellékes, hogy a leginvenciózusabb művészek azért majdnem mindig jelen tudtak lenni a tágabb nagyvilág kiállítási vérkeringésében.

A temesvári alkotóknak mégis hosszú idő óta ez az első külföldi kollektív felvonulásuk. Mintegy húsz évig nem teheték meg ezt. Nem csoda hát, hogy kemény kollegiális szigor döntött a művek kiválasztásánál. Ami bizonyára előnyére vált a kollekció minőségének. Ám azt sem tekinthetjük különösebb hátránynak, hogy a bánági művészek korszerűsége ugyanúgy elválik a klaszszikus nyugati példáktól, mint magyar megfelelőiktől. Van bennük bizonyos topográfiai, szociológiai, társadalmi meghatározottság. Többen erkölcsi kötelességüknek érzik a megszenvedett, aktuális emberi fájdalmak és tragédiák expresszív kifejezését. Másrészt észrevehetjük, hogy egy félfeudális, diktatórikus közegben kicsoda sziszifuszi küzdelmet jelent a modern formaképletek megközelítése. Itt a hatásos kubista képek térdinamikája alkalmanként átfedésbe kerül a realista szemlélet tónuskontrasztjaival, ugyanakkor a romantikus világlátás jelenléte is józanabb, racionálisabb színezetet kölcsönöz nem egy alkotásnak (pl.: *Beloescu Calin*: Ebéd a fák alatt, *Flondor Andrea*: Kifejezés).

Persze e felemás, földközeli modernség hazai művészetünket is átjárja. Talán amolyan közép-kelet-európai sajtósággal van dolgunk. Csakhogy nálunk aligha volt olyan súlyos emberi, anyagi és morális tétje az avantgardiz-

mus felvállalásának, mint a temesváriak esetében (lásd: képcsarnoki üzlete-
lés). Egyebek közt ezért lehetnek ők frissebbek, vitálisabbak, heroikusabbak.
Ráadásul a temesváriak nem szűkölködnek a vérbő tehetségekben. Ennél több
pedig nem is kell. Ez a művészgárda egy vajúdo, elszegényedett és földönjáró
országot képvisel, ám alkotóik ilyenformán is képesek az igényes szellemi
mélyrepülésre.

Hogy hol kezdődik e művészi, stiláris szárnyalás? Ahol határozottabb
geometrikus szerkezetekbe zárják a valóság látványait: máris eltávolodnak a
földi realitásoktól. A kusza részletek helyett a lényegre, az összefüggésekre
figyelnek, s valami rendet akarnak teremteni a világban. Nos, a temesváriak
kiállításán gyakran fedezhetjük fel e nemes igyekezetet. Annál inkább, mivel
épp a konstruktív szellemiségben ragadható meg a művek alapszólamja. Ez
azonban korántsem teszi egysíkúvá a bemutatott kollekciót. Hisz a konstruk-
tív felfogás éppúgy összefonódik az organikus, expresszív szemlélettel, akár a
szürrealista vagy tasiszta megoldásokkal. Ez pedig rendkívül gazdaggá, sok-
színűvé teszi a tárlat kifejezési skáláját. Így szinte lehetetlen is a hitelesebb
stiláris csoportosítás. E seregszemlén ugyanis majdhogynem mindazokat a
szellemi, formai törekvéseket megtaláljuk, amiket századunk képzőművészete
kipróbált önmagából.

Kiderül ez mindjárt konkrétan is, ha számba vesszük a legjelentősebb,
legérdekesebb szereplőket. Nekem mindenesetre a szobrászok felvonulása volt
a legimponálóbb. Írásom elején már szóltam *Cinghita Ionel* vaskos repülés-
ciklusairól. Nem említettem viszont, hogy itt a tömbös, rusztikus és konstruk-
tív formaképzés nem merül ki a homogén és dinamikus megjelenésben. Néha
organikus melegséggel ötvözi plasztikáit, máskor meg dekoratív, jelképes sík-
lapokkal értelmezi a vészjósló égi jeleket. Egyéniségében szerencsésen talál-
kozik a monomániás megszállottság és a művészi leleményesség. *Jecza Péter*
valamivel oldottabb, nyitottabb személyiség. Bár ő is a vaskos, mértani tér-
elemekre alapozza tevékenységét, de nála a gondosan kiszámított pozitív—
negatív ritmusoktól fokozatosan eljutunk az aktualitással töltött drámai expresz-
szivitásig (pl.: *Egybekapcsolódás*). *Gaga Victor* megint csak zártabb, homogé-
nebb alkotó; egyúttal egy született monumentalistával állunk szemben. Műhe-
lyéből öblös, méltóságos és szerkesztett faplasztikák kerülnek ki, amelyeken
tudatosan alkalmazza a modern művészet meghatározó formaelveit. Mégis
egyéni arculatú műveket teremt. Mert itt az avantgárd természetigenlése lo-
gikusan elvezet a paraszti épületek és bútorok motívumainak szerves meg-
idézéséig (pl.: *Források*). Miként *Calarasanu Stefan* popos, elementáris hatású
kompozíciói is a legegyszerűbb természeti formákig nyúlnak vissza. Ezúttal
azonban a romlatlan, ősi szféra eleven konfliktusba kerül a mesterséges világ
lenyomataival (pl.: *Gyümölcs II.*).

Ez a fegyelmezettséggel társuló puritán és drámai hangvétel ma már alig-
alig ismerős az európai modern plasztikában. Évtizedeink korszelleme inkább
látványosabb, groteszkebb, technicistább és eklektikusabb megoldásoknak
kedvez. *Szakáts Béla* expresszív szobrászatában is van valami e külsőséges,
teátrális felfogásból. Sebzett és szeszletlen szilüettjeiben ugyanúgy kiaknázza
a fénylő, festői és roncsolt felületek feszültségét, mint a konstruktivitásban és
az anyagi spontaneitásában rejlő ellentétet. Jelképes figurái némiképp mégis
direktek. Pedig belőle sem hiányzik a művészi talentum. Elég, ha megnézzük
ehhez szintetikusabb, átütőbb erejű *Csira* című kompozícióját. Mint ahogy

nem lehet megfélekedezni *Lihor Laza Vasile* tragikomikus hangulatú, szellemes szobraitól sem. Már csak azért sem, mert ő a posztavantgárd, az új historizmus avatott képviselője. Nem véletlen hát, hogy amolyan csúfondáros, festett bábfigurákkal játszatja le előttünk a démon tündöklését és bukását.

E groteszk plasztika mindazonáltal nem áll önmagában. Közvetlen mögötte láthatjuk *Notiu Simona* hasonló szellemiségű, picassós elemeket is felvillantó festményeit. De ez már a rendezők (Szekernyés János műkritikus és *Notiu Romul* fm.) érdeme, akik a kiállítás egészében is találó súlypontozásokat és átmeneteket tudtak teremteni. *Notiu Romul* vitális tasizmusa például nem csak keretet: hangoltságot is ad a földszinti teremnek. Más lapra tartozik, hogy e gesztuspiktúrában az önfeledtség és a szerkesztettség különös fáziseltolódásait figyelhetjük meg. Hasonló szenvedély munkál *Beloescu Daniella* képein is, ahol a formák lángoló vonaglása némileg Willem de Kooninget juttatja eszünkbe. Csak itt konkrétabb, drámaibb az előadás. Ami az egyik térfélen történelmi léptékű, gigászi küzdelem, az a másikon már az erotikus párharcban tételeződik. Érdekesnek, ígéretesnek látom azután *Popa Gabriel* szürrealista kísérletezéseit, mivel előbb-utóbb képes lesz az összefogottabb, feszültségtelibb komponálásra. És *Flondor Constantin* Felhői mögött is markánsabb festői energiák szunnyadnak, mint amiket mostani műveivel megmutatott. *Kazinczy Gábor* balladás, mítoszos képeiben viszont nagyon is tetten érhető az a művészi érzékenység, amely szürrealista összetettségben láttat múltat és jelent, látszatokat és valóságosabb régiókat. Nem is szólva *Acea Stelian* egyszerűségében is megrázó Infravöröseiről.

Időközben azonban fáradni kezd a néző. Lányhul a figyelme. Habár világosan érzi: az alkalom kivételes. De talán majd talál valami felüdülést, feloldódást a textilekben vagy a grafikákban! Nos, a temesváriak bemutatóján alig vannak ilyen megnyugtató oázisok! Igaz, *Baumeister Ana Maria* lírai szimbolizmusa még megsimogatja tekintetünket, de *Zimán Magda* vaskos, kozmikus sugallatú textiljein ismét feltűnik a szobrászokra jellemző vérbő, vitális és konstruktív magatartás (pl.: *Genezis*). *Lihor Laza Éva* növényi formációi pedig valóságosan is úgy viselkednek, mintha plasztikák lennének. Máshol meg kivételes élményt nyújtanak *Fantanariu Suzana* grafikái, amelyek egyikén a szellemi diktatúra ördöge majdhogynem a természeti katasztrófák elementáris vízióját ölti magára (Kilenc sor egy kéziratból). Végül itt említem még meg *Cosor Viorel* és *Olariu Dana* külön-külön is elismerésre méltó teljesítményét.

Temesvárnak eddig is tekintélye volt előttünk. Tudtuk, itt élt Tókes László, s vele együtt valahogy ez a forradalom városa. Most már azt is tudjuk: Temesvár valójában a romániai képző- és iparművészet egyik legjelentősebb, legkorszerűbb fellegvára. Amit itthon aligha mondhatunk el Szegedről. Holott a két település művészei immár átfogó cserekiállításokkal szentesítették testvérvárosi együttműködésüket. Nem akarok ünneprontó lenni, de a viszonzásra alighanem a pécsiek alkalmasabbak lennének. Pusztán az egyenrangúbb, érdemibb partnerség miatt. Más kérdés, hogy nekünk viszont tetemesebb hasznunk lehet e szövetségből. Eszünkbe juthat például: valamikor mi is képesek voltunk repülni. S miért ne próbálkozhatnánk most újra?

SZUROMI PÁL

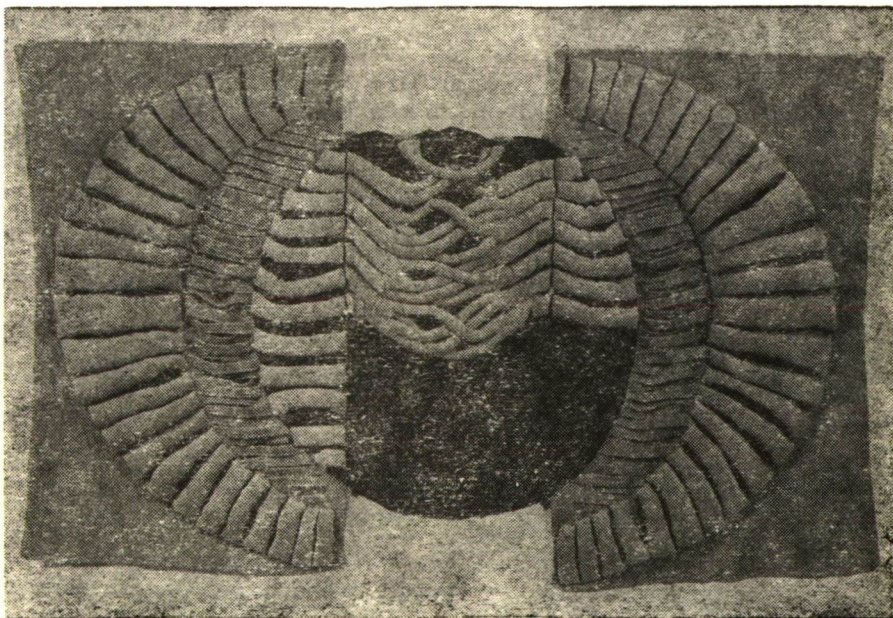
Szerkesztői asztal

A hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár október 8-án mutatta be Grezsa Ferenc *Németh László Tanú-korszaka* című könyvét. Az estet Domokos Mátyás vezette, s Bánffy György működött közre.

*

A Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör — SMIKK — 1990. évi XIV. tanulmányi napjait Szűkülő vagy táguló horizontok (magyar-magyar kapcsolatok a megváltozott helyzetben) címmel Szegeden

rendezte meg október 10—14-e között. A hazai, a nyugati és a környező országokban élő előadók a magyarság belső kapcsolatait elemezték. Néhány téma a tanácskozás programjából: *A magyar kultúra svájci műhelye (Fejezetek a SMIKK életéből), A magyar kapcsolatok horizontja az ezredfordulón, Közép-Európa földarabolása — A magyarság szétszakadásának okai. Előadások hangzottak el a cseh-szlovákiai, a kárpátaljai, a romániai és a délvidéki magyarság helyzetéről.*

ZIMÁN MAGDA: GENEZIS

Ara: 25 Ft